

पहिलो परिच्छेद शोधप्रस्ताव

१.१ शोधशीर्षक

प्रस्तुत शोधपत्रको शीर्षक किरात क्षेत्रमा प्रचलित हाक्पारे गीतको अध्ययन रहेको छ ।

१.२ शोधकार्यको प्रयोजन

प्रस्तुत शोधकार्य त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्गयान्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर स्नातकोत्तर तहको दसौँ पत्रको प्रयोजनार्थ रहेको छ ।

१.३ विषयपरिचय

हाक्पारे गीत किरात क्षेत्रमा रहेको लोकभाका हो । पूर्वी नेपालका किरात जातिहरूमा संस्कारगत समानता रहे पनि केही सूक्ष्म भिन्नता रहेको पाइन्छ । तर हाक्पारे गीत नै यस्तो एउटा लोकसंस्कृति हो जसले सम्पूर्ण किरात समुदायलाई समेटेको छ साथै किरात जाति र क्षेत्रको प्राचीन सभ्यतालाई जगेर्ना गरेको छ ।

जातिगत र क्षेत्रगत रूपले हाक्पारे गीत उत्तिकै महत्त्वपूर्ण सावित हुन्छ । किरात जातिको बसोबास रहेबाटै किरात प्रदेश नामकरण रहको यस क्षेत्रका हाल किरात समुदायभिन्न पर्ने राई, लिम्बू, याक्खा, सुनुवारमध्ये राई, लिम्बू र याक्खा जातिमा हाक्पारे गीतको प्रचलन रहेको छ । प्रयोगका हिसाबले हेर्दा पूर्वी नेपालको मध्यपहाडी ग्रामीण बस्तीहरूमा जहाँ किरात बस्तीहरूको बाहुल्य रहेको छ, त्यहाँ मात्रै हाक्पारे गीतको बढी प्रचलन रहेको पाइन्छ । सांस्कृतिक अतिक्रमण नभइसकेका यस्ता ग्रामीण बस्तीहरूमा मात्रै अब हाक्पारे गीतलाई जीवित अवस्थामा फेला पार्न सकिन्छ ।

हाक्पारे गीतको उत्पत्ति वा नामकरणसम्बन्धी धारणमा खोजकर्ताहरूबीच एकमत पाइँदैन । बाह्रै महिना प्रयोगमा आउने हाक्पारे गीत जुनसुकै उमेरका मानिसहरूबीच लोकप्रिय रहेको छ । सामान्यतया लामो अलाप तानेर गाइने हाक्पारे गीतको प्रमुख प्रवृत्ति भए पनि प्रत्येक स्थान र जातिअनुरूप आ-आफ्नै किसिमका गायनशैलीले निरन्तरता पाएको छ । हाक्पारे गीतको प्रयोग हुने अवसर जाति र स्थान अनुसार पनि फरक रहेको छ । एकल र दोहोरी दुवै तरिकाले प्रस्तुत हुने यस गीतमा मानवीय संवेदनाका साथै मानव जीवनका यथार्थ पक्षहरू लगायत धार्मिक सांस्कृतिक र आपसी मेलमिलापजस्ता विषयवस्तु समेटिएको छ ।

समग्रमा भन्दा हाक्पारे गीतले किरात जातिको जनजीवनलाई पूर्ण रूपमा समेटेको छ । साथै हाक्पारे गीतले किरात क्षेत्रकै सम्पूर्ण लोकगीतको प्रतिनिधित्व गरेको छ ।

१.४ समस्याकथन

यहाँ किरात क्षेत्रमा प्रचलित हाक्पारे गीतको अध्ययन शीर्षकसँग सम्बन्धित समस्याकथनहरू यसप्रकार रहेका छन् :-

- (क) हाक्पारे गीत भनेको के हो ? यसको प्रयोग कुन क्षेत्रमा र कसले गर्दछन् ?
- (ख) हाक्पारे गीतको सङ्कलन र वर्गीकरण कसरी गर्न सकिन्छ ?
- (ग) हाक्पारे गीतको विश्लेषण के-कसरी गर्न सकिन्छ ?
- (घ) हाक्पारे गीतको विशेषता के-के हुन् ? र यसको कस्तो महत्त्व रहेको छ ?

१.५ उद्देश्यकथन

यहाँ किरात क्षेत्रमा प्रचलित रहेको हाक्पारे गीतसम्बन्धी समस्याकथनमा उठाइएका समस्याहरूको समाधान उद्देश्यकथनमा गरिएको छ ।

- (क) हाक्पारे गीतको परिचय दिँदै यसका प्रयोगक्षेत्र र प्रयोगकर्ताबारे विस्तृत विवरण प्रस्तुत गर्नु
- (ख) किरात जातिभिन्न जातिगत भिन्नताका आधारमा हाक्पारे गीतको सङ्कलन र वर्गीकरण गर्नु
- (ग) हाक्पारे गीतलाई संरचना, विषयवस्तु र प्रस्तुतिका आधारमा विश्लेषण गर्नु
- (घ) हाक्पारे गीतको मौलिक विशेषता र महत्त्व प्रस्तुत गर्नु

१.६ पूर्वकार्यको समीक्षा

किरात जाति र किरात क्षेत्रमा प्रचलित हाक्पारे गीतजस्तो महत्त्वपूर्ण आदिम लोकसंस्कृतिको अध्ययन-अनुसन्धान कमै मात्र भएको पाइन्छ । खोजकर्ताहरूले हाक्पारे गीतबारे चासो देखाई यदाकदा सन्दर्भअनुसार थोरबहुत उल्लेख भने गरेका छन् । हाक्पारे गीतको अध्ययन यतिले मात्रै पूर्ण हुँदैन । नेपाली लोकसाहित्यको परिपूर्तिका सिलसिलामा केही खोजकर्ताहरूले गरेका अध्ययनहरूलाई कालक्रमिक रूपमा निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

- । धर्मराज थापाले, **हाम्रो लोकगीत** (२०२०) नामक पुस्तकमा हाक्पारे गीतको सामान्य परिचय दिई केही गीतहरू सङ्कलन गरेका छन् ।
- । धर्मराज थापाद्वारा लिखित **मेरो नेपाल भ्रमण** (२०२३) नामक पुस्तकमा राई जातिको हाक्पारेको सङ्कलनसहित यसको प्रयोगका बारेमा सामान्य विवरण उल्लेख भएको छ ।

-) काजीमान कन्दङ्वाद्वारा लिखित **नेपाली जनसाहित्य (२०२७)** नामक पुस्तकमा लिम्बू जातिमा प्रचलित हाक्पारे गीतको परिचयसहित सङ्कलन गरिएको छ ।
-) टंक के.सी.द्वारा लिखित **लोकसङ्गीतका थुँगाहरू (२०५३)** नामक पुस्तकमा नारद हार्तमछाली र प्रेम पन्दाकसँग लिएको अन्तर्वार्ताका केही अंशहरूमा हाक्पारे गीतसम्बन्धी आफ्नो धारणा प्रस्तुत छ ।
-) नवराज वर्तमानद्वारा लिखित **किरात राई जातिको परम्परागत गीत**, (सयपत्री, २०५३, वर्ष २, अङ्क १) शीर्षकमा हाक्पारे गीतको प्रयोगकर्ता र क्षेत्रहरूका बारेमा उल्लेख गरिएको छ ।
-) चैतन्य सुब्बाद्वारा लिखित **तजभ ऋगतिगचर्बा बलम च्छिण्ण्यल या िषजगक ९जढढढ०** मा लिम्बू जातिको विवरण दिने क्रममा हाक्पारे गीतको प्रयोग गर्ने अवसरका बारेमा उल्लेख भएको छ ।
-) पवन चाम्लिङद्वारा सम्पादित **निर्माण** पत्रिकामा पि.वि. सुब्बाले **लिम्बू संस्कृतिमा लोकगीतको महत्त्व** शीर्षक दिएर हाक्पारे गीतको स्वरूप र यसको प्रयोग क्षेत्रका बारेमा जानकारी दिएका छन् ।
-) हाडवासाङ् याक्थुम्बाद्वारा सम्पादित **लिम्बू छन्द**, (२०५५) नामक पुस्तकमा लिम्बू जातिहरूको छन्द सङ्कलनका क्रममा हाक्पाऱ्याका नामले सङ्कलित गरिएको छ ।
-) जे.आर. सुब्बाद्वारा लिखित **तजभ िषदग या तजभ भ्बकतभचल ज्बबिथबक ९जढढढ०** मा **ज्भल बलम धकभल कयलनक** शीर्षकअन्तर्गत हाक्पारेका बारेमा उल्लेख गरेको पाइन्छ ।
-) भूपध्वज थोमरोसद्वारा लिखित **कुलुङ्ग सांस्कृतिक अध्ययन (२०५७)** मा कुलुङ्ग समाजमा हाक्पारे गीतको महत्त्व कस्तो रहेको छ, भन्ने जानकारी दिइएको छ ।
-) लुङ्गा प्रकाश फोम्बोले **दुःखसुखको गीत हाक्पारे साम्लो**, (पालाम २०६१, वर्ष १, अङ्क ३) शीर्षकमा हाक्पारे गीतको उत्पत्ति सम्बन्धी ऐतिहासिक किंवदन्ती अगाडि ल्याइएको छ ।
-) लाओती येहाङ्गद्वारा **आदिववासी लिम्बू जातिको सङ्क्षिप्त परिचय (२०६२)** मा पनि लिम्बू समुदायका हाक्पारे गीतको प्रयोगका बारेमा सन्दर्भअनुसार उल्लेख भएको छ ।
-) प्रा. मोहनराज शर्मा र डा.खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल्द्वारा लिखित **लोकवार्ताविज्ञान र लोकसाहित्य (२०६३)** नामक पुस्तकमा सदाकालिक गीतअन्तर्गत राखी हाक्पारे गीतको परिचय दिइएको छ ।

उल्लिखित हाक्पारे गीतसम्बन्धी सन्दर्भअनुसार आएका सामान्य परिचय मात्रै हुन् । सबै किरात जातिलाई समेट्ने हाक्पारे लोकसंस्कृतिलाई प्रसङ्गबस आएका अधुरा र सङ्क्षिप्त परिचयले मात्रै यसको अध्ययन गर्न पर्याप्त हुँदैन । त्यसैले यहाँ हाक्पारे गीतको विस्तृत विश्लेषण र खोजी वा तथ्यहरू प्रस्तुत गरिएको छ ।

१.७ शोधकार्यको औचित्य

किरात क्षेत्रका आदिम लोकसंस्कृतिको धरोहर हाक्पारे गीतको सङ्कलन र विस्तृत अध्ययन गर्नुनै यस शोधको मुख्य औचित्य रहेको छ । खोजकर्ताहरूबीच हाक्पारे गीत एउटा आफैँमा उत्सुकताको विषय रहेकोले विस्तृत अनुसन्धानात्मक अध्ययनका लागि यो अत्यन्तै औचित्यपूर्ण रहेको छ ।

१.८ शोधकार्यको सीमाङ्कन

किरात जातिहरूमध्ये राई, लिम्बू र याक्खाहरूको पुर्ख्यौली वासस्थान रहेको किरात क्षेत्रमध्ये पहाडी भेगमा अवस्थित जिल्लाहरू नै हाक्पारे गीतको अध्ययन क्षेत्र रहेको छ । यिनीहरूम भोजपुर, संखुवासभाव, तेह्रथुम, ताप्लेजुङ, धनकुटा, खोटाङ्ग, इलाम पाँचथर आदि पर्दछन् । यसमध्ये पनि यहाँ विशेषगरी अरुण उपत्यका क्षेत्र प्रमुख अध्ययन क्षेत्र तोकिएको छ ।

१.९ सामग्री सङ्कलन

यस शोधपत्रको निर्माण मुख्य रूपमा प्राथमिक तथा सहायक स्रोतको उपयोगका आधारमा गरिएको छ । प्राथमिक स्रोतका रूपमा किरात क्षेत्रका हाक्पारे विद्वता वासिन्दाहरूसँग प्रत्यक्ष कुराकानी र लय सङ्कलन गरी क्षेत्रीय अध्ययन पद्धति अपनाइएको छ । अन्य सहायक स्रोतका रूपमा पुस्तकालयीय अध्ययनलाई लिइएको छ ।

१.१० शोधविधि

हाक्पारे गीतको अध्ययनका क्रममा विभिन्न विधिहरू अपनाइएको छ । किरात क्षेत्रको हाक्पारे गीत आदिम लोकसंस्कृति भएकाले यसका उत्पत्ति र नामकरणका सन्दर्भमा ऐतिहासिक तथ्यहरूलाई अगाडि ल्याइएको छ । यसक्रममा ऐतिहासिक पद्धतिको प्रयोग भएको छ । अन्य वर्णनात्मक र विश्लेषणात्मक पद्धति पनि प्रयोग भएको छ ।

१.११ शोधपत्रको रूपरेखा

प्रस्तुत शोधपत्रलाई निम्नलिखित सात परिच्छेदमा विभाजन गरिएको छ ।

पहिलो परिच्छेद :	शोधपरिचय
दोस्रो परिच्छेद :	हाक्पारे गीतको परिचय, प्रयोगक्षेत्र र प्रयोगकर्ता
तेस्रो परिच्छेद :	हाक्पारे गीतको सङ्कलन
चौथो परिच्छेद :	हाक्पारे गीतको वर्गीकरण
पाँचौ परिच्छेद :	हाक्पारे गीतको विश्लेषण
छैटौँ परिच्छेद :	हाक्पारे गीतको विशेषता र महत्त्व
सातौँ परिच्छेद :	उपसंहार

दोस्रो परिच्छेद

हाक्पारे गीतको परिचय, प्रयोग क्षेत्र र प्रयोगकर्ता

२.१ हाक्पारे गीतको परिचय

समाजमा साहित्यले भैँ लोकसाहित्यले पनि महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको हुन्छ । लोकसाहित्यका विभिन्न विधाहरू लोककथा, लोकगाथा आदिमध्ये लोकगीतले प्रमुख स्थान ओगटेको छ । लोक जनजीवनबाटै प्राप्त सरल र प्रभावकारी प्रस्तुतिका कारणले पनि लोकगीतले प्रसिद्धि पाएको हो । नेपालमा पूर्वदेखि पश्चिमसम्मका प्रत्येक लोकगीत स्थानीय रङ्गमा भिजेका छन् । भिन्नाभिन्नै संस्कृति, सामाजिकता, ऐतिहासिकता र जातीयताजस्ता विशेषताका साथ लोकगीतको परम्परा अगाडि बढेको छ ।

आजको अवस्थासम्म आइपुग्दा नेपाली लोकगीतहरूको ऐतिहासिक तथ्यहरू लेखिने, मेटिने, छाँटकाँट हुने, यथावत रहेन र थपिने क्रम जारी छ । लोकगीत उत्पत्तिका कथनहरू एउटा निश्चित घटना, पर्व र अवसरहरूसँग सम्बद्ध रहन्छन् । तथ्यगत प्रमाणहरू फेला नपरे पनि मौखिक रूपमा पुस्ताहस्तान्तरण हुँदै अगाडि आएका कथनहरूनै लोकगीतका भण्डार हुन् । लोकगीत अनेक प्रकारका हुन्छन् । तीमध्ये एउटा प्रमुख प्रकार हाक्पारे हो ।

हाक्पारे लोकभाकामा लोकगीतका समस्त विशेषताहरू समाविष्ट रहेका छन् । साथमा आफ्ना मौलिक विशेषता पनि अन्तर्निहित रहेको पाइन्छ । किरात जाति र किरात क्षेत्रसँग सम्बद्ध यस गीतमा किरातीहरूको संस्कृति र सामूहिक अभिव्यक्ति प्रकट भएको छ । त्यसैले लोकसंस्कृतिका दृष्टिबाट हाक्पारे गीत र किरात जाति एक अर्काका पर्यायवाची मान्न सकिन्छ । हाक्पारे गीतसँग सम्बन्धित प्रमुख भनाइहरूलाई क्रमशः तल प्रस्तुत गरिएको छ ।

‘हाक्पारे’ पूर्वी नेपालका किरातहरूमा प्रचलित लोकगीत हो । किरातहरू यसलाई आफ्नै मातृभाषा र नेपाली भाषामा पनि गाउँछन् । एकलै पनि र सामूहिक रूपमा पनि गाइने हाक्पारेको लय निश्चित हुन्छ ।^१

ज्वपउवचभ ककयि ष्क ब अबिककष्वर्वा कयलना क्षत अबचचषभक तजभ न्यतजक, बलबभितक बलम बलभभमवतर्वा नभयचषभक ाचक ःगलमजगक बलम भखभलतक या जवचथ उवकता क्षत ष्क ब उजर्षयकयउजष्वर्वा बलम चभन्निष्यगक मष्कअयगचकभ या नचभवत न्यचर्वा खवगिभक चभतवप्लभम प्ल तजभ यचर्वा तचवमप्लथ्यला क्षत ष्क तजभ नववयच बलम न्यकत उयउगविच उयचतथ्यल या यचर्वा प्तिभचवतगचभ कयलन षिदगक धजष्वज ष्क उचभखभवर्ष्लन प्ल र्वा उवचतक या षिदगधबला^२

अर्को भनाइ अनुसार - किरात जातिमा बाह्रै महिना प्रयोगमा आउने हाक्पारे गीत लामो तानेर एकल र दोहोरीमा सुख दुःख व्यक्त गरिन्छ । किरात जातिको संस्कृतिक परम्परा नै हाक्पारे गीत हो । अन्य लोकगीतभैँ स्थानीय सरल शब्दहरूको प्रयोग भए पनि लयगत जटिलता र विविधता यसको चिनारी हो । मध्यपहाडी भू-वनोट भैँ लयात्मकता, क्लिष्टता र उतारचढाव रहेको समस्त पूर्वेली लोकगीतहरूको प्रतिनिधि गीत नै हाक्पारे गीत हो ।^३ यस परिभाषामा हाक्पारे गीतको विशेषतालाई आधार मानिएको छ ।

^१ प्रा. मोहनराज शर्मा, डा. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेले, लोकवार्ताविज्ञान र लोकसाहित्य, (काठमाडौँ : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार, २०६३), पृ. १११ ।

^२ Chaitanya Subba, *The Culture and Religion of Limbus*, (Kathmandu: K.B. Subba, 1998), पृ. ४९ ।

^३ भोजपुर निवासी नारद हार्तमछलीबाट प्राप्त जानकारी ।

क्षेत्रगत आधारमा दिइएको परिभाषा अनुसार - पूर्वी नेपालका ग्रामीण भू-भागमा बस्ने तथा त्यस क्षेत्रका खास आदिवासी जाति भनेर चिनिने किरात 'राई' जातिहरूमा सदीयौँदेखि प्रचलनमा रहेको मौलिक लोक भाका नै हाक्पारे भाका हो।^४ त्यसैगरी अर्को परिचय अनुसार- यो पूर्वी नेपालका किरातीहरूमा प्रचलित गीतहरूमध्ये एउटा हो। यसमा भाषा र लय निश्चित रहन्छ। यी गीतहरू विशेष गरेर किराती भाषामा नै रहन्छन् तर समाजको गति सँगसगै यी गीतहरूमा नेपाली भाषाले पनि ठाउँ ओगट्दैछ।^५

यहाँ प्रस्तुत गरिएका परिभाषाहरू कुनै हाक्पारे गीतका प्रयोगकर्ता, यसका प्रयोगक्षेत्र र यसमा प्रयोग भएका गायनशैली, संरचना र विषयहरूलाई आधार मानिएको छ।

निष्कर्षमा भन्दा हाक्पारे गीत किरात क्षेत्र र किरात जातिको आदिम सभ्यताको दस्तावेज हो। हाक्पारे गीत प्रायः सबै उमेर, समय र अवसरमा किरात जातिहरूबीच आत्मीयता आदनप्रदान गर्ने एउटा विशिष्ट परम्परा हो। यस गीतले पूर्वी नेपालको सम्पूर्ण लोकगीतको हरेक पक्षबाट नेतृत्व गरेको छ।

२.२ हाक्पारे गीतको नामकरण

लोकसाहित्यमा किंवदन्ती परम्परा नै प्रत्येक लोकविधाको मौलिक पक्ष हो। हाक्पारे भाका किरात सभ्यताको दस्तावेज हो। यसको नामकरण, लय कसरी उत्पत्ति भयो भन्ने जिज्ञासा रहँदै आएको छ। कतिपय अन्य लोकगीत सम्बन्धी कथनहरू पनि भिन्नाभिन्नै रूपमा अगाडि आएको छ। यसरी नै हाक्पारे लोकभाकाको उत्पत्ति र नामकरण विवरणहरू विभिन्न किसिमको प्रकाशमा आएका छन्। किटानका साथ यही नै हाक्पारे गीत हो, यसरी यसको नै उत्पत्ति भयो भन्न नसके पनि खोजकर्ताहरूले हाक्पारे शब्द र लयगत स्वरूपलाई लिएर आ-आफ्ना धारणा व्यक्त गरेका छन्।

कौतूहलता र मौलिकता बोकेको हाक्पारे गीतको विभिन्न सन्दर्भहरू खोजकर्ताहरूले राखेका छन्। त्यसलाई यहाँ क्रमशः प्रस्तुत गरिएको छ :-

एउटा किंवदन्ती अनुसार तमोरगढ किनारमा 'हाक्पोर' भन्ने एउटा गाउँ छ। जसलाई पहराको प्रतिध्वनिले नामकरण गरिएको थियो। वारिवाट ढाक्रेहरूले तोक्मा हाल्दा पहरोले हाक्पार भन्ने जवाफ दिएकोले त्यस ठाउँको नाम 'हाक्पोर' रहन गयो र त्यही हाक्पोरबाट यस गीतको नाम 'हाक्पारे' रहन गएको मानिन्छ।^६ लयगत स्वरूपलाई आधार मानिएको अर्को मत यसप्रकार छ - मुक्त कण्ठले स्वतन्त्र रूपमा यो गीत गाउनुपर्ने हुँदा साथै गीतमा प्रयुक्त शब्द संयोजनलाई हेर्दा के अड्कल गर्न सकिन्छ भने यो सिकार खेल्ने क्रममा सञ्चारका निमित्त प्रयोग गरिएको हो।^७

लय र शब्द दुवैलाई आधार मानिएको अर्को मत अनुसार पूर्वी नेपालका प्रायः आदिवासी किरात बस्तीहरूमा किरातीहरूको आ-आफ्नै ढङ्गबाट संस्कारहरू प्रचलनमा छन्। त्यसमध्ये

^४ भोजपुर निवासी नवीन खड्काबाट प्राप्त जानकारी।

^५ काजीमान कन्दड्वा, **नेपाली जनसाहित्य**, (काठमाडौँ : रायल नेपाल एकेडेमी, २०२७), पृ. ९७।

^६ धर्मराज थापा, **हाम्रो लोकगीत**, (काठमाडौँ : रेडियो नेपाल, २०२०), पृ. ४७।

^७ नवराज वर्तमान, **किरात राई जातिको परम्परागत गीत**, सयपत्री, (वर्ष २, अङ्क १, २०२३), पृ. ९५।

किरात राईहरूको तीनदुङ्गे चुली (पितृ) पूजामा पूजा गर्ने विजुवा 'होमे' वा 'हाकुपा' भनिन्छ । यही हाकुपा शब्दबाट हाक्पारे र हाकुपाले विधिवत् संस्कारका क्रममा भट्याउने मुन्धुम (मन्त्र) को लयबाट हाक्पारे गीतको उत्पत्ति भएको मानिन्छ ।^८

यसै अनुसार कथनलाई अनुसरण गरिएको अर्को कथन अनुसार संस्कारगत किरातीहरूको क्रियाकलापका क्रममा यो गीत उत्पत्ति भएको हो । लयगत आधारमा हेर्दा किरातीको मृतकलाई माटो लगाउने क्रममा, पितृलाई नयाँ अन्नबाली चढाउँदा होमे वा धामीहरूले भट्याउने लय र हाक्पारे गीतको लयमा समानता पाइन्छ । यसरी कुलपितृहरूलाई बोलाउँदा सङ्गीतकै माध्यमबाट बोलाइन्छ । त्यो सुमधुर लय नै हाक्पारे लयको स्रोत हो ।^९

अधिकांश याम्फु (राई) हरूको बसोबास क्षेत्र हेदाङ्गनाका बासिन्दाहरूको आफ्नै धारणा रहेको पाइन्छ, जसअनुसार-मनोरञ्जनको प्रमुख माध्यमनै हाक्पारे गीत हो । अन्य राई जातिमा भैं उधौली उभौली चाड त्यस ठाउँमा मनाउने चलन छैन । प्राय मातृभाषा नै बढी प्रयोग हुने त्यस भेगका बासिन्दाहरूको आफ्नो गीत भनेकै हाक्पारे गीत हो । त्यही क्षेत्रबाटै हाक्पारे गीतको उत्पत्ति भएको हो । याम्फु भाषामा हाक्ख्याल शब्द नै हाक्पारे हो । यसको अर्थ छरिएर वा बाँडिएर जाने भन्ने लाग्छ ।^{१०}

प्रस्तुत कथनहरूभन्दा फरक स्वभाविक र व्यवहारिक मत यसप्रकार छ - यी अन्य लोकगीतभै स्वभाविक रूपमा यो पनि उत्पत्ति भएको हो । प्रकृति र जीवजन्तुहरू सबैले आ-आफ्नै तरिकाले भाव व्यक्त गर्दछन् । फरक यति छ, मानिसमा भाव व्यक्त गर्न सक्ने क्षमता रहेको छ, त्यो शब्द र भाषा मार्फत मात्रै संभव हुन्छ । त्यसैले आदिकालदेखि भाव व्यक्त गरेर मन बहलाउने गर्दै आइरहेका छन् । दैनिक क्रियाकलापसँगै किरात बस्तीहरूमा सुखदुःख साटासाट गर्ने माध्यमका सिलसिलामा यो गीत उत्पत्ति भयो ।^{११}

यहाँ अगाडि धेरैजसो मतहरू अरुण उपत्यका बासिन्दाहरूको अनुसन्धान र खोजमा आधारित रहेको छ । किरात प्रदेशका अन्य लिम्बू समुदाय पनि हाक्पारे साम्लोका नामले लोकप्रिय छन् । उनीहरूको यो गीतको नामकरण र उत्पत्तिका सम्बन्धमा आ-आफ्नै धारणा रहेका छन् ।

लिम्बू समुदायमा महत्त्वका गीतका रूपमा हाक्पारे साम्लोले महत्त्वपूर्ण स्थान ओगटेको छ । लोक महत्त्वका रूपमा पनि उत्तिकै लोकप्रिय छ । यो समुदायका बीच पनि हाक्पारे गीत कहिले र कसरी गाउन सुरु गरियो भन्ने सम्बन्धमा उपलब्ध किंवदन्तीहरू एकमत देखिँदैन । स्थानको नामबाट नामकरण अनुसार हाक्पारे गीत पाँचथर जिल्ला हाक्पारा भन्ने ठाउँबाट सुरुआत भएको हो । यस ठाउँमा धेरै पहिले ताप्लेजुङ्ग, पाँचथर, धनकुटा र तेह्रथुमका मानिसहरू परदेश जाँदा खोलाको किनार छेउछाउ गढतिर हुँदै त्यहीं हाक्पारा भन्ने ठाउँबाट हिड्नु पर्दथ्यो । यो बास बस्न उपयुक्त ठाउँ थियो । आफ्नो यात्राको थकाइ मादै गीत गाउने, पालाम भन्ने हास्ने, खुसी हुने, आफ्नो दुःखसुखलाई एक आपसमा दोहोरो सवाल जवाफ दिने गर्दथे । हाक्पारा भन्ने ठाउँ

^८ नारद हार्तमछाली, पूर्ववत् ।

^९ भोजपुर निवासी चेतनारायण राईबाट प्राप्त जानकारी ।

^{१०} संखुवासभा निवासी बन्नी राईबाट प्राप्त जानकारी ।

^{११} भोजपुर मझुवा निवासी निर्विक राईबाट प्राप्त जानकारी ।

तमोर नदीको गढतिरमा पर्दछ । हाक्पारा गढको पारिपट्टि भीरपहरा र ओडारहरू भएकोले पालामको त्यो मधुर स्वरहरू त्यो भित्ता ओडारहरूमा ठोक्किन पुगी त्यहाँबाट प्रतिध्वनित हुने हुँदा जम्मा भएका मानिसहरू पालाम भन्न र गीत गाउन भनै उत्साहित हुन्थे । यसै ठाउँमा गाइएको गीतलाई हाक्पारे गीत भन्न थालियो ।^{१२} यस किंवदन्तीभन्दा फरक अर्को किंवदन्ती लिम्बू समुदायमा प्रचलित रहेको छ । यो गीतको खास नाम हाक्पारे साम्लो हो भनिन्छ । हाडपारे साम्लो येहाङ्गको पालामा सुरुआतभएको हो । यो गीत दाजुभाइमध्ये जेठो राजा सोदोहाङ्ग को एक इरेरे इधेक्नाम (इधुक्हाडमा) अत्यन्तै राम्री थिइन् । बत्तीस लक्षणले युक्त उनी कलिलो उमेरमा स्वर्गवास

भइन् । आफ्नी छोरीको सानै उमेरमा निधन भएकाले राजालाई गहिरो चोट पऱ्यो । उनी कसैसँग बोल्न छाडे र दरबारभित्रै शोकमग्न भई बसिरहे । यसरी छोरीको मृत्युका कारण मन थाम्न नसकी डाँको छोडी धुरुधुरु रोएका थिए । राजा छोरीको मृत्युपछि पनि दैनिक क्रियाकलाप छाडी दरबारभित्रै शोकमग्न भई बसे । यो देखेर जनताहरू बिखलवन्दमा परे । साथै राजाको अत्यन्तै वेदनायुक्त रुवाई सारा प्रजाहरूले थाहा पाए । त्यसैले उनका प्रजाहरूले खुसी हुँदै भने -“आइन ग आनि ? हाडपो ।” यसको अर्थ लिम्बू भाषामा ‘हाड’ भनेको राजा र ‘पारे’ भनेको ‘बोले’ हो यही हाड र पारे दुईशब्दको संयोजनबाट नै ‘हाडपारे’ हुँदै ‘हाक्पारे’ भएको उनै राजाको सम्झनामा यो गीत गाउन थालियो ।^{१३}

अर्को तथ्य अनुसार लिम्बू समुदायमा हाक्पारे गीत मुन्धुम सँगसँगै उत्पत्ति भएको मानिन्छ । मुन्धुमका प्रस्तोता येवा-साम्बा, फेदाडमा, तुम्याहाङ्गजस्ता आ-आफ्नै जिम्मेवारी बोकेका मान्यजनहरूले हाक्पारे गीत पनि प्रस्तुत गर्ने गर्दछन् । जसअनुसार : हाक्पारे गीतमा पनि उठान तुडतुडगेमाड थेप्मा माडवाहाडवा साःमुइ माग्ने उद्देश्यले अनुष्ठान गरिन्छ । साम्बा सरेङ्ग कुलमा तुडुङ्गेमाड प्रकट भएको तर उनीहरूले नचिनेर वेवास्त गरेकाले ककावा (ककाखोला) को दोभानमा पाराही ककामाडको रूपमा प्रकट भए । पछिबाट फडफड तेम्बे भन्ने ठाउँमा थानमान दिई तुडतुडगे माड्थेप्मा अनुष्ठान गरे । कालान्तरमा सिम्बोकाइको माध्यमबाट लिम्बूवानमा तुडदुडगे साम्माडको प्रादूर्भाव भयो । त्यसपछि जुन घरमा तुडदुडग थेप्मा थानबाट माड प्रसादहरू थुन्चेमा राखी सफा कपडाले मोडेर घरभित्र लगेर राखिन्छ । त्यसपछि सामुई नाक्मा मुन्धुम हाक्पारे गीतद्वारा उठान गर्दछन् । त्यसरी साःमुइ नाकमा मुन्धुम गाथा गाउँदा फेदाडमाले थुन्चेलाई याडदाड (कोको) प्रतिरूप मानी हल्लाउँदै हाक्पारे गीत गाउँदछन् । यी तथ्यहरूबाट हाक्पारे गीत तुडदुडगे माड मुन्धुमबाट सुरु भएको मानिन्छ । साःमुइ माग्ने क्रममा हाक्पारे गाउने परम्पराले पनि यही कुराको प्रमाणित गर्दछ ।^{१४}

यी प्रस्तुत मतहरू आ-आफ्नै समुदायसँग सम्बद्ध देखिन्छ । प्रयोगकर्ता समुदाय अनुसार लयगत विविधता रहेको छ । त्यसैगरी यसको नामकरण पनि आ-आफ्नै भाषामा राखिएको पाइन्छ । यसको उत्पत्तिको किंवदन्तीहरू समुदायअनुसार फरक देखिन्छ । समुदायभित्रै पनि फरक फरक मतहरू आएको पाइन्छ ।

^{१२} लुङ्ग प्रकाश फोम्बो, *दुःखसुखको गीत हाक्पारे साम्लो*, पालम, (वर्ष १, अङ्क ३, २०६१), पृ. १७ ।

^{१३} ऐजन ।

^{१४} हाड्वासाइ याक्थुम्बा, (सम्पा.) *हाक्पार्या, लिम्बू छन्द*, (पाँचथर : रूपनारायण लावती, २०५८), पृ. ८१ ।

हाक्पारे शब्दलाई महत्त्व दिई प्रस्तुत भएका परिभाषालाई हेर्दा यसको कुनै नामकरण स्थानका आधारमा गरिएको पाइन्छ । किरात क्षेत्रमा हाक्पा र हाक्पारेजस्ता किरात जातिसँग सम्बन्धित शब्दहरूबाट नामकरण गरिएको स्थान अझै यथावत छन् । यसबाट हाक्पारे गीत किरात क्षेत्रकै र किरात जातिकै हो भन्ने प्रमाणित हुन्छ ।

यहाँ नामकरणकै क्रममा हक्ख्याल र हाक्पारेजस्ता मातृभाषालाई पनि आधार मानिएको छ । यसबाट के जानकारी हुन्छ भने जसरी प्रत्येक समुदाय र स्थानअनुसार लयमा भिन्नता आयो त्यसरी नै यसलाई बोलाउँदा प्रयोग गरिने नाममा पनि भिन्नता आयो ।

केही विद्वान्हरू आदिकालमा सम्पूर्ण किराती एउटै थिए र कालान्तरमा मात्रै जातीय समुदायमा विभाजन भएको स्वीकार गर्दछन् । हाक्पारे शब्द र गीत पनि प्रारम्भिक विन्दुमा किरात जातिमा भाव विनिमयको सुरुआत सँगसँगै उत्पत्ति भएको मान्न सकिन्छ । हाल आएर सबै किरात जातीय समुदायलाई चिनाउने आ-आफ्नै गीत र नृत्यहरू छन् तर हाक्पारे गीत मात्रै एउटा यस्तो मान्यताप्राप्त गीत वा शब्द हो, जसले समस्त किरात समुदायलाई समाहित गरेको छ ।

लिम्बू समुदायका केही लोकाख्यानमा पालमभन्दा पछाडि हाक्पारे गीतको सुरुआत भएको देखिन्छ, तर विश्वासनीय तथ्य भनेको मुन्धुम सँगसँगै सुरु भएको तथ्यलाई मान्न सकिन्छ । किरात जातिमा मुन्धुमको लय र हाक्पारे गीतको लयमा प्रत्येक समुदायमा लयगत वा गायनशैलीको निकटता देखिन्छ । समस्त किरात जातिहरूकै हाक्पारे गीतको स्रोत भनेकै संस्कारगत विधिका बेला फलाकिने मन्त्रलाई मान्न सकिन्छ । विस्तारै दैनिक मनोरञ्जनका रूपमा समसामयिक सन्दर्भहरू र मायापिरतीका विषयवस्तुमा सरल र आफ्नै ढङ्गमा भाका हाल्न थालियो ।

किंवदन्तीका आधारमा सत्य पत्ता लगाउनु भनेको असम्भव जस्तै हुन्छ तर अड्कल भने काट्न सकिन्छ । यो लोकसाहित्यको विशेषता पनि हो । स्वयम् लोकगीतका पारखी पनि भाका हाल्न निपुण हुन्छन् तर त्यस गीतको विगतका बारेमा अनभिज्ञ रहेको पाइन्छ ।

हाक्पाच्या, हाङ्पारे, हक्ख्याल, जे भनिए पनि सम्पूर्ण किरातीहरूको साझा स्वामित्व रहेको एउटै हाक्पारे गीत हो । यसको उद्भव जहाँ जसरी भए पनि यसको उत्थान, विकास र निरन्तरता आ-आफ्नै सभ्यता अनुसार अगाडि बढ्यो । आ-आफ्नै सांस्कृतिक विधिसँगै गायन, प्रस्तुति र लयको विकास भयो । यसमा समय जातीय विभाजन र बसाइँसराईले गर्दा स्वरूपगत भिन्नताहरू देखापरे । यसरी हाक्पारे गीतले किरातीहरूको आदिम सभ्यता र साहित्यलाई जीवित राख्दै किरात प्रदेशका सम्पूर्ण लोकगीतहरूको प्रतिनिधित्व गरेको छ ।

२.३ हाक्पारे गीत प्रयोग हुने अवसर

प्रत्येक नेपाली लोकगीतहरू विशेष अवसरसँगै हुर्किएका छन् । जातीय समुदाय र स्थानअनुसार बेग्लाबेग्लै अवसरहरू अवलम्बन गरिँदै आएको पाइन्छ । धेरैजसो लोकगीतहरूको धार्मिक र विधिवत रूपमा गरिने संस्कारका अवसरसँग अन्योन्याश्रित सम्बन्ध रहेको पाइन्छ । लोकगीतको उत्पत्ति बिन्दु नै यस्ता अवसरहरू हुन् । यसै अवसरहरूमा लोकगीतले निरन्तरता पाएको हुन्छ ।

सामान्य अवसरहरूका साथसाथै सदाकालिक प्रयोगमा आउने हाक्पारे गीत किरात जातिका विधिवत रूपमा गरिने धार्मिक र सांस्कृतिक क्रियाकलापका अवसरमा पनि गाइन्छ । यो गीत यसरी कुन अवसर र कुन कुन क्रियाकलापमा प्रयोगमा आयो भन्ने सन्दर्भमा यहाँ केही विवरणहरू प्रस्तुत गरिएको छ ।

हाक्पारे गीत आदिकालमा दिनरात मेलापातबाट फुर्सदको क्षणमा मनोरञ्जनको निम्ति गाउन सुरु गरियो र यो क्रमले निरन्तरता पाइरह्यो । वर्षको एक पटक र हप्तामा एकपटक लाग्ने हाटबजारमा परिचित अपरिचित भेला हुँदा यो गीत गाइन्छ । अनि टाढाटाढाबाट हाट भर्न आएका बजारेहरू फर्कने क्रममा प्रत्येक थकाइ मार्ने चौतारीहरूमा आफ्नो भोगाइहरू व्यक्त गर्दछन् ।^{१४}

कुलुङ्ग समाजमा पनि हाटबजार र धार्मिक भेलामा गाइन्छ । उनीहरूमा गीतको रागले प्रकृतिलाई पनि बसमा पार्न सकिने विश्वास रहेकोले आफूलाई चाहिएको बर माग्दै यो गीत गाउने गरिन्छ ।^{१५}

दैनिक क्रियाकलापहरू जस्तै : पहाडी भेगमा मेलापर्म जाँदा, घाँसदाउरा गर्दा, उकाली ओराली गर्दा चप्लेटीमा थकाइ मार्दै गाउने गरिन्छ । विलम्बित लय भएकाले यो गीत सामान्य क्रियाकलापसँगै आफ्नै धुनमा गाउन सकिन्छ । गाईबाखालाई पाखातिर लगाई डाँडामा बसी सुस्केरा हाल्दै गाउन सकिन्छ । भरियाहरू लामो बाटोमा ओहोरदोहोर गर्दा यही गीतका माध्यमबाट थकाइ मेटाउने गर्दछन् । साथै व्यापारको सिलसिलामा एकक्षेत्रबाट अर्को क्षेत्र पुगेर परिचित अपरिचितसँग यही गीत मार्फत नाता गाँस्दछन् । सिकार खेल्दै वनपाखा डुल्दा र माछा मार्न जाँदा खोलाको किनारमा बस्दै फुर्सदको क्षणमा गाउँछन् । त्यसरी नै ग्रामीण भेगका बासिन्दाहरू बिहे बटुलोजस्ता भोजभतेरका मौकामा सालको पात टिप्न केही किरात बस्ती रहेको ग्रामीण भेगभन्दा निकै बेशी भेगमा जानुपर्ने हुन्छ । यही अवसरमा थुप्रै महिला दिदी बहिनी भेला भई पात टिप्न जाने चलन छ । यस क्रममा बाटोमा जाँदा फर्केर र आउँदा बाटो कटाउन यो गीत गाउने गर्दछन् । सालघारीमा पात टिप्दै साथीभाइहरूबीच सङ्केत गर्दै, हल्ला गर्दै यही गीतमार्फत विरहका भाका पोख्ने गरिन्छ । यसरी पर्म गरी टिपेर ल्याएको पात घरघरमा बाँडेर समूहमा विभाजित भई टपरी बुन्ने चलन छ । त्यही अवसरमा आमा दिदीबहिनीहरू हाक्पारे भाकामा रातभरी टपरी गाँस्दै जुहारी खेल्छन् र एकलै एकलै पनि विरहका स्वरहरू उराल्छन् । रात काट्न र पात गाँस्दा आलस्य हटाउन यसो गरिएको हो । यो प्रचलन अरुण उपत्यका क्षेत्रका बासिन्दाहरूमा बढी रहेको छ ।

^{१४} निर्विक राई, पूर्ववत् ।

^{१५} भूपध्वज थोमरोस, कुलुङ्ग सांस्कृतिक अध्ययन, (काठमाडौँ : द माउन्टेन इन्स्टिच्युट, २०५७), पृ. ९२ ।

याम्फू समाजमा बूढापाका भेला भएका ठाउँमा ऐतिहासिक घटनाहरू स्मरण गर्दै गाउँछन् । विहे र मृत्युजस्ता अवसरमा वृद्धहरू तुम्बा (तोड्वा) खाएर बसेका बेला एकल हाक्पारे गाइन्छ ।^{१७}

अरुण उपत्यका क्षेत्रमा, मेलापर्म, बेंशी घर, उकाली ओरालीजस्ता दैनिक सामान्य अवसरहरूमात्र नभई अन्य विशेष अवसरहरूमा पनि गाइन्छ । सामान्य सुखदुःख साटासाट मात्र नभई युवायुवतीबीच प्रेमभाव साटासाट गरि मन मिलेमा विवाहसम्म गरिने प्रचलन हाक्पारे गीतको मौलिक पक्ष हो । यस अवसरलाई भाका बस्नु भनिन्छ ।^{१८}

भाका बस्दा शब्दको मार्मिकतालाई ध्यान दिएर आत्मसाथ गर्नुपर्ने भएकाले प्राय भाका दिउँसो भए हाटबजार र घरभन्दा केही पर एकान्त ठाउँ र राती भए निश्चित चौतारी र गोठहरूजस्ता स्थानलाई रोजिन्छ । किरात बस्तीहरूमा बेशीका गोठमा र घरदेखि केही पर खेतवारीका गोठहरूमा राती बास बस्नु पर्दा पनि हाक्पारे भाका गाइन्छ ।

अरुण उपत्यका किरात समुदायहरूमा यस्ता बाह्रै महिना गरिने प्रत्येक क्रियाकलाप बाहेक किरात राई जातिहरूको कुलपितृ पूजा गर्दा भेला भएका आफ्ना दाजुभाइहरूबीच पनि गाइन्छ । छुनिमाड, न्वागीजस्ता धार्मिक अवसरमा वृद्धहरू तोड्वा र तीनपाने (रक्सी) को चुस्कीसँगै इतिहासदेखि वर्तमानसम्मका भोगाइहरू हाक्पारेका भाकामा पोख्ने गर्दछ ।

लिम्बूवानका लिम्बू समुदायमा हाक्पारे गीत अधिकांश धार्मिक र सांस्कृतिक विशेष अवसरमा प्रयोग हुन्छ । विवाह, गर्भपूजा, मृत्युकार्यजस्ता अवसरहरूमा नियमपूर्वक मान्यजनहरूले गाउनु पर्ने अनिवार्यता रहिआएको छ । यस अवसरमा नियमपूर्वक सांस्कृतिक विषयवस्तु अपनाइ गाइन्छ तर सामान्य भेटघाटको अवसरमा भने समसामयिक विषयवस्तुमा बूढापाका र युवाहरूले गाउँछन् ।

अझै विस्तृत रूपमा भन्दा लिम्बू समुदायको विवाह संस्कारमा नयाँ बेहुला बेहुलीबीच कुनै किसिमको वियोगान्त क्षण नआओस् भनी तुतुगेन तुम्याहाडहरूले हाक्पारे साम्लोमा आशीर्वाद दिन चलन छ । यसैगरी अन्त्येष्ठी काजक्या पछि मृत्यु हुनेको घरमा घरका धनीहरूलाई र माइती मावलीलाई कसैलाई पनि यस्तो अशुभ घटना फेरि बेहोर्न नपरोस भनी तुम्याहाडहरूले हाक्पारे साम्लोकै लयमा आशीर्वाद दिन्छन् ।^{१९} यसरी लिम्बू समाजमा विवाहसम्बन्धी विशेष नियम र सीमाहरू छन् । खासगरी मागी विवाह र प्रेम विवाह/रोजी विवाह गरी दुई प्रकारको वैवाहिक परम्परा पाइन्छन् । यी दुवै प्रकारका वैवाहिक परम्परा सम्पन्न गर्न आ-आफ्नै विधिहरू पार गर्नु पर्ने हुन्छ । यही विधिहरूमध्ये केही विधिहरूमा हाक्पारे भाकाको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

विवाहका अवसरमा बेहुला बेहुली लिएर आएपछि स्वागतको विधिवत् कार्य सम्पन्न गरिन्छ । बेलुकीको खानापछि लोकोन्दी तथा अन्य पाहुना र स्थानीय युवा युवतीहरू धान नाच नाचदछन् भने वृद्धाहरू हाक्पारे गाउँदै रमाइलो गर्दछन् । यो प्रक्रिया लाम्लाकः विधिअन्तर्गत पर्दछ ।

^{१७} बन्नी राई, पूर्ववत् ।

^{१८} नवीन खड्का, पूर्ववत् ।

^{१९} हाडवासाड याक्थुड्वा, पूर्ववत् पृ. ८२ ।

त्यसै गरी विवाहको अर्को मेक्काम (लगन) विधिमा हाक्पारे गीतको अनिवार्यता रहेको देखिन्छ । यस विधिअन्तर्गत च्याभ्रुड बजाउँदै खम्बा वरिपरि घुम्दै गीत गाउनु पर्दछ । यही गीतलाई फुडनवा साम्लो भनिन्छ । यसैलाई लेक्काम साम्लो भनिन्छ । यसको अर्थ लगन गीत हो । यसमा बेहुला र बेहुलीलाई आशीर्वाद दिँदै मानव जीवनमा विवाहको महत्त्व गाइन्छ ।^{२०} यसै तथ्यलाई प्रमाणित गर्ने अर्को भनाइ अनुसार-

धजभल ज्वपउवचभ ककयि प्क कप्लन प्ल नवचचष्वनभ अभचभयलथ, प्त दभअकभक एजगलनचगधव ककयि, वककयष्वतभम धप्तज अभचतवप्ल चप्तभका^{२१}

लिम्बू समुदायको अत्यन्त महत्त्व राख्ने तडसिड अनुष्ठानभित्रै पर्ने विविध अनुष्ठानमध्ये फुड्मा चाड्वा विधि भएकाले यहाँ तडसिड अनुष्ठानका बारेमा पनि उल्लेख गरिन्छ । तडसिड अनुष्ठान प्रत्येक साल नववर्षारम्भ (माघ महिना) वंशको प्रत्येक घरमा पालोपालो गरी गरिने एउटा बृहत् अनुष्ठान हो । साम्बाद्वारा गराइइने यो अनुष्ठान नजिकका सम्पूर्ण वंशभित्रका परिवार भानाभाञ्जासमेत जम्मा भई आफ्नो परिवार र विश्व कल्याणको लागि तागेरा निड्वाफूमाड् र विभिन्न देवी देवतासँग निर्वाध जीवनयापनको लागि बल मागिन्छ ।^{२२}

एक दिन अथवा तीनदिनसम्म चल्ने यो अनुष्ठानमा थुप्रै प्रकारका विधिहरू पार गरिन्छ । मुन्धुमको प्रत्येक अध्याय पूरा भएपछि साम्बा र साडलाङगोवा उठेर थाल ठट्टाउँदै थानवरिपरि घुम्दै नाच्दछन् र तीन फन्को पुऱ्याएपछि बसेर गालामा हात राखी मुन्धुममा आधारित हाक्पाऱ्या गाउँदछन् । तडसिड् मुन्धुममा वर्णित विभिन्न स्थानहरूमा पुगी मुन्धुमको गायनवाचन समाप्त गरी साम्बा जाँडपानी (रक्सी, तोडवा) गर्दछन् र थकाइ मादै हाक्पारे गीत गाउने गर्दछन् ।

फूडवा चाड्मा साम्लो तड्,सिड तक्मा खण्डमा पर्ने विविध अनुष्ठानमध्ये एक अनुष्ठान हो । यसै विधिको शास्त्रीय विधि सकिएपछि फुडवाचाड्वा साम्लो (फूल फुलाउने गीत) हाक्पारे भाकामा गाइन्छ । फुडवा चाड्वा अनुष्ठान युवायुवतीको श्रीवृद्धि, अटल सौभाग्य र शक्ति तथा प्रस्फुटनको लागि गरिने अनुष्ठान हो । यो अनुष्ठानमा प्रत्येक युवा युवतीले सेःकमुरिफुड् (सिसीफूलसहितको विभिन्न फूलले सजाएको पवित्र कलश र दियो आफ्ना प्रतीकका रूपमा थालमा राखिन्छ । जीवन फूलको रूपमा राखिएका ती फूलहरूलाई साम्बाले मुन्धुमद्वारा जगाउने काम गर्दछ ।

अन्तमा उपकारीहरूलाई अभिषेत्र गर्दै सेकमारी फूलको मुना टिपी शीरमा लगाइदिने गरिन्छ । फुड्वा चाड्वा साम्लोमा प्रयोग भएको हाक्पारे लय मुन्धुममा आधारित हुन्छ । फूलसँग नजिकको सम्बन्ध रहेको लिम्बू समाजमा अन्य फूल फुलाउने र फूल ओडलाउने विधिहरू पनि छन् । त्यस अवसरमा पनि हाक्पारे भाकाको प्रयोग भएको पाइन्छ । आशीर्वाद र उन्नतीका निम्ति शुभकामना स्वरूप प्रयोग हुने यस्ता हाक्पारे गीतहरू विवाहजस्ता शुभकार्यमा बेहुला बेहुलीलाई आशीर्वाद दिने क्रममा प्रयोग हुन्छ ।

हाक्पारे गीत लिम्बू समाजमा सुखको बेलामात्र नभएर दुःखको अवसरमा सान्त्वना दिन पनि गाइन्छ । अन्त्येष्टिका विविध विधिमध्ये मध्य रातमा गरिने खाउमा/खाउःप्मा विधिमा

^{२०} येहाड लाओती, आदिवासी लिम्बू जतिको सङ्क्षिप्त परिचय (काठमाडौं : दिलबहादुर लाओती २०६२) पृ. २३ ।

^{२१} J. R. Subba (Pandhak), पूर्ववत् ।

^{२२} येहाड लाओती, पूर्ववत्, पृ. ४७ ।

हाक्पारे लयको प्रयोग हुन्छ । यस विधिमा पिण्ड चढाउने वा फुकाउने विधि गरिन्छ । अन्त्येष्टि कार्यमा हाक्पारे गीत कसरी किन सुरु गरियो भन्ने तथ्यलाई अभै अगाडि स्पष्ट गर्दा ज्वपउबचभ ककयि ष्क बककयअष्वतभम धप्तज प्जबगकव, तजभ विकत यदकभत्रगर्ष अभचभयलथ, प्त ष्क पलयधल वक ष लग उजवतवउ ९६उजवत० ककयिा क्पलनभचक या तजष्क कयलन चभाभच तय ल्वधवचव एजष्यवलीप्लनदव बलम ल्वधवल एजष्यवलीप्लनव वक भवचथि क्पलनभचक धजय कभत तजभ अयलखभलतप्यल या क्पलनप्लन कयलन यल तजभ यअवकष्यल या प्जवगलव क्पलअभ तजभ मभवतज अभचभयलथ या त्भतविचव वीवदजष्यलनक ९चिभचभ ६मजगपलकव०, तजभ न्यतजभच या वीवनभचभपउव(ल्कनचभपउव) क्षत ष्क कयलन तजचयगनजयगत तजभ लप्लजत बलम प्त ष्क र्गिी या तजभ न्यतजक या :गलमजगता^{६४}

यसरी मुन्धुममा आधारित भई गाइने यो हाक्पारे गीतमा अब आउने दिनमा यस्तो अशुभ कार्यमा भेट्न नपरोस्, शुभकार्यमा मात्र भेट्न परोस् । यो घरमा आउने दिनमा फेरि मराउपराउ नपरोस् । यो दुःखको घडीमा सर्वशक्तिमान तागेरा निड्वा फुड्माडले सहने शक्ति दिऊन् भन्दै आशीर्वाद दिने चलन छ ।

यसरी पृथ्वीका साथसाथै मानिसको उत्पत्ति र मानिससँगसँगै असल खराब हरेक पक्षहरूको उत्पत्तिका विषयलाई लिएर कुनै अवसर र भेटघाटमा हाक्पारेमा गन्यमान्य व्यक्तिहरूबीच प्रश्नोत्तर प्रक्रिया चल्ने गर्दछ । उपस्थित समूहमा एक जनाले कुनै एक विषयमा उठाएका प्रश्नको जवाफको समूहमध्येकै एक व्यक्तिले दिने गर्दछन् । त्यस अवसरमा गाउने व्यक्ति खास गरी मुन्धुमका ज्ञाता हुने गर्दछ । जसले सृष्टिका वर्णनका बारेमा आफ्नो ज्ञान प्रस्तुत गर्दछ । त्यसै गरी गर्भावस्थामा मातृत्व र बच्चा दुबै सुरक्षित होस् भनेर कोख पूजा (सप्पोक चोमेन) गरिन्छ । त्यसैबेला हाक्पारे गीत गाइन्छ । यस अवस्थामा गाइएको गीतको प्रभाव गर्भावस्थामा रहेको बच्चाले पनि अनुभूति गर्न सक्छ र पछि किशोर अवस्था र वयस्क अवस्थामा अभै मृत्युपर्यन्त यसले छाप छोडिरहन्छ भन्ने मान्यता छ ।^{६५}

यी सांस्कृतिक अवसरबाहेक साधारण भेटघाटका अवसरमा पनि यो गीत गाइन्छ । बूढापाकाहरू हाक्पारे साम्लोका माध्यमबाट यो घरमा किन भेला भयो ? अब फलानोको छोराछोरी हुर्किए, लगन जुन्यो, हाम्रो भेट हुने अवसर भयो भन्दै खुसियाली मनाउँदै यो गीत गाउने गरिन्छ ।^{६६}

उल्लिखित अवसरहरूलाई अध्ययन गरी निष्कर्षमा भन्दा हाक्पारे गीत सबै अवसरहरूमा प्रयोग हुन्छ । केही गीतमा भैँ यसको प्रयोग गर्न कुनै निश्चित दायरा हुँदैन । किरातीहरू सम्मिलित हुने मौकामा यो गीत गाइन्छ । मोटामोटी विशेष अवसर र सामान्य अवसर दुई प्रकारले यो प्रयोग हुन्छ । विशेष अवसर भन्नाले संस्कृतिक अवसर पर्दछ । त्यसमा आ-आफ्नै जातीय समुदायहरूमा मनाइने वार्षिक चाडपर्व जस्तै: कोखपूजा, पितृपूजा, विवाहजस्ता शुभकार्य पर्दछन् भने अर्को मृत्युजस्ता दुःखद घडीमा पनि सान्त्वना स्वरूप यो गीत प्रयोग गरिन्छ । यसको विषयवस्तु गम्भीर प्रकृतिको अपनाइन्छ ।

^{६३} J.R. Subba (Pandhak), *The Limbu of the Eastern Himalayas*. (Sikkim, Yakthumba Mundhum Saploppa, 1999), पृ. २१२ ।

^{६४} हाडवासुडु याक्थुम्बा, पूर्ववत्, पृ. १७ ।

^{६५} लुङ्गा प्रकाश फोम्बो, पूर्ववत्, पृ. १७ ।

सामान्य अवसरमा दैनिक क्रियाकलापहरू पर्दछन् । जहाँ नाता, आफन्त, परिचित अपरिचित भेला भएका हुन्छन् । त्यसै मौकामा सामान्य हाँसखेल ठट्टाजस्ता विषयहरू अपनाई मनोरञ्जन गरिन्छ । त्यसबाहेक दैनिक आवश्यकता परिपूर्तिको सिलसिलामा लाग्ने शारीरिक र मानसिक थकाइ मेटाउन यस भाकाको सहायता लिइन्छ ।

२.४ हाक्पारे गीतको प्रयोगक्षेत्र

स्थानीयता लोकसाहित्यको विशेषता हो । नेपाली लोकसाहित्यमा नेपालका पूर्वदेखि पश्चिमसम्मका विभिन्न स्थान विशेषले प्रमुख भूमिका खेलेको छ । सबै लोकसाहित्यका विधाहरू प्रत्येक स्थानको स्वमित्वमा रहेको पाइन्छ । नेपाली लोकगीतहरूमा केही गीतहरू जुनसुकै स्थानमा प्रचलित रहेको पाइन्छ । त्यसैले लोकगीतमा क्षेत्रसँगसँगै स्थानीय बासिन्दाको पनि उत्तिकै महत्त्वपूर्ण भूमिका रहन्छ । जातीय विभाजन यसको कारण हो । क्षेत्रीय हिसाबले अध्ययन गर्दा यहाँ हाक्पारे गीत कुन कुन क्षेत्रमा बढी प्रचलनमा रहेको छ भन्ने उल्लेख गरिन्छ ।

२.४.१ किरात जाति र क्षेत्र

हाक्पारे गीतको प्रयोग क्षेत्र किरात क्षेत्र तोकिएको छ । त्यसैले यस क्षेत्रका बासिन्दा र हाक्पारे गीतको उत्थान क्षेत्रको बारेमा यहाँ सामान्य जानकारी दिन आवश्यक छ । कुनै पनि संस्कृति, जाति र स्थानको एक अर्कामा अन्योन्याश्रित सम्बन्ध रहेको हुन्छ । हाक्पारे गीतको प्रयोग क्षेत्र किरात क्षेत्र किरात जातिकै नामबाट रहन गएकोले सर्वप्रथम किरात जातिको बारेमा सामान्य तथ्य उल्लेख गर्नु आवश्यक देखिन्छ ।

आजसम्म पनि किरात जाति यिनीहरूको बसोबासका सम्बन्धमा बहस, खोज अनुसन्धान चलिरहेकै छ । हाल आएर केही आदिवासी जातिहरू सम्मिलित रहेको समुदायलाई किरात जाति भनिए पनि खास किरातीहरूको पृष्ठभूमिका सम्बन्धमा विद्वान्हरूको विभिन्न मतहरू अगाडि आएको पाइन्छ । यी मतहरू कतिपय किंवदन्ती र कतिपय ऐतिहासिक घटनाक्रमलाई आधार मानिएको छ । यहाँ यिनै किरात जाति सम्बन्धी केही भनाइहरू प्रस्तुत गरिन्छ ।

प्राचीन किंवदन्तीमा क्षेत्रीयसँग जातीय विभाजन यसप्रकार गरिएको पाइन्छ । उहिले किरातका हुलहरू खोलुँ (हाल आएर बराह क्षेत्र) बाट पश्चिमतिर सप्तकोशी पछ्याउँदै आएर हाल सुनकोशी, तमोर र अरुण नदीको त्रिवेणीमा आएपछि एकवंश तमोर पछ्याउँदै गए तिनीहरू लिम्बू भए । अर्को शाखा सुनकोशी पछ्याउँदै गए सुनुवार भए । अर्को हूल अरुण नदी पछ्याउँदै गए । तिनीहरू राई भए अर्को हूल भने बराह क्षेत्र (खोलुँ) मा नै रहे तिनीहरू थारु, दनुवार र धिमाल भए ।^{२६}

यस किंवदन्तीबाट के बुझ्न सकिन्छ भने सम्पूर्ण हालका जातीय विभाजनको पृष्ठभूमि नै किरात जाति हो । यिनीहरूको प्रस्तुत किंवदन्तीमा रहेको बासस्थान हालको बासस्थानसँग मिल्ने देखिएकोले पनि यी सबै जातिहरू एउटै किरात जाति हुन भन्ने प्रमाणित हुन्छ ।

^{२६} चतुरभक्त राई, *राई शब्दबारे केही बहसहरू*, निप्सुड, (वर्ष १३, अङ्क २४, २०६३), पृ. ७ ।

विभिन्न किरात जातिहरूको एक आपसमा कतिपय संस्कार र सामूहिक व्यवहार, स्वभाव पनि मिल्दोजुल्दो रहेको पाइन्छ । केही किरात जातिहरूबीच आपसी बिहेबारीको सम्बन्ध पनि स्वीकार्य रहेको पाइन्छ । यसबाट के देखिन्छ भने सम्पूर्ण किरात जातिहरूका मूल पृष्ठभूमि एउटै थियो भन्ने कुरा प्रमाणित हुन्छ । यति हुँदाहुँदै पनि विद्वान्हरू हालको कुन जातिलाई किरात जाति भनिन्थ्यो भन्ने थरीथरीका मतहरू व्यक्त गरेको पाइन्छ । केही विद्वान्हरू हालका राई जातिमात्रै किराती थिए भन्ने गर्दछन् भने कोही विद्वान्हरू राई र लिम्बू मात्रै किरात जाति हुन् भन्ने मत अधि ल्याएको पाइन्छ । हाल आएर भने भाषा र संस्कारगत भिन्नताका आधारमा राई, लिम्बू, याक्खा र सुनुवार चार प्रकारका जातीय समुदायलाई समग्रमा किरात जाति भनी स्वीकारिएको छ । यीमध्ये राई समुदायमा धेरै प्रकारका थर भएका राईहरू समेटिएको छ । यी ४ प्रकारका किरात जातिहरूमा याक्खाहरूले राई थर नै प्रयोग गरेको पनि पाइन्छ । यस सम्बन्धमा किरात याक्खा छुम्माका अध्यक्ष **दुर्गामणि देवानका** अनुसार याक्खाहरू छुट्टै जाति नै हुन् । ब्रिटिस सेनामा भर्ती हुँदा राईहरूको मात्रै माग भएकोले याक्खाहरूले पनि राई लेख्न थालिएको हो भन्छन् । यसबाट याक्खाहरूले पनि राई नै लेख्ने गरिएको भने पक्कै हो अझै पनि यसरी नै राईभित्रका थरहरू छुट्टै अस्तित्वका लागि जुटिरहेको देखिन्छ । यतिमात्रै नभएर थारु, धिमाल दनुवारजस्ता जातिहरूलाई पनि किरात जाति मानिएको पाइन्छ । यसरी हेर्दा किरातक्षेत्रको क्षेत्रफल विस्तृत हुन आउँछ । त्यसैले हाक्पारे गीतको अध्ययनको सन्दर्भमा भने यी चार राई, लिम्बू, याक्खा र सुनुवार जातिलाई मात्रै आधार मानी यिनीहरूको बासस्थानको अध्ययन गरिन्छ ।

किरात जातिहरूले नेपालको शासन व्यवस्थामा महत्त्वपूर्ण योगदान दिएको सर्वविदितै छ । किरात जातिहरूको हाल अधीनमा रहेको भू-भागको बारेमा यहाँ चर्चा गरिएको छ । हालको उपत्यकामा रहेर शासन व्यवस्था चलाएका किरात जातिहरू कसरी पूर्वतर्फ बसोबास गर्न थाले वा उनीहरूको पुरानो बासस्थान नै पूर्वीय भाग हो भन्नेबारे अनेकौँ टिप्पणीहरू प्रस्तुत भएको पाइन्छ ।

किरात क्षेत्रलाई नै राणकालमा किरात प्रदेश भनी विभाजन गरियो । यस सम्बन्धी एउटा तथ्य यसप्रकार रहेका छन् - किरातीहरू उपत्यकाबाट पलायन हुने क्रममा उनीहरूको पहिलो स्थापित राज्य चरिकोटदेखि ३/४ किलोमिटर तल तामाकोशी नदीवारि पश्चिमतर्फ किराती छाप राज्यको स्थापना गरे । किरातहरूका सन्तानहरू दिनप्रतिदिन बढ्दै जाँदा त्यसक्षेत्रमा स्थान अभावका कारण पूर्वतर्फ तामाकोशी वारिपारि फैलँदै जाँदा सुनकोशी, दुधकोशी, अरुण, तमोर आदि नदीहरूको पूर्वीय क्षेत्रमा धेरै राज्यहरू स्थापना भए । हजारौँ वर्षको कालखण्डमा किरातहरूका सन्तानहरू तीन क्षेत्रमा विभाजन हुन गए- वल्लो किरात, पल्लो किरात र माझ किरात । वल्लो किरात उपत्यकाका पूर्वपट्टि सुनकोशी नदीसम्मको क्षेत्र, सुनकोशीदेखि तमोर नदीसम्मको इलाका माझ किरात र तमोर नदीदेखि पूर्वका क्षेत्रलाई पल्लो किरात भन्दथे ।^{१७}

यसप्रकारको विभाजनबाहेक किरात क्षेत्रलाई अर्को प्रकारले पनि विभाजित गरिएको छ । किरातीहरू यी विभिन्न ती क्षेत्रमा फैलिएपछि १९ औँ शताब्दीमा वल्लो किरातका जनसमुदायलाई सुनुवार, माझ किरातका जनसमुदायलाई खम्बू र पल्लो किरातकालाई लिम्बू

^{१७} खड्गविक्रम चाम्लिङ राई, **किरात ऐतिहासिक घटनाक्रम**, (भैसेपाटी: श्रीमती मेनुका लिम्बू, २०५९), पृ. १६ ।

भनिए । यसरी लिम्बू र खम्बूको बसोबासलाई आधार मानी लिम्बूवान र खम्बूवान भनिएको हो ।^{३६}

जसरी विभाजन गरिए पनि सरसर्ती हेर्दा जहाँ जहाँ किरातीहरूको बस्ती छ त्यही नै किरात क्षेत्र भन्ने बुझ्न सकिन्छ । यसरी हेर्दा सीमापारिका छिमेकी देशहरू र त्यसका केही प्रान्तहरू पर्दछन् । दार्जिलिङ, सिक्किम भुटान, आसाम, नागाल्याण्ड, बर्मा आदिमा किरातहरूको ऐतिहासिक बासस्थान रहेको पाइन्छ । हाल आएर एशिया र यूरोपका विभिन्न भागहरूमा छरिएको पाइन्छ ।

नेपालको सन्दर्भमा भने पश्चिम नेपालका केही जिल्लाहरूमा फाटफुट किरातहरूको उपस्थिति रहेको छ । त्यसैगरी उपत्यकामा पनि स्थायी बसोबास रहेको छ । तर किरातीहरूको मूल बासस्थान भनेको पूर्वी नेपालको अधिक जिल्लाहरू पर्दछन् । यीमध्ये तराईका जिल्लाहरूभन्दा पनि बढी मात्रामा पहाडी जिल्लाहरू नै मूल बासस्थान हो । पहाडी जिल्लाहरूमा पनि मध्यपहाडी क्षेत्रको ग्रामीण भेगहरू नै किरात बस्तीहरूका रूपमा चिनिन्छन् ।

२.४.२ विशेष प्रयोग क्षेत्र

हाक्पारे गीत प्रयोगक्षेत्रको अध्ययनको सन्दर्भमा तोकै भन्नुपर्दा पहाडी जिल्ला संखुवासभा, भोजपुर, तेह्रथुम, ताप्लेजुङ, खोटाङ्ग, उदयपुर, धनकुटा सोलुखुम्बु, इलामजस्ता जिल्लाहरू पर्दछन् ।

यहाँ यी जिल्लाहरूमध्ये भोजपुर, संखुवासभा, तेह्रथुम, ताप्लेजुङ र धनकुटाजस्ता सीमित जिल्लाहरू मात्रै अध्ययनको क्षेत्र तोकिएको छ । यी लिम्बूवान र खम्बूवानका जिल्लाहरूमा पनि अरुण उपत्यका क्षेत्र भनेर चिनिएको क्षेत्रमा बढी प्रचलन रहेको पाइन्छ ।

अरुण उपत्यका क्षेत्र भन्नाले अरुण नदीको मूलधारासँग जोडिएर आउने ठूला साना नदीखोलाले सिँचिएको भू-भागलाई अरुण उपत्यका भनेर चिनिने गरिन्छ । संखुवासभाका पूरै भू-भाग, धनकुटा जिल्लाको आंशिक भू-भाग, भोजपुर जिल्लाको पूर्वी भू-भागको साथै सोलुखुम्बु जिल्लाको पूर्वी उत्तरी भू-भागको आंशिक क्षेत्र ओगटेर रहेको भू-भागलाई अरुण उपत्यका क्षेत्र भनेर चिनिन्छ ।^{३७}

अरुण उपत्यका क्षेत्रलाई पनि अरुणवारि (वल्लो माझ किरात) र अरुणपारि (पल्लो माझ किरात) दुई समूहमा प्रचलित हाक्पारे गीत भनी विभाजन गरी अध्ययन गर्न सकिन्छ ।^{३८}

प्रस्तुत क्षेत्रहरूका मध्य पहाडी भेगहरूनै हाक्पारे गीतको प्रयोग क्षेत्र हो । विशेषगरी गडतीर र खोलाका आसपास र छेउछाउका किराती बस्तीहरूमा हाक्पारे गीत प्रचलन रहेको पाइन्छ । यी क्षेत्रहरूमा जहाँ यातायात र सञ्चारको असुविधा रहेको छ त्यही स्थानहरूमा हाक्पारे गीत जीवित रूपमा भेट्न सकिन्छ ।

^{३६} ऐजन ।

^{३७} नवीन खड्का, पूर्ववत् ।

^{३८} नारद हार्तमछाली, पूर्ववत् ।

अभै सूक्ष्म रूपमा हाक्पारे गीतको प्रयोग क्षेत्र हेर्दा विशेषताका आधारमा अध्ययन गर्न सकिन्छ । यस अनुसार भोजपुर जिल्लाका चरम्बी, ज्याङ्ग, बोया, साङ्गपाङ्ग, देउराली, मभुवा, कुलुङ्गजस्ता पहाडी भेग जहाँ संस्कृतिको अतिक्रमण भइसकेको किरात बस्तीहरूको बाहुल्य रहेको स्थानमा यसको प्रयोग रहेको छ ।^{३१}

त्यसैगरी हाक्पारे गीतको खानी संखुवासभा जिल्लाका पाङ्गमा हेलुवा, मालटार, धुपु, याक्, सेखी, दिदिङ्ग, स्यावुन, हेदाङ्गनाजस्ता विशेष स्थानहरूमा अत्याधिक प्रचलन रहेको पाइन्छ । यस ठाउँका हटियागोला फिर्के बजार, बरुण बजार, एकादशी बजार आदि स्थान हाक्पारे गीत प्रयोग हुने विशेष स्थानहरू हुन् । यी स्थानहरूका चौतारा, बेशीका गोठहरू, ठूला रूखका फेदहरू, बजारभन्दा केही परका एकान्त स्थानहरू नै हाक्पारे गीतको मुख्य प्रयोग क्षेत्र रहेको छ ।^{३२}

अर्को तथ्य अनुसार हाक्पारे गीत रावाखोला, गडतीरका पाखापखेरा हुँदै उदयपुर, भोजपुर हतुवा, धनकुटा तम्बर आसपास र अरुण आसपास भोजपुर दिङ्गला, साम्पाङ्गका साथै संखुवासभा आदि क्षेत्रका गाउँघरमा यो गीतलाई जीवित पाउन सकिन्छ । यसरी हेर्दा दूधकोशी, तम्बर र अरुणजस्ता नदी र यी नदीका सहायक नदीका किनार गडतीरहरूका किरात बस्ती नै हाक्पारे गीतको बासस्थान रहेको छ । भोजपुर जिल्लाको उत्तरी भेग दिङ्गलामा लाग्ने रामनवमी मेलामा पनि यस गीतको जीवन्तता पाउन सकिन्छ ।^{३३}

अन्य लोकगीतमा भैँ हाक्पारे गीत पनि परम्परादेखि मौखिक रूपमा आउने क्रममा लय परिवर्तन भएको पाइन्छ । त्यसैले स्थान र जातिविशेषको साझा महत्त्व राख्ने हुँदा तम्बरवारि र तम्बरपारि भनेर भिन्नता दर्शाउने चलन पनि रहिआएको छ ।^{३४} किरात क्षेत्रका किरातीहरूको हाक्पारे गीतको प्रभाव सबैमा परेको छ । केही बढी प्रभाव र केही स्थाना कम प्रभाव हुन स्वभाविकै पनि हो । लयका आधारमा र जातिकै आधारमा क्षेत्र छुट्याइएको पाइन्छ। हाक्पारे गीत सम्पूर्ण किरात क्षेत्रको किरात वाङ्मयको मुख्य आधार हो ।

२.५ हाक्पारे गीतको प्रयोगकर्ता

लोकगीतका प्रयोगकर्ता भनेकै ग्रामीण स्थानीय बासिन्दा हुन् । सहरी क्षेत्रमा सांस्कृतिक अतिक्रमणका कारणले यसको प्रयोगले निरन्तरता पाउन सक्दैन । जहाँ शिक्षा, सञ्चार र यातायातको अभाव छ त्यहाँ लोकगीतको बढी प्रयोग हुन्छ । विभिन्न समुदायको प्रतिनिधित्व गर्ने छुट्टाछुट्टै लोक गीतहरू पाइन्छ । मौलिक विशेषता र सरलभाव बोकेका यी कतिपय लोकगीतहरू समुदायबीच एकआपसमा आदानप्रदानको कमी र कठिनाई देखिन्छ । यसको कारण बेग्लामेग्लै संस्कृतिको उपज हो । यसरी एक समुदायबाट अर्को समुदायमा हस्तान्तरित भएमा मौलिकता र अस्तित्व धरापमा पर्न पनि सक्छ ।

नेपाली लोकगीतको प्रयोगकर्ता सम्बन्धमा प्रायः अशिक्षित गरिब वर्गको अधीनमा रहेको मान्यता छ । सामूहिक भाव भएका लोकगीतहरूमा कतिपय अवस्थामा यी भनाइहरू सही

^{३१} ऐजन ।

^{३२} निर्विक राई, पूर्ववत् ।

^{३३} नवराज वर्तमान, पूर्ववत् ।

^{३४} ऐजन ।

ठहरिएका छन् । यहाँ वर्गभिन्न पनि विभिन्न जाति (समुदाय) र उमेर समूहका आधारमा हाक्पारे लोक भाकाका प्रयोगकर्ताहरूको अध्ययन गरिन्छ ।

२.५.१ समुदाय

नेपालको सामाजिक संरचनामा जातीय र वर्गीय भेद पाइन्छ । यस प्रकारको सामाजिक संरचनाको प्रतिफलस्वरूप विविध किसिमका सांस्कृतिक सम्पत्तिको संरक्षण भएको छ । पश्चिम नेपालको गुरुङ्ग समुदायको रोदीदेखि लिएर पूर्वका लिम्बूहरूको धाननाचजस्ता सामूहिक सम्पत्तिहरू सांस्कृतिक संरक्षण र जातीय पहिचानका लागि अति नै उपलब्धिपूर्ण देखिन्छ । यी सबै नेपालका साभा सम्पत्तिहरू हुन् ।

नेपालका घाँसेगीत, गोठाले गीत, गाइने गीत, नारी गीत पुरुषबीच वृद्ध गीत जुनसुकै जाति वर्ग, समुदायको स्वामित्वमा रहे पनि ती सबै लोक साहित्यका लागि अमूल्य सम्पत्ति हुन् । यसरी हेर्दा लोकगीतमा व्यक्तिगत भावभन्दा सामूहिक भावको प्रधानता देखिन्छ । लोकले अवलम्बन गर्दै आएका संस्कार, रीतिरिवाज, चालचलन, भेषभूषा आर्थिक शैक्षिक अवस्था, धार्मिक विश्वास जस्ता पक्षलाई समेटेी भाव आदनप्रदान भएको पाइन्छ । यी भावहरूमा आ-आफ्ना स्तर अनुरूपका भोगाइका अनुभव पोखिएका हुन्छन् । गोठालो, खेतालो, वृद्ध वयस्क र विभिन्न जातीय समुदायले फरक विषयवस्तुमा आफ्ना अनुभव व्यक्त गरिएको पाइन्छ । यहाँ भाका प्रयोग गर्ने समुदायभिन्न पनि दुई समूहमा राखी अध्ययन गरिन्छ ।

२.५.१.१ पेसागत समुदाय

पूर्वीय ग्रामीण जनजीवनमा साधारणतया कृषि पेसा नै अपनाइएको पाइन्छ । पेसागत रूपमा हेर्दा त्यसबाहेक किरात क्षेत्रका किरात बासिन्दाहरूमा अन्य पुख्यौली पेसाहरू पनि उत्तिकै अपनाइएको पाइन्छ । किरातीहरू व्यापारका सिलसिलामा एउटा जिल्लाबाट अर्को जिल्ला, लिम्बूवानबाट खम्बूवान र त्यसभन्दा टाढा सीमापारिसम्म पुग्ने गर्दछन् । भाँडा व्यापार, जगर (सुँगुरको रौं) खोज्ने जस्ता व्यापारिक कारोबारका क्रममा परिचित अपरिचितहरूबीच हाक्पारे भाकाको आदनप्रदान भएको पाइन्छ । व्यापार विनिमयकै सिलसिलामा यातायात असुविधा रहेका पूर्वका केही जिल्लाहरूबाट पनि धरान, धनकुटा हिले जस्ता सहरी क्षेत्रमा अत्यावश्यक रहेको नुन, तेल खेप्ने चलन अभैसम्म रहेको छ । यसरी ओहोर दोहोर गर्दा बाटो कटाउन भरियाहरू थकाइ मार्दा, भारी विसाउँदा हाक्पारे भाका गाउँछन् । किरातीहरूमा पुख्यौली पेसाका रूपमा परिचित पेसा सिकार खेल्नु र माछा मार्नु पनि हो । यसै क्रममा बनजङ्गलमा सिकार खेल्न जाँदा र माछा मार्न खोलामा जाँदा पनि हाक्पारे गीत गाउने गर्दछन् ।

यसबाहेक मेलापर्म लाउँदा खेतालाहरू उकाली ओहोली गर्दै चौतारीमा थकाई मार्दै, सुस्केरा हाल्दै एकल हाक्पारे गाउँदछन् । गोठालाहरू गाईबाखा बनपाखातिर लगाई डाडाँमा बसूपाल बजाउँदै मनका बहहरू पोख्छन् । दिनप्रतिदिन विदेशिने लहर चलेको किरात क्षेत्रका बासिन्दाहरूमा केही ठाउँमा हिजोआज आधुनिकताले छोइसकेको छ । यातायात र सञ्चारको असुविधा रहेका आदिवासी बस्तीहरूमा आर्थिक अवस्था कमजोर नै देखिन्छ । पहाडी इलाका कृषिका लागि त्यति उपयुक्त नभई सामान्य रहेकाले यस्तै अन्य पेसा अपनाउन बाध्य देखिन्छ । यसरी रोजगारी र व्यापारिक कारोबार अपनाउँदै बाहिरिने भित्रिने क्रममा हाक्पारे गीतको लय आदनप्रदान भएको पाइन्छ ।

२.५.१.२ उमेर समूह

ग्रामीण भेगमा लोकगीतको प्रभाव प्राय सबै उमेरका मानिसमा परेको हुन्छ । उमेर अनुसार विषयवस्तु फरक अंगालिन्छ । मनोरञ्जनको अरु विकल्प नभएकोले पनि लोकगीत ग्रामीण बढी लोकप्रिय भएको हो । सर्वमान्य र सर्वसुलभ ढङ्गमा मनका बहहरू व्यक्ति हुने भएकोले सबै अवस्था र उमेरका मानिसहरूमाभ यो लोकप्रिय छ ।

हाक्पारे गीत भाषिक र लयात्मक दृष्टिकोणले उच्चस्तरको छ । जसले गर्दा बालबालिकाहरूमाभ यो संप्रेषित हुन कठिन हुन्छ । यसैले केही स्थान र समुदायमा युवायुवतीबीच लोकप्रिय छ भने कुनैमा वृद्धहरूमाभ र प्रौढहरूमाभ लोकप्रिय छ ।

केही स्थानमा युवायुवतीहरूबीच हाक्पारेको लयमा 'भाका बस्ने' प्रचलन रहँदै आएको छ । युवायुवतीबीच एकअर्कामा समूह छुट्याइ हाक्पारे भाकामा सवाल जवाफ गर्न र गीतको अन्त्य नभएमा पुनः अर्को समयमा अर्कै अर्कै स्थानमा भेट्ने निमन्त्रणा दिनु नै भाका हो । युवायुवतीबीच परिचित र अपरिचित दुवै माभ हाक्पारे भाकामा जुहारी खेलिन्छ । यिनीहरूमाभ खेलिने जुहारीमा पनि शिष्ट र सम्मानित ढङ्गबाट परिचय र प्रेमभावपूर्ण सुखदुःख साटासाट गरिन्छ । युवायुवतीहरू एकल हाक्पारे गाउँदा भने उकाली ओह्वाली गर्दै दैनिक जीवनका अनुभवहरू पोख्छन् । चेली माइतीबीच पनि 'हौ चेली' 'हौ माइती' भन्दै जुहारी खेल सकिन्छ । युवा उमेरका सोल्टी सोल्टीनी र साली भेना साइनो पर्ने छ भने पनि माया प्रेमका विषयवस्तु अपनाई छेडछाड गर्दै जुहारी खेलिन्छ ।

वृद्धहरूले भने धार्मिक कार्य, बेहेबटुलो र हाटबजारजस्ता स्थानमा गाउँदछन् । क्षीणदलक ऋकगलपत्थ, गकवर्गाथि भवमिभचक बलम तजयकभ धजय वचभ प्लतभचभकतभम यच धर्भी खभचकभम प्ल :गलमजग एवचतध्रउवतभ प्ल ज्वपउवचभ ककयि।^{घछ}

ज्वपउवचभ ककयि प्क चभअप्तभम यल तजभ यअअवककष्यल या अभचभयलषभक चप्तगवकि क्वउउयप अजकभल, म्गलनमगलनभ, एजगलनयप त्जप्ल बलम नवलथ कगअज चप्तगवकि बलम यअअवकष्यलका वतभच तजभ अकउभितष्यल या तजभकभ चप्तगवकि, एजभमवलकवक, ककदवक, थभदवक, थभकवक बलम यतजभच त्फथवजवलन ९नभलतभिभल बलम धकभल० प्पिभ तय भलतभचतवप्ल तजभकभखिभक बलम उचभाभच तय कप्लना।^{घट}

³⁵ Chaitanya Subba, पूर्ववत् ।

³⁶ J.R. Subba (Pandhak), पूर्ववत्, पृ. २१३ ।

२.५.१.३ जातीय समुदाय

जाति र पेसा एक अर्कामा सम्बन्धित हुन्छ। पेसागत रूपमा आफ्ना पूख्यौली पेसा भएका र सामान्य कृषि पेसा दुवै अपनाउने जातिमा आदिवासी जाति पर्दछन्। यसरी हेर्दा हाक्पारे गीतको प्रयोगकर्ता किरात क्षेत्रका विशेष आदिवासी समुदाय नै पर्दछन्। त्यसभित्र विभिन्न जातीय समुदायहरूका भिन्नाभिन्नै किसिमले प्रयोग गरिएको पाइन्छ।

हाक्पारे भाका पूर्वी ग्रामीण भेगका खास आदिवासी जाति भनेर चिनिने किरात राई जातिहरू लोहरूङ्ग, याक्खा, जिमी, याम्फू, चाम्लिङ्ग आदि स्थानीय बासिन्दामा प्रचलित भाका हो।^{४७} सदाकाल प्रयोगमा आउने हाक्पारे गीत पूर्वी नेपालका पहाडी भेगमा जुनसुकै जातीय समुदायले गाउँदछन्।^{४८}

संखुवासभाका याम्फू राईहरूमा विशेष महत्त्वकासाथ गाइन्छ। किरात समुदायमा अनिवार्यता रूपमा भेटघाट र चिनजान गर्दा गीत गाउनु पर्नेहुन्छ त्यसैले यो किरातीहरूको भेटघाट गर्दा सुखदुःख साट्ने माध्यम हो।^{४९}

राईहरूले भदौमा नयाँ अन्नवाली मुखमा हाल्ने भनी पितृहरूलाई पहिले भक्तिभावपूर्ण नयाँ अन्नवाली समर्पण गर्छन् र बाली पूजा गरेर मात्रै न्वाँगी खान्छन्। यसै शुभ मुहूर्तमा हाक्पारे गीत धुमधामले गाइन्छ।^{५०}

किरात याक्थुम (लिम्बू) समुदायमा यो गीत हाक्पारे साम्लोका नामले प्रचलित रहेको छ। यो शास्त्रीय र लोक महत्त्वका रूपमा गाइन्छ। धार्मिक अवसरमा यसको अनिवार्यता हुन्छ भने भेटघाटका अवसरमा पनि यो उत्तिकै महत्त्वमा साथ गाइन्छ।

समग्रमा हेर्दा किरात प्रदेशका बासिन्दा किरात जातिहरूमा प्रचलित यो गीत किरात जाति भनेर चिनिने (हाल मान्यता प्राप्त) राई लिम्बू, याक्खा र सुनुवारमध्ये नेपालको सुदूर पूर्वभागमा बस्ने राई, लिम्बू र याक्खा जातिमा प्रचलित रहेको देखिन्छ। काठमाडौँ उपत्यका पूर्वपट्टि अवस्थित निकटका जिल्लाहरूमा बसोबास गर्ने सुनुवारहरूमा भने यो गीत प्रचलनमा रहेको छैन।^{५१}

विभिन्न राईहरूमा भने स्थान र थर अनुसार आ-आफ्नै विधि अपनाई हाक्पारे गीत प्रयोगमा ल्याइन्छ। यद्यपि सँगै बसोबास गर्ने किरात क्षेत्रका अन्य जातीय समुदायका बासिन्दाहरूमा पनि यो गीतको प्रभाव परेको पाइन्छ।

^{४७} नवीन खड्का, पूर्ववत्।

^{४८} नारद हार्तमछली, पूर्ववत्।

^{४९} बढी राई, पूर्ववत्।

^{५०} धर्मराज थापा, मेरो नेपाल भ्रमण, (काठमाडौँ : साझा प्रकाशन, २०३२), पृ. ३।

^{५१} अतीत मुखियाबाट प्राप्त जानकारी।

१. राई जातिको सामान्य परिचय

राई जाति किरात समुदायको प्राचीन जाति हो । नेपालका आदिवासी जातिका रूपमा परिचित यी जातिलाई 'खम्बू' का नामले पनि चिनिन्छ ।

(१) जनसङ्ख्या

नेपालको पछिल्लो जनगणना अनुसार किरात राई जातिको संख्या ६,३५,१५१ रहेको छ । यो नेपालको कूल जनसङ्ख्याको २.७९% आउँछ ।^{४२} राई जातिभित्र विभिन्न थरहरू समाहित छन् । प्रत्येक थर अनुसारको भाषा, संस्कृति पनि केही भिन्न रहेको पाइन्छ । त्यसपछि यी जातिहरूको मुख्य बसोबास स्थान माझ किरात र अरुण उपत्यका आसपासका मध्यपहाडी भेगहरू हुन् । साथै नेपालका अधिकांश पूर्वी जिल्लाहरू र तराईका केही जिल्लाहरूमा हाल बासस्थान रहेको पाइन्छ । विस्तारै यिनीहरू काठमाडौँ उपत्यका र सीमापारिका छिमेकी देशका केही प्रान्तहरू एशिया, युरोपका केही केही भागहरूमा समेत बसोबास गर्न थालिसकेका छन् ।

(२) सामाजिक तथा सांस्कृतिक पक्ष

विविध थरका राई जातिमा विविध प्रकारका सांस्कृतिक र सामाजिक संरचना रहेको पाइन्छ । सम्पूर्ण किरातीहरूबीच सामाजिक सांस्कृतिक पक्षहरू बढीमात्रमा समानता रहेको पाइन्छ । पितृसत्तात्मक समाज भए पनि महिलालाई उच्चस्थान दिइएको छ । हरेक क्षेत्रमा महिला र पुरुषको समान सहभागिता देखिन्छ । मागी विवाह र रोजी विवाहको प्रचलन रहे पनि विधवा विवाह र जारी विवाहले किराती समाजमा मान्यता पाएको छ । पाहुना, आफन्त र मान्यजनहरूको सत्कार गर्न कुनै कसर छाडिदैन । यसबाहेक जन्म, मृत्यु, विवाह, न्वारान इत्यादि संस्कारमा आ-आफ्नै विधिहरू अपनाइएको हुन्छ । उधौली, उभौली, (मंसिरे पूर्णिमा तथा बैशाखे पूर्णिमा) भूमिराज, साउने सक्रान्ति, न्वागी, गोठधुप, माघे संक्रान्तिजस्ता चाडपर्वहरू यिनीहरूको समाजमा ठूलो महत्त्व राख्दछ । राई जातिहरूको मनोरञ्जनको माध्यम यिनै चाडपर्व भेटघाटका अवसरमा गाइने हाक्पारे गीत, चण्डी, मारुनी इत्यादि रहेका छन् ।

(३) पेसा र शिक्षा

किरातीहरूको मुख्य पेसा नै कृषि, पशुपालन हो । साथमा सिकार खेल्ने माछा मार्ने, तान बुन्ने जस्ता पुख्र्यौली पेसा पनि अपनाइएको पाइन्छ । समयक्रमसँगै ब्रिटिस सेना र भारतीय सेनामा बहादुरी देखाई आर्थिक अवस्था सबल भएको पनि पाइएको छ । साथसाथै देश विदेश बसाइको प्रभावका कारण शैक्षिक क्षेत्रमा पनि सकारात्मक प्रभाव पारेको छ । यसरी वैदेशिक रोजगारीका क्रममा विदेशिने प्रवृत्तिले भने केही सहरी क्षेत्रमा बसोबास गर्ने किरात जातिहरूको आर्थिक स्थिति केही सुधिएको छ । अन्य ग्रामीण भेगमा अवस्थित किरात जातिहरूको साक्षरताको संख्या न्यून रहेको पाइन्छ ।

^{४२} भीमराज राई, *नेपालका आदिवासी जनजातिहरू र वैधानिक प्रश्न*, पारुहाङ्ग, (काठमाडौँ: किरात राई यायोक्खा, २०६०), पृ. ६ ।

(४) खानपान भेषभूषा गरगहना

कुनै जातिको चिनारी मौलिक भेषभूषा पनि हो । किरात प्रदेशको बासिन्दा किरात जातिहरूको आ-आफ्नो भेषभूषा रहेको छ । यी प्रत्येक किरातीहरूको भेषभूषामा केही समानता पनि देखिन्छ । यिनीहरूको पुख्र्यौली भेषभूषा स्वनिर्मित स्थानीय कपडा हो । यस्ता कपडाहरू अल्लोको बोक्रा, कपास र उनी कपडाबाट तयार गरिएको हुन्छ । राई जातिका महिलाहरू घाँघर, (गुन्यू चोली नदिएसम्म) चोली, गुन्यू, लोती, पटुका, लाछा, रुमाल, फेंगा/लुकुनी गम्छा/बर्की इत्यादि रहेको हुन्छ । यी भेषभूषाहरू उमेर, काम, स्थान र मौसम विशेषका आधारमा प्रयोग हुन्छ । साथै धेरै थरका राई जातिहरूमा छुट्टाछुट्टै मौलिक भेषभूषा भए पनि समग्र विशेषताका आधारमा यहाँ उल्लेख गरिएको छ ।

किरात राई पुरुष पगरी, टोपी, भोटो/दौरा, सुरुवाल गम्छा, मेख्ली, घुमराडी, लेसी, रुमाल, पटुकाजस्ता पहिरनको प्रयोग गर्दछन् । राई जातिका महिलाहरूले सुन, चाँदी र पैसाबाट बनेको गहना लगाउने गर्दछन् । शिरफूल, जून, चिम्टी, कौप्चा/गदावरी/तारीवन, मुन्द्री, च्याप्टे/मारवाडी, फूली, ढुङ्ग्री, बुलाकी, भुम्के बुलाकी, बाहीं र भोभा जस्ता गहनाको प्रयोग गर्दछन् ।

त्यसैगरी किरात राई जातिका पुरुषहरू औठी, बाटी : बाछु/पुछु/खान्छु आदि गहनाको चलन रहेको छ ।^{४३} राई जातिहरूको खानपानमा पनि मौलिकता रहेको या भात, खिर, चाम्रे, कोन्दोक, आँटा, ढिँडो, रोटी, किनामा, गहत, छाँटा भ्याउ, सिस्नो, निगुरो, पाडलाड, वाचिप्पा, मासिलाम, सुर्मा, पाहा, अरिङ्गल/बच्छ्युँ, पक्कु, छोप हालेका अचारहरू, तरुल, जाँड रक्सी भोलेवा, तोड्वा होते हुँ, निगार छालेका दूध, दही, मही, घ्यूजस्ता खानपानहरूलाई प्रयोगमा ल्याउने गर्दछन् ।

२. लिम्बू जातिको सामान्य परिचय

लिम्बू जाति किरात समुदायभित्र पर्ने जाति हो । नेपालका आदिवासी जातिका रूपमा परिचित लिम्बू जातिलाई 'सुब्बा' पद्वीबाट पनि चिन्न सकिन्छ ।

(१) जनसङ्ख्या

पछिल्लो जनगणनाअनुसार लिम्बू जातिको संख्या, ३,५९,३७९ रहेको छ । यो नेपालको कूल जनसङ्ख्या १.५८% पर्ने आउँछ । लिम्बू जातिभित्र पनि विभिन्न थर, आफ्नै भाषा रहेको छ ।^{४४}

(२) बासस्थान

आधुनिक नेपालको पूर्वीय क्षेत्र अरुण नदीदेखि पूर्व र मेची नदीदेखि पश्चिमको क्षेत्रलाई पल्लोकिरात अथवा लिम्बूवान भनिन्छ । लिम्बूवान नै लिम्बू जातिको खास बासस्थान हो । यस

^{४३} तीर्थराज मुकारुड, *किरात राईको भेषभूषा, मौलिक पहिचान*, निप्सुड, (वर्ष १२, अङ्क २२, २०६०), पृ. १५ ।

^{४४} भीमराज राई,, पूर्ववत् ।

बाहेक लिम्बूहरू सुनसरी, मोरङ, भ्रपा अनि उपत्यकाका केही स्थानहरूमा पनि बस्दै आएका छन् । साथै सीमापारि भारतको सक्किम, दार्जिलिङ, डुवर्स, आसाम, मेघालय, नागाल्याण्ड, मनिपुर तथा भोटाङमा पनि लिम्बू जातिको बसोबास रहेको पाइन्छ । यसबाहेक रोजगारीका क्रममा एशिया र युरोपका केही भागहरूमा समेत स्थायी बसोबास गर्न थालेको पाइन्छ ।

(३) धार्मिक, सास्कृतिक र सामाजिक पक्ष

सम्पूर्ण किरात जातिकै सामाजिक, शैक्षिक, आर्थिक र सांस्कृतिक पक्षहरूको एक अर्कामा धेरै समानता र सम्बन्धित देखिन्छ । आफूलाई तागेरा निङ्माफूमा (सर्वव्याप्त शक्ति, आफै उत्पन्न शक्ति वा एक अदृश्य शक्ति) का सन्तान मान्ने गर्दछन् । जन्मपूर्वदेखि, विवाह-कर्म र अन्त्येष्टिसम्मका संस्कार विधि अनुसार गर्दछन् । याक्वा पूजा (उभौली) वलिहाड तडनाम, चासोक तडनाम मुख्य चाड पर्व पर्दछन् । यस्ता चाडपर्वको विधि सम्पन्न गर्ने पूजारीलाई लिम्बू समाजमा फेदाङ्गमा येवा र साम्बा भनिन्छ ।

लिम्बू जातिको धार्मिक अनुष्ठानिक पर्वबाहेक यालाड (धाननाच) केलाङ्ग, ढोलनाच, हाक्पारे गीत तथा ख्याली (औठे चुर्की) जस्तो लोकप्रिय लोकसंस्कृति रहेको छ । यिनीहरूको मौलिक लोकबाजा विनायो, च्याब्रुड मुरली र बाँसुरी आदि हुन् ।

(४) खानपान, भेषभूषा र गरगहना

लिम्बूवानको मौलिक खानपानमा किनामा गुन्द्रुक, साग्याड (विशेष प्रकारको ससेज), सिन्की, सगी ? सम्बाकः (सिस्नुको दाल) तड्वा (पेया पदार्थ), जाँड, रक्सी इत्यादि पर्दछन् । यिनीहरूको पुख्र्यौली भेषभूषा आफ्नै हातबाट उत्पादित कपडा हो । मौलिक भेषभूषामा पुरुषले सर्दक्पा, तागाबा, लगेत, सम्बालुगा लगाउँथे भने महिलाले मेख्ली लगाउँदथे । वर्तमान लिम्बूहरूले पुरुषले दौरा सुरुवाल, कोट, टोपी लगाउँछन् भने महिलाहरू गुन्यूचोली पटुका वा चौवन्दी चोलो र लुङ्गी लगाउने गर्दछन् ।

लिम्बूहरूको पुराना गहनाहरूमध्ये 'खामरकमा दोस्रो पुस्तामा देखिएको कुममा इच्छे ९८मयहष्मभ० को माला बनाएर लगाउने गर्दथे । सुनचाँदीको गहनामा चाँदीको तेरेना, नाकमा ढुङ्गी, बुलाकी र मोहन माला लगाउँने गर्दथे । रेजीको हार चन्द्रतारा र कल्ली पनि लगाउने चलन थियो । सुनको ढुङ्गी, बुलाकी, चेप्टेसुन, गदावरी सुनको फूल, कानमा सिसिफूल, माडवारी, नौगेडी, कण्ठ तिलहरी, सुनको फूल सिरबन्दी, हातमा बाला लगाउने गर्दथे ।

३. याक्खा जातिको सामान्य परिचय

याक्खा किरात समुदायभित्र पर्ने अर्को जातिको हो । कतै कतै राई र लिम्बूकै नामले परिचित भए पनि ती जाति आफ्ना मौलिक संस्कृति र अस्तित्वका कारण छुट्टै किरात जातिको नामले परिचित रहेका छन् । यी जातिभित्र पनि विभिन्न थर रहेको पाइन्छ । आफूलाई भूमिपुत्रका रूपमा स्वीकार्ने यी जातिहरूको 'याक्खा' जात हो भने देवान् पद हो ।

नेपालको पछिल्लो जनगणनाअनुसार याक्खा जातिको संख्या १७,००३ रहेको देखिन्छ । यो कूल नेपालको जनसङ्ख्यामा ०.०७% रहेको छ ।

याक्खा जातिको बासस्थान नेपालकै पूर्वी किरात क्षेत्रमा अवस्थित पल्लो किरातका केही निश्चित स्थानहरूमा रहेको छ । हाल याक्खा भूमि भन्नाले संखुवासभा र धनकुटा जिल्ला अन्तर्गत चानुवा, डाँडागाउँ, मारेकटहरे, आँखीलाई, मामलिङ, तामाफोक, मादीमूलखर्क, सिद्धकाली, चैनपुर जलजला र सिभूवा स्यावुन आदि स्थान मूल बासस्थानका रूपमा चिनिन्छ ।^{४५}

याक्खा जातिको आफ्नै पहिचान बोकेको भेषभूषा रहेको छ । महिलाहरू मखमली चौबन्दी चोली, छिटको फरिया, पहेंलो पटुकी र खेस वा ढाकाको पछ्यौरी प्रमुख रूपले प्रचलनमा रहेको छ । त्यसैगरी पुरुषहरू दौरा, सुरुवाल, ढाकाटोपी, पटुकी र टाउकोमा फेटा गुथ्ने चलन छ । यसबाहेक अन्य किरात जातिहरूमा भैँँ यस याक्खा जातिमा पनि स्वनिर्मित तान लगाई बुनेको कपडा नै पुख्यौली भेषभूषाका रूपमा प्रयोग भएको पाइन्छ ।

मौलिक सामाजिक संस्कार र संस्कृतिका धनी याक्खा जातिहरूको सामाजिक र लैङ्गिक असमानता पाइँदैन । जन्मपूर्वदेखि अन्त्येष्टिसम्म विभिन्न विधिहरूको उपयोग भएको पाइन्छ । यस जातिमा पनि मागी विवाह र चोरी विवाह दुवैको प्रचलन रहेको छ । न्वागी वा चासुवा, संसारी पूजा, शिर उठाउनेजस्ता धार्मिक विधिहरू पनि प्रचलनमा रहेका छन् । केइलाड (च्यबुड) याक्खा समुदायको संस्कृति हो । मुन्धुमअनुसार यो नाच विभिन्न अवसरमा नाचिन्छ ।

^{४५} दुर्गामणि देवान, *याक्खा भूमि*, किरात याक्खा स्मारिका, (काठमाडौँ : किरात याक्खा छुम्मा, २०६२), पृ. ५१ ।

तेस्रो परिच्छेद हाक्पारे गीतको सङ्कलन

३.१ राई जातिमा प्रचलित हाक्पारे गीतको सङ्कलन

१. गौथली ज्यानले

गौथली ज्यानले, ज्यानगुँडै लायो, धर्मशाल नी हौ हजुर पाटीमा
जन्मेको ठाउँमा, बाँचुन्जेलसम्म,
तमोरै तर्नु रामरहुस गर्नु, मरेलाई नी हौ हजुर माटोमा लौ लौ
कुलुलुलुलुलु!
शिकारी दाईको जोरनाले बन्दुक, भदैछ नी हौ हजुर जोरगोली
गाउँलेको घर, के दिनु छ र
भात छैन धानको, मै दुःखी ज्यानको लिनुहोस् हजुर यो बोली लौ, लौ
कुलुलुलुलुलु!
हिमालै चुली त्यो पल्लो पट्टि, हिउँ पयो नी हौ हजुर छिन् को छिन
खेत बन्दकीमा, यो जिन्दगीमा
नमरी बाँचे कालैले साँचे, भेटौला नी हौ हजुर कुनै दिन, लौ लौ
कुलुलुलुलुलु!

स्रोत: नारद हार्तमछाली, भोजपुर, देउराली

२. बाँसकाटी ढुङ्ग्रो

ए.... बाँसकाटी ढुङ्ग्रो

सिरीमा सिरी नारान ज्यानले
हे रीत छाडी, फरकी थुकी कि जाँदा खेरी
धान खायो गाईले भेटभयो अँले
फापरको नालमा, बुढेसकालमा
आगो फुकी बल्छ, रहोसै चल्छ
गाईभैसी जम्मा, बाँचुन्जेल सम्म अरुणै तरु, रमाइलो गरुँ

स्रोत: मेरो नेपाल भ्रमण, (२०३२)

३. अरुणै खोला

- केटी- अरुणै खोला सिमलको डुङ्गा सातभाइ माभी लट्टेको
जैदाना सस्तो, कल्ले भने जस्तो
बाँसैको हुई त, जाल थाङ्गने दुई त
फूलबारी छायाँ, लाउँभन्दा माया
लास्रै छ चीनमा, आजको दिनमा, मौकैले गर्दा भेटेको
ओ हन हन हो रलौ ढाडी ओच्छयाइदेउ हजुर चारपाटे राडी, हामी पनि छौं है
पछाडि - (उपस्थित समूहबाट)
- केटा- हिमालै चुली त्यै चुली मुनि घाम लाग्यो हजुर घमाइलो
सुनकाटी गजुर, आउ माया हजुर
उजेली धरान, एकदुई चरण
धाइखेती धाइदिउँ, गीतहामी गाइदिउँ
बाँचुन्जेल जे छ, मरिलानु के छ, गरौं त रमाइलो ।
- केटा- गोठालै ज्यानले घाँसैमा काट्यो, गाइभैसी जम्मै किलैमा
सक्रान्ति मेला, यतिको बेला
डाँडापारि रूखो, दुःखोको दुःखो
चौतारी वरलाई, लौ मनोहरलाई
सलल खोला, जतिको होला, के कहनु हजुर विलौना
(केटा पक्षबाट) निरकुशुम लुगा धुनुस्, भएको कुरा भन्नुस् !
- केटा- घाम है लाग्यो भल र मल त्यो पारि पाखा पारिलो
सलल कोशै, सुन्नु ज्यू होसै
गाईको नाउँ तारी, रातै र भरी
छिन्ताडको धामी, सँगसँगै हामी
संसारै डुलौं, जुवारी खेलौं भैहाल्छ रमाइलो ।
- केटी- धनकुटा शहर भिक्ली र मिलि बिजुली तार पनि
चिया पिउने पेला, यतिको बेला
हातबान्ने बायी, विलौना चाहि
हातैको बाला, ज्यान गए जाला
मसला धनी, कहिएछ भनी जे जति होला म पनि
- केटा- नेपालै ज्यानको पानसये पल्टन एकजना पञ्जाबी
सुनकाटी गजुर, माया माया हजुर
तेलपानी घ्यूले मै दुःखी ज्यूले
हात बान्ने चुरा, भनेको कुरा, सुन्नुहोस् हजुर कान थापी

(केटी पक्ष)-ज्यू जसो भन्नुस् तेसो
केटी- चित्लाङ्गपारि नुनढाकी
भलल धरान, ओउ माया नारान
सलल गंगा, हजुरहरूसंग
कलमले लेखि, पोहरपरारदेखि
दोकाने कैयाँ लाउँ भन्दै माया बित्लाकी लै लै जिन्दगी
केटा - माथि है बाट को मान्छे भय्यो हातैमा तिरबोकी
विनायो खम्बी, माया सम्भी सम्भी
पटुकी कस्छौँ, कतिन्जेल बस्छौँ
लहरे वरमा, माइतीको घरमा, मनैमा हजुर पीर बोकी
केटी- मदेसै ज्यानको लहरे पिपल मैनाले हजुर टेकेको
आरानै धारान, ओउ माया नारान
मदेसकै काछु, मै भन्दोरछु
हात बान्ने बायीँ, त्यो कुरा चाई
छ पैसा गन्छु, जीन्दगी भरी बसौ है भन्छु , के छ नी लेखेको
केटा- श्री पशुपति श्री गुह्येश्वरी पित्तलको लै लै धपनी
सुनकाटी गजुर, ओ माया हजुर
मायाको ध्यानमा, अल्लारे ज्यानमा
धाएको खेती, लाएको प्रिति
मदिसै जाने, नछुटोस भनी
सुपारी सस्तो, दिनरातै जस्तै
चाँदीको चैनले मै दुःखी ज्यानले गर्दछु लै लै जपनी
केटी- आज त म त बिरामी भएँ मलाई गर्दैछ
धनकुटा धरान, ओउ माया नारान
अमिलो दहीले, भन्दैछु मैले
बाजा र सनै, त्यसै र दिनै
फेरिलाई माया मारिन भने हजुरी लै लै हुँदैछ ।
केटा- काठैको नारान हनुमान
चीन वास्सा चीनमा, यसै र दिनमा
माछी छ लेउमा, फेक्सिन्द छेउमा
धाएको खेती, लाएको प्रिति नछुटोस हजुर भगवान

केटी- सुपारी खानु ल्वाडसँगै
चट्टैले चरण, ओउ माया नारान
बिनायो खिपी, टपक्कै टिपी
कोरली बाछी, मन मिले पछि
मायाको साथमा, आजकै रातमा, गइजाउँ है संगसँगै ।

स्रोत : निर्विक राई, भोजपुर, मभुवा

४. आकाशै ज्यानको

ओ हन हन हो ... र लौ.. ढाडी

केटा- आकाशै ज्यानको नौलाखे तारा एकतारा जूनसित
सुनकाटी गजुर, सोल्टिनी हजुर
दशगाउँको धामी, माया माया हामी
सलल गंगा, सबै र संग
जंगारी तर्नु, राम रसै गर्नु
चीन बास्सा चीनमा, आजैको दिनमा
छ पैसा गन्छु, मै आसे भन्छु, जुग बिताउँ मैसित
होला होला हौ हजुर..... (केटी वा अन्य सहभागी दर्शक श्रोता)

केटा- छुपुमा छुपु ज्यान खेती रोपी गैरी र गावोली
उजेली धरान, सोल्टी ज्यू नारन
कोरली बाच्छी, यहाँदेखि पछि
दोकाने कैयाँ, यो हाम्रो माया
तिल्लरी पोते, साँच्चै र सत्ते
कसम खिलाई, मेहनत मिलाई
सातटारे खरे, लैजाउ माया अरे जिन्दगी हाम्रो कवोली

स्रोत: निर्विक राई, भोजपुर, मभुवा

५. तेनालै ज्यानको

केटा- तेनालै ज्यानको पानसये जन्ती अवरले पर्सन
सलल कोशै, सुन्नु ज्यू होसै
खुकुरी भिर्दा, वरुणबजारदेखि फिर्दा
लहरे वरको, साली ज्यूहरको
बहरबाछा दाइयो, आज त पाइयो

खुकुरी कर्दा, भाग्यले गर्दा
लास्सै छ चीनमा यो शुभदिनमा, के राम्रो दर्शन
ज्यू जसो भन्नुस् त्यसो (केटी पक्षबाट)

केटी - हिमालै चुली त्यै पल्लोपट्टि घुम्तिमा लै लै खेत भयो
आरानै धरान, ओउ माया नारान
भोटे र पेमा, ओ मेरो भेना
लास्सै छ चीनमा, आजैको दिनमा
जांगरी तर्दा, बजारले गर्दा
हातैको बाइँले, भन्छुनी मैले
डोकालाई काम्रो, कत्तिनी राम्रो हजुरी नारान भेट भयो ।

स्रोत: निर्विक राई, भोजपुर, मभुवा

६. संसारै खायो

हुरै.....लौ....हुरैले, संसारै खायो कुरैले
गोठालो दाइले बाटेको डोरी के राम्रो बरिया
त्यै डोरी बोकी आँसु है पुछि हिँडेको हजुर भरिया कठैले
हुरै.....लौदन्नैले, अकालमा गइयो भन्नैले
कान्छोमा भाइले हलो है जोत्यो धरती हजुर धसेर
जीउको रगत निखेरै गयो कोदाली हुजुर खनेर
हुरै.....लो हुरैले
संसारै खायो कुरैले
अन्नको दाना नहुँदाखेरी पानीले परान धानियो
एक दिन गर्दै दुई दिन गर्दै मुनष्य चोला गालियो ।

स्रोत : चेतनारायाण राई , भोजपुर

७. घुरुमा घुरु

घुरुमा घुरु परेवै घुयो राजाको कौशीमा
नब्बे है सालमा भुइँचालो गयो सोमबारे औँसीमा

हेई भन्ने भैँसी हो भन्ने गोरु ड्याउँ भन्ने बिरालो
लामबगर मैदान पैहोले लग्यो, गाइखर्क भिरालो

स्रोत : निर्विक राई, भोजपुर मभुवा

८. गोठालो दाइले

हो....रा लौ लौ.....दन्नैले
गोठाला दाइले घाँसैमा काट्यो भाली र मालीलाई
हाँसीमा राखौँ, बोलीमा राखौँ, जिन्दगी भरिलाई
हो.....रा लौ लौ
सिलगुडीबाट मालगाडि आयो घुम्तीमा हजुर लेट भयो
कहाँको तिमि कहाँको हामी संयोगले हजुर भेट भयो
हो..... रा लौ लौ
बाटोलाई माथि बाटोलाई मुनि जोरपिपल ढलेको हजुर हौ
कस्ले पो देख्छ भोको र तिर्खा हृदय हजुर जलेको
हो..... रा.....लौलौ

स्रोत : चेतनारायण राई, भोजपुर

९. रातो फूल फूल्यो

रातो फूल फूल्यो निलो फूल फूल्यो काँकरी भेलैमा
आँसुको धारा नवगाउ बैनी छुट्टिने बेलैमा

बहरै रोपे पिपलै रोंपे सरोसै भनेर
सात डाँडा काटी दिइहाल्यो दाजु मरोसै भनेर

स्रोत : निर्विक राई, भोजपुर, मझुवा

१०. राजाको हात्ती

राजाको हात्ती फुकेछ राती तरेछ बागमती
बिरानो देशमा मै मरे भने को देला दागबत्ति

घुरुमा घुरु परेवै घुन्यो बाहाको जोर्तीमा
अहिलेको साल त यतिकै भयो आघुड चै भर्तीमा

खुट्टीमा खुटी जुत्तामा सिउने खस्राडको चमारे
अरुले हेर्दा तर्कै है जस्तो माया चै नमारे

उकाली ज्यानको त्यो भैंसी गोठ बगाले थापाको
चुईकिने जुत्ता चालमारी आउनु कुकुर छ मापाको

सुविदार ज्यानले सिरानी हाल्यो सिमलको भुवाको
चारनी भरको रेजीको हारी के राम्रो सुहाको

स्रोत: निर्विक राई, भोजपुर, मभुवा

११. माली त गाईको

माली त गाईको एक रातै दही चुक भन्दा अमिलो
न रुँदा जाने न धुँदा जाने यो मनको धमिलो

अरुणै तरे बरुणै दूधकोशी तर्नुछ
आमैको कोखमा बास मात्रै पायौं कहाँ गई मर्नुछ

घुमाईमा घुमाई ज्यानजालो बुन्ने त्यो काली माकुरी
जन्म है दिने बाबु र आमा पाल्ने चाहिँ पाखुरी

राजाले खेल्छ छक्का र पञ्जा रानीले तास मात्रै
सुखीलाई आउँछ सुखै र सुख दुःखीलाई आस मात्रै

स्रोत : निर्विक राई, भोजपुर मभुवा

१२. हुरुमा हुरु

हुरुमा हुरु बतासै चल्यो हल्लयो सालघारी
लेखतमा भए म आफै आउँला हुँदैन बलगरी

पारिलाई भित्ता पखेरी ज्यानमा सुरिलो मालबाँस
फूल लाउनु केशमा बिरानो देशमा गरिजाउँ रामरस

पानीलाई पन्यो रिमी र भिमी रिमभिमै रुभौँला
फूल लाउनु केशमा बिरानो देशमा मन तिम्रै बुझाउँला

तिरीमा तिरि मुरली बज्यो हातैको ममैले
भयालैमा बस्ने जीउ मेरो थियो दिएन कमैले

पारिलाई भित्ता पखेरी ज्यानमा गाई मच्यो रोगैले
कहाँको भलो कहँको निर्धो भटेभयो जोगैले

तिरीलाई तिरि तिरिखै लाग्यो खाउँ पानी नागैले
घरपनि छैन थर पनि छैन वैरागी लागेको

हरुमा हुरु बतासै चल्यो सिरिसे भयालैमा
टपक्कै टिपी लाने मा छैन मुखेको चालैमा
स्रोत : निर्विक राई, भोजपुर

१३. तिमि र म

यम्फू भाषा
अम्दोक्मानुङ्ग काडदेकमा यसमक्याच्ची
सेम्इजी साइमा हो इको डिच्ची
बोड्सुवा नाम्बेको नम नीए
खनावा इमावे यरुवा लिए
न्यान्होका टेम्बे न्याल्लेम्या
खनवा लिसो उयाल्लेम्या
स्रोत : बद्री राई

नेपाली भावार्थ :

तिमी र म बोली फुटाऔं
गीत गाऔं, साँचो एउटा दुईटा
मध्ये दिनमा घाम लाग्छ
कुरागर्दा नराम्रो कुरा हुन्छ
चौतारी ठाउँमा बिसाउनु
नराम्रो कुरा भए पनि नछोड्नु ।

स्रोत: बद्री राई, संखुवासभाव, हेदाङ्ना

३.२ लिम्बू जातिमा प्रचलित हाक्पारे गीतको सङ्कलन

१. साःमुइ साम्लो

ए..... तेत्लादिङ् गर लागप्ताङ् माःमाडे
याङ्दाङ्दिङ् गर साःमुइदाङ् माङ्डे

लोक्पादिङ् गर कन् येबोदाङ् साओ
लागप्दिङ् गर साःमुइ परिसेओ

थाङ् फुल्लु फुल्लु तक्भुइ परसेओ
निङ्वा ? सो सेसे नोनिङ्वा? फोसेओ ॥ ओ ...रिल्लो

ए..... तुत्तुगेन् गर तुम्याहाङ् यम्बासे
चुप्साङ्दिङ् गर अममा तेङ्बासे

आम्बिमा आम्बि येबोदाङ् सारोआ
साम्जिक्केन् गर ससिमुन्धुम्रेआ

याङ्दाङ्दिङ् गर साःमुइ कुङ्लरो ॥ ओरिल्लो

ए.... सुगुपने आम्बि लेछाम् मेन्दुमनेन्ल
कुधेगेन् केन्तक् फेन्लाम् मेबोङ्नेन्ल

केजङ्गेन् गर साम्मित्ले मेन्भेए
वालुमिदङ् गर वाभोःक्ले मेन्वङ्डे

मिधुङ्दिङ् गर मिराःक्लाङ् मेन्छुए
साम्योयान कुसिङ् युक्लारक् युङ्लरो ॥ ओ.... रिल्लो ।

स्रोतः लिम्बू छन्द, (२०५८)

सन्तान माग्दा

ऐ..... रूखपात तथा धर्तीमाता ए देवता
दरसन्तान तथा सन्तानदाता ए देवता
यो घर अनि मैनाम धनी जनहरूमा
दरसन्तान तथा सन्तान पाउने वरादान् दिनुस् है

घर भरिभरि अन्नादि दिनु है
पवित्र मनले शुभ सौँच बढाउनु है । ओ..... रिल्लो ॥

ए..... भद्रगण तथा मान्यजन महानहरू/विज्ञहरू
दायाँपट्टि हेर्दा यसो रमिते साथीहरू
आम्मै नि आम्मै मेनामधनी जनमा
दर्शनशास्त्र तथा आध्यात्म विज्ञानले
प्रसव कर्म तथा सन्तानको वरदान फलिफाप होस् है ॥ ओ ... रिल्लो ।

ए..... प्रेतात्मा तथा सेहेँको दोखमा नपरुन्
हुनुनहुन कुमार्गी नहोऊन्
हावा बतास र हुरीले नउडाई
बाढी पहिरो तथा पानीले नबगाई
अग्निदेवा तथा आगोको ज्वालाले नछुई
दुबो भार जस्तै फैलिएर बसुन् है । ओ... रिल्लो ।

भावार्थ: डि.बि. आडबुड

२. याडदाड फोड्मा साम्लो

ए..... ओरिल्लो

ए.....

आइन्छो येन्नो कन् इक्सा देन्ने
लोक्फाए हिम्मो कन् सिडघिम हिम्मो

ओ.....

नो सावान् पोक्सेआड, लि येन्ले केरेल्ले
संसे नु साडसाडआड, याडदाड ए पोगेल्ले

ओ..... साक्का,

सेसे सो निड्वा? रे साडसाड ए चोगुम्लो
सेसे सो हुक्सारे याडदाड ए फोखुम्लो ॥

ए.....ओं.....रिल.....लो

स्रोत: डि.बि. आडबुड, तेहथुम

न्वारान गर्दा

ए..... ओ.....रिल्लो
ए..... आजुकी दिन यो धर्ती ठाउँमा
बाँसैको घरमा काठैको घरमा
ओ.....(होहै)
शुभ जन्म भएर चारदिनै पुग्दा
स्वच्छ र पवित्र गरी कोक्रोनै उठ्दा
हो..... त नि
स्वच्छ मनले पवित्र पारौं है
पवित्र हातले कोक्रो नै उठाऔं है ।
ए..... ओ.....रिल्लो

भावार्थ: डि.वि. आडबुङ्ग

३. माङ्गेना साम्लो

ए.....ए.....ए.....
मेन्ध्राम्मे यान्मिरेन् माङ्गेन्ना लुङ्धुङ्हा ?
नाली ए थाङ्बेन्रेन् माङ्गेन्ना चोत्लुङ्हा ?
ओ.....
ए तुत्तुगेन् गर तुम्याहाङ् मुन्धुम्ले
ए याक्लागेन् गर सुहाङ्गेन् मुन्धुम्ले
ओ साक्का
ऐ ताध?कन् धकन् थाङ्धाङ् ए फोखुम्लो
साम्मेनु मेत्नु साङ्साङ् ए चोगुम्लो

स्रोत: डि.वि. आडबुङ्ग

शीर उठाउँदा

ए..मानवै जातिको संरक्षक शीरहरू
नव जवान केटाको शीररूपी गरिमाहरू

हो..... है,
भद्र भलाद्मीको भद्र आख्यानले
भद्र घरको भद्र अनुष्ठानले
हो त नि.....
बाचन गर्दै भन्दै उच्च गरी उठाऊँ है
गीत गाउँदै भन्दै पवित्र नै पारौ है ।

भावार्थ : डि.बि. आडबुङ्ग

४. फुडनावा साम्लो

ए..... ओ.....रिल्लो
ए तुत्तुगेन् गर तुम्याहाड सोबु से,
फेजिक्केन् गर फेदाङ्मा सोबु से
ओ.....
ए आइन्बा येन्नो अगन्ने हिम्मो
तन्धाम्भे तेन्नो मेखिम्मो येम्भो
ओ.....साक्का
नेत्ति ए काम्नु फुडवा ए चाक्सुम्लो
मिक्कि ए सेक्नु फुडवा ए काम्सुमलो ।

स्रोत: डि.बि. आडबुङ्ग

विवाह कर्ममा

- ए भद्रगण भन्दो भलाद्मी साथी हो
देवतातुल्य देवारी साथी हो,
हजुर.....
- ए आजकै दिनमा यही नै घरमा
शुभ है ठाउँमा विवाहको अवसरमा
हो त नि.....
जीवनलाई मिलाई फूललाई जोगाऊँ है ,
जीवनको फूल छान्दै फूललाई मिलाऊँ है ।

भावार्थ : डि.वि. आडबुङ्ग

- ए लोकफागेन् गर सिङ्घिमने सिगाडडा
नेत्तिगेन् आम्वि फुडवाने काम्मेन्ना
तुत्तुगेन् गर तुम्याहाड् सा:हा? रे
फुड्वारे पोना कुसिङ्ने पा:त्तुम्लो
हाड्वाने मुइ थासुम्मे थासुम्लो॥ ओ.....रिल्लो
- ए फक्ताड्लुड केक्के सेसेलुड हेक्केआ
लाओप्पा हेक्के नाम्ओप्पा हेक्केआ
हाडहाडने ल?रिक् ओतओत्ने ल?रिक्का
सेसेने ला?रिक् साड्साङ्ने ल?रिक्का
नेत्तिगेन् फुडवा मेल्लेम्मे युङ्सिर ॥ ओ.....रिल्लो
स्रोत: लिम्बू छन्द , २०५८

- ए... बाँसको घर वा काठघरकै भित्र नि
जीवनफूल आम्रै फूलनै मिलाउन
भद्रगण तथा मान्यवर जनहरूले
यो गाउँघरको मान्यजनहरूले
फूलको माला जस्तै नै भनी है
आशिषै वरदान दिऊन् नै दिऊन् है ॥ ओरिल्लो॥

ए... फक्ताड्लुङ् जस्तै सेसेलुङ् जस्तै नि
जूनलागे भैँ घामलागे जस्तै नि
सुखसयलमा उज्वल उज्वल भई
सुस्वास्थ्य भई पवित्र भएर
जीवनको फूल नओइली बसुन् है ॥ ओरिल्लो ॥

भावार्थ : डि.बि. आडबुङ्ग

५. फुङ्वा चाःड्माः साम्लो

ए - मा - ए -
उन्छोन् मु उन्छोन्
तुम्बुन् रे आःप्मा
चिम्बोन् रक् नेःरसे ।
तुम्बोन् रे सिगाङ् वरकरे सिगाङ्
चम्जम्माङ् लुङ्वे चम्बोति लुङ्वे ।
उन्छोन् मु उन्छोन्
तागेलामाले निङ्वा? फुमाले
सिक्कुम् मु इःत्तु निङ्वा? भु इःत्तु ।

ए ओरिल्लो पाःत्ते । ओरिल्लो ।
ए - मा - ए -
तागेलामारे निङ्वा? फुमारे
नोनिङ्वा? इस् इन् यरःङ्वा लेङ्सिङ् ।
सिजो? वा पेहि ताक्कन् चाः हेक्सिङ्
ए - मा - ए -
चम्जाम्माङ् चङ्घो चम्बोति लुङ् थो
ए चुगेदिङ् नुगा चुक्वा लेक्खाङ् नु
यरःङ्वा पुग सिजो? वा थाङ्
पेहिमा थाङ्
ए - मा - ए -
लुङ्जुङ् मु चङ्यो नक्लरक् यङ्सिङ्
ए - मा - ए -

आम्बि? - यरःड्वा पुले हिएसु थासु ।
नेत्तिसो - सोदाड् फुड्वासो कुलिन्
कुहिसो लन्दे

ए - मा - ए -

फुड्जिरि फुड्ग फुड्काप्पो फुड्लो ।
फुड्जिरि फुड्ग फुड्काप्ला फुड्लो ।
पासाइ फुड्लो मासाई फुड्लो ।
नेत्ति मु लिडे फुड्वा मु लिडे ।

इक्साआड् खेम्दु खाम्बेःक्काड् खेम्दु ।
चिल्लिआड् थाःन्दु नाराआड् थाःन्दु ।

ए - मा - ए -

हे? ना खेयुन्धो यन्धो युन्धोदा माड्ग
नेनेत्ति इक्ताप् फुड्नेत्ति इक्ताप्
हुक्सो मु नेसिड् मु ताडे मु नेसिड् मु ।

ए - फुड्गक्कोमाःल्ले फुड्लेतिमाः ल्ले ।

नेत्ति मु लेतु फुड्नुमा लेतु ।

ए - फुड्गक्कोमाः ल्ले फुड्बित्नामाःल्ले ।

नेत्ति मु तोःक्तु फड्नुमना तोःक्तु

ए - पुड्गक्कोमाःल्ले फुड्अम्लामाःल्ले ।

चफत्तर्क्-केःत्तु थुड्वारक् केःत्तु ।

ए - ओरिल्लो पाःत्ते । ओरिल्लो ।

ए -मा - ए -

नेनेत्ति इक् नु फड्नेत्ति इक् नु ।

नेत्तिमा पिन्दे कुभुड् मु पिन्दे ।

कोइ मु तेत्तु चचड्फाःड् मु तेत्तु ।

मिनुआड् फुड्लो सेःक्मारि फुड्लो ।

आम्बि? मेन्ध्राम्माड् फुड्बे नाम्याप्पि फुड्बे ।

ए - मा - ए -

सिड्जाड्गो फुड्ग याम्जाड्गो फुड्बे ।

नेत्ति सेन्दुम्सिम् फुड्वा सेन्दुम्सिम् ।

चम्बोति कुजड् चम्जाम्लुड् चड्धो ।

आम्बि? -यरःड्वा पु ग नक्लरक् युड्बे ।

ए - मा - ए -

नेनेत्ति इक् नु फुडनेत्ति इक् नु ।

आम्बि? नेत्ति मु पिन्दे कुभुड्मु पिन्दे ।

मिनुआड् फड्ले कोजाई फडवे

ए - मा - ए -

हेड्ग तुत्तुदिड् फड्लो तुम्म्याड्हाड् फड्बे ।

याक्लादिड् फुड्लो सहाड्मा फुड्बे ।

नेत्ति मु लिडे कुभुड् मु लिडे ।

आल्ल- सावा कन्दुम्माड् येत्कप् कन्दुम्माड् ।

नेत्ति कोःत्तुम्सिम् फुड्वा कोःत्तुम्सिम् ।

ए - मा - ए -

नेनेत्ति इक् नु फुडनेत्ति इक् नु ।

नेत्ति मु पिन्दे कभुड् मु पिन्दे

आम्बि? मिनुआड् फुड्बे मेन्जाई फुड्बे ।

नाम्नोमा फुड्लो नाम्यो? वा फुड्बे ।

ए - मा - ए -

हेड्ग- फेजिरि फुड्लो फेदाड्डाड् फुड्बे ।

फेजिरि-फुड्लो सिडफेदाड् फुड्बे ।

फेजिरि फुड्लो तुम् फेदाड् फुड्बे ।

ए - ओरिल्लो पाःत्ते ॥ ओरिल्लो

ए - मा - ए -

नेतेत्ति इक् नु फुडनेत्ति इक् नु ।

नेत्ति मु पिन्दे कुभुड् मु पिन्दे

येये? सो नाम्वा साप्सिड्मा फुड्लो ।

नेत्ति मु लिडे कुभुड् मु लिडे ।

ए - मा - ए -

मुक्तुबुड्माग हुम्बुबुड्मा ए ।

नेत्ति मु लिडे फुड्नुमा लिडे ।

ए - मा - ए -

सावाला सारे येत्छाम्माड् सारे ।

सावाला फुड्लो येत्छाम्माड् फुड्बे ।

ए - मा - ए -

नेनेत्ति इक् नु फुड्नेति इक् नु ।

नेत्ति मु पिन्दे कुभुड् मु पिन्दे ।

नेत्ति मु लिडे कुभुड् मु लिडे ।

थाबु आड् तेत्तु कुसिड्डाड् तेत्तु

ए - मा - ए -

आम्लारि फुड्लो पेतारि फुड्लो ।

सिअम्ला फुड्लो थेअम्ला फुड्लो ।

सिफाक्काड् फुड्लो येमिआड् फुड्बे ।

ए ओरिल्लो पाःत्ते । ओरिल्लो

ए - मा - ए -

नेनेत्ति इक् नु फुड्नेत्ति इक् नु ।

नेत्ति मु पिन्दे कुभुड् मु पिन्दे ।

फुःप्पासो फुड्लो सिरागोक् फुड्बे ।

खेमा? आड् फुड्लो यड्सड्डाड् फुड्बे ।

नेत्ति मा सेन्दुम् कुभुड् मु सेन्दुम् ।

ए - मा - ए -

नेत्तिमा सिड्बे फुड्नुमा सिड्बे ।

लेक्वासेन् फड्सेन सेममेना फुड्लो ।

चफत्ताड् फुड्हा? चुवात्ताड् फुड्हा? ।

नेत्ति मा सेन्दुम् कुभुड् मु सेन्दुम् ।

ए - मा - ए -

आल नेत्तिग सेन्दुम् कुभुड्ग सेन्दुम् ।

याम्सन्फा फुड्ग मेःन्वाःप्पा फुड्बे ।

तवेमा फुड्हा? ताफेम्बा फुड्हा? ।

कोपिमा फुड्हा? मेःन्नोमा फुड्हा? ।

ए - मा - ए -

मिक्जिरि फुड्हा? माक्लामा फुड्हा? ।

इधुक्काड् फुड्ग सोघारे फुड्ग ।

नेत्ति मु सेन्दुम् कुभुड् मु सेन्दुम् ।

तहेसो लेक्खाइ नाम्धासो लेक्खाइ ।
 साङ्गेन् मु तेसुम् फोयोमा तेसुम् ।
 ए - मा - ए -
 नेनेत्ति इक् नु फुङ्नेत्ति इक् नु ।
 नेत्ति मु पिन्दे फुङ्नुमा पिन्दे ।
 फायेत्ताइ फुङ्लो नुगेत्ताइ फुङ्बे ।
 ए - मा - ए -
 सावा कन्दुम्माइ येत्कप् कन्दुम्माइ ।
 नेत्ति सेन्दुम्माइ फुङ्वा सेन्दुम्माइ ।
 तहेसो लेक्खाइ नाम्धासो लेक्खाइ ।
 साङ्गेन् मु तेसुम् फोयोमा तेसुम् ।
 ए - ओरिल्लो पाःत्ते ॥ ओरिल्लो ॥
 ए - मा - ए -
 नेनेत्ति इक् नु फुङ्नेत्ति इक् नु ।
 नेत्ति मु पिन्दे फुङ्नुमा पिन्दे ।
 कुनाम्सू फुङ्लो माहाइमा फुङ्बे ।
 साम्सो? मा फुङ्ग वारुम्मा फुङ्लो ।
 ए - मा - ए -
 याङ्गसिङ्गो फुङ्लो माङ्गेन्ना फुङ्लो ।
 ए - नेत्तिरक् सेगुम् कुभुङ्गरक् सेगुम् ।
 नेत्तिरक् चाःङ्खुम् फुङ्वारक् चाःङ्खुम् ।
 सोधुङ्गरक् थान्दुम् मुधाङ्गरक् थान्दुम् ।
 ए - मा - ए -
 नेनेत्ति इक् नु फुङ्नेत्ति इक् नु ।
 नेत्ति मु पिन्दे फुङ्नुमा पिन्दे ।
 मिनुआइ फुङ्लो थोपारा फुङ्बे ।
 हाङ्गसिङ्गो फुङ्लो सङ्गारे फुङ्बे ।
 ए - मा - ए -
 सिसारे फुङ्लो मेन्छिन् रे फुङ्बे ।
 नालिरे फुङ्लो मेन्छिन् रे फुङ्बे ।
 नेत्तिरक् सेन्दुम् फुङ्वारक् सेन्दुम् ।

नेत्तिरक चःङ्खुम् फुङ्वामा चाःङ्घुम् ।
सोधुङ्करक् थाःन्दुम् मुधाङ्करक् थाःन्दुम् ।

ए - मा - ए -

नेनेत्ति इक् नु फुङ्नेत्ति इक् नु ।
नेत्ति मु पिन्दे फुङ्नुमा पिन्दे ।
हुक्जिरि फुङ्हा? हुक् कक्लेक् फुङ्बे ।
याक्पे रे फुङ्हा? याक्पेःक्काङ् फुङ्बे ।

ए - मा - ए -

मिनु फुङ्माहा? मुकुम् फुङ्माहा? ।
नेत्ति मेःन्लुकके फुङ्वा मेःन्लुकके ।
नेत्ति सेन्दुम्लो फुङ्वा सेन्दुम्लो ।

ए - ओरिल्लो पाःत्ते ॥ ओरिल्लो ॥

नेनेत्ति इक् नु फुङ्नेत्ति इक् नु ।
नेत्ति मु पिन्दे फुङ्नुमा पिन्दे ।
मिनुमा फुङ्हा? वारुम्मा फुङ्बे ।
हजक्मा फुङ्हा? मारोति फुङ्बे ।

ए - मा - ए -

लुङ्थाक्के फुङ्गा लुङ्लेङ्मा फुङ्बे ।
नेत्ति मु लिङ्गेरो फुङ्वा मु लिङ्गेरो ।
थोःक्फेःल्ला फुङ्गा फयेसो फुङ्बे ।
पेहेसो फुङ्गा कःक्फेक्वा फुङ्बे ।
नेत्ति मु सेन्दम् फुङ्वा सेन्दम् ।

ए - मा - ए -

नेनेत्ति इक् नु फुङ्नेत्ति एक नु ।
नेत्ति मु पिन्दे फुङ्नुमा पिन्दे ।
सिन्क्का मुग पेजम्मा फुङ्बे ।
इङ्नाम्मा फुङ्गा चमेना फुङ्बे ।
नेत्ति मु लिङ्गेरो फुङ्वा मु लिङ्गेरो ।

ए - मा - ए -

सिसारे फुङ्गा थाङ्बेन् रे फुङ्गा ।
नेत्ति मु सेगुम् फुङ्वा मु सेगुम् ।
नेत्ति मु चाःङ्घुम् फुङ्नुमा चाःङ्घुम् ।

फूल फुलाउने गीत

ए - मा - ए -

उहिले मा उहिले, यो पृथ्वी

पानीको मूल फुटेर,

भिजेको गिलोमात्र थियो ।

पानीको सागरले डुबाएर

भिजेको गिलो मात्र थियो ।

ए - जलको भित्र टाउको देखिने चुच्चो,

थलकमलभैँ देखिने एउटा

ए - ढुङ्गा थियो है ।

अब भगवान्‌ले इच्छा गर्दा भए है ।

ए - लौ लौ है भन । लौ लौ है ।

ए - मा - ए -

भगवान्‌ तागेरा निड्वाफुमाले लीला गर्दै

पन्छीको रूप सारस पो लिए ।

र फन्फनी उड्दै डुल्नु पो थाले ।

ए - मा - ए -

टुप्पा देखिने ढुङ्गाको थाप्लो माथि

दाहिने पट्टिबाट हुँदै घुम्दै सारस आयो ।

ए - मा - ए -

ढुङ्गाको थाप्लोमाथि

मुण्टो हल्लाउँदै घुमाउँदै पो बस्यो ।

ए - मा - ए -

अहो त्यो पक्षीले विष्टा पो भ्यो

र विष्टाबाट

फूलको बिजन छरिएर उम्रिए

ए - मा - ए -

फूलहरूमा जेठो सर्वोत्तम फूल,

जोडी फूल-भाले फूल, पोथी फूल

जीवनले जगमग फूलहरू उम्रिए ।

धरतीको सौन्दर्य बढ्यो ।

सुन्दर अनि राम्रो देखियो ।

ए - मा - ए -

पर खेयुन्छो युन्छो युन्छोदा देवी त
फूलबारीमा प्रकट भइन्

ए - मा - ए -

(उनको आदेशले)

फुड्लेतीले ती फूलहरू रोपिन्
फुड्बित्नामाले ती फूलहरू गोडिन्
फुड्अम्मलामाले ती फूलहरू भिजाइन्

ए - लौ लौ भन है । लौ लौ है ।

ए - मा - ए -

जीवनको फूलबारी (गोड्दा थोड्दै) बाट
फूलको बिजन उछिट्टियो ।
पहाड र डाँडामा छरिएर
सिल्लरीका फल भएर उम्रियो ।
अहो! मनुष्यको प्रतीक फूल हो त्यो ।

ए - मा - ए

सिङ्गाङ्गो, बासनले स्फूर्ति दिने फूल फुल्यो ।
लौ, त्यो यता छुट्ट्यार्वा है ।
तर, सारस पन्छी त चुपचाप पातबाट आउने
ढुङ्गाको थाप्लोमाथि
अहो ! टाउको यता उता हल्लाई बसिरह्यो ।

ए - मा - ए

जीवनको फूलबारीबाट
फूलको बिजन उछिट्टियो ।
र डाँडामाथि खसेर
हाडे लसुनको फूल उम्रियो ।

ए - मा - ए

त्यो फूल त भद्र गण्यमान्यजनको
भद्र र आदरणीय नारीको
प्रतीक फू भाइ हुर्कियो र फूल्यो ।
लौ अब - सर्वत्र डुलौं है ।
जीवनभैँ भल्भल गर्ने फूलहरू खोजौं है ।

ए - मा - ए

जीवनको फूलबारीबाट

फूलको बिजन उछिट्टियो ।

अहो! मेन्जाई फूल भई उम्रियो ।

मग मग बासन चले तीतेपाती पनि उम्रियो ।

ए - मा - ए

त्यो त शास्त्रज्ञ,

फेदाङ्को प्रतीक फूल हो ।

सिङ्फेदाङ्को प्रतीक फूल हो ।

तुम् फेदाङ्को प्रतीक फूल हो ।

ए - लौ लौ भन । लौ लौ है ।

ए - मा - ए

जीवनको फूलबारीबाट

फूलको बिजन उछिट्टियो ।

पिरो पिरो मीठो बासन हुने ।

भाँक्री स्याउली उम्रियो

ए - मा - ए

टुसाको डाँठ राम्रो हुने ।

घुङ्गुरिङ् फुर्का भएको उम्रियो ।

ए - मा - ए

विधिविधान र कर्मकाण्डका ज्ञाता

ती त सम्बाहरूको प्रतीक फूल हुन् है ।

ए - मा - ए

जीवनको फूलबारीबाट

फूलको बिजन उछिट्टियो ।

वन जङ्गलमा खसेर ढाकियो ।

ए - मा - ए

चोया काडे़र जाबे बनाउँने फूल

रूखमा फूलने, पहरामा फूलने सुनाखरी

कति राम्रा फूले है ।

ती येवाको प्रतीक फूल हुन् है ।

ए - लौ लौ भन है । लौ लौ है ।
 ए - मा - ए
 जीवनको फूलबारीबाट
 फूलको बिजन उछिट्टियो ।
 फुस्रो कपाल फूलेको भैँ बुकी फूल उम्रियो ।
 मृत र प्रेतात्माहरूको फूल हो त्यो ।
 जीवनबाट त्यो फूल अलग पारौं ।
 ए - मा - ए
 जीवनका फूलबाट
 लेक्वासेन फूललाई छुट्टै राखौं ।
 पूजामा नचल्ने
 पानीभिन्न हुने फूलहरू छुट्टै राखौं ।
 ए - मा - ए
 फूलहरू छुट्ट्यावौ, फूलहरू छानौ !
 मान्छेले नलाउने फूलमा याम्सन्फा पनि हो ।
 अँगोरीको फूल नराम्रो फूल हो ।
 कोपीको फूल शुभकार्यमा नचल्ने फूल हो ।
 यिनलाई जीवनका फूलबाट पर नै राखौं ।
 ए - मा - ए
 काला फूलहरू मृतकका फूल हुन् ।
 प्रतात्मा फूल हुन् ।
 तिनलाई जीवनका फूलबाट अलग पारौं ।
 पश्चिम घामडुब्ने दिशातिर फ्याँकौं ।
 ए - मा - ए
 जीवनको फूलबारीबाट
 फूलको बिजन उछिट्टियो ।
 बाबरी फूल भएर उम्रियो ।
 बाघको, पशुत्वको प्रतीक फूल हो त्यो ।
 ए - मा - ए
 लौ चारैतिर डुलौं, घुमौं है ।
 जीवनका फूलबाट अरु फूलहरू छुट्ट्यावौं ।
 घाम डुब्ने दिशातिर लगेर फ्याँकौं ।

ए - लौ लौ भन है । लौ लौ है ।
 ए - मा - ए
 जीवनको फूलबारीबाट
 फूलको बिजन उछिट्टियो ।
 बासन चल्ने खिरावे
 (गदबारी) फूल भई उम्रियो ।
 लाहुरे र माहाड्मा फूल उम्रिए ।
 देह शीतल पार्ने फूल हुन् ती ।
 ए - मा - ए
 ती फूल चेलीहरूका प्रतीक फूल हुन् ।
 जीवनमात्रै रोजौं, चल्ने फूलमात्र खोजौं ।
 जीवनमात्रै भर्भर पारौं,
 फूलमात्र फुलावौं ।
 ए - मा - ए
 जीवनको फूलबारीबाट
 फूलको बिजन उछिट्टियो ।
 त्यो सयपत्री फूल भई फूल्यो ।
 त्यो माइती राजाको फूल हो ।
 ए - मा - ए
 यसरी तरुणीका लागि फूल
 तन्देरीका लागि फूल
 जीवनका फूलहरू, अलग राखौं ।
 जीवनका फूलहरू भर्भर फुलावौं ।
 ए - मा - ए
 जीवनको फूलबारीबाट
 फूलको बिजन उछिट्टियो ।
 हातका औंला बटुलेको मुट्टिभै फूल
 खुट्टाका औंलाभै पञ्जाफूल
 भीर पहरामा फूले फूल भएर उम्रिए ।
 ए - मा - ए
 खरो बासन चल्ने मुकुम् फूलहरू भए

फूलका पत्रदल नखसी, जोगाएर
 जीवन फूल अलग राखौं
 ए - लौ लौ भन है । लौ लौ है ।
 ए - मा - ए
 जीवनका फूलबारीवाट
 फूलको बिजन उछिट्टियो ।
 मान्छेले शिरमा लाउने फूलहरू
 लटरम्म फूले चुवाका फूल भई फूले ।
 ए - मा - ए
 ढुङ्गाका थाकमा कापमा फूले
 ढुङ्गे फूलहरू भई उम्रिए
 अहा ! सेतै लालिमा छुने चाँप
 अहा ! रातै लालिमा छुने गुराँस
 जीवन फूलहरू जति अलग राखौं ।
 ए - मा - ए
 जीवनका फूलबारीवाट
 फूलको बिजन उछिट्टियो ।
 तिखो चोसो भएको सिनिक्का फूल र
 मीठो कडा सुगन्ध भएको चमेना फूल
 जीवन फूल भई उम्रिए ।
 ए - मा - ए
 किशोरीका फूल, तरुणीका फूल
 किशोरका फूल, तरुणका फूल
 जीवनका फूलहरू अलग अलग छानौं ।
 अब भर्भर भरिलो पारौं ।

६. फःजेओला साम्लो

ए.... आन्देन्ने क?यो तुत्तुगेन् सा:हा?रे
 तुम्याहाङ् सा:हा? सुहाङ्ने सा:हा?रे
 खाप्पुना मन्धुम्रे मरङ्ना मुन्धुम्रे
 तागेरा फक्ताङ् निङ्वा?फु फक्ताङ्धो

- मा युमा फक्तुड् पा चेवा फक्तुड्धो
साङ्ग्राम्ना सावेन् साङ्ग्राम्धो मिस्रो ।
माङ्चोलुड् थोने मेलिखु मेधरो ॥ ओरिल्लो ॥
- ए.... साम्बाडहाङ् ये?लिङ् सावाला साम्बेल्ला
हाङ्जिरि आम्बि हाङ्सित्लाङ् सिगाङ्आ
मिक्वादाङ् माङ्लो हुक्चुम्मा चोगुआङ्
युप्पारुङ् याङ्नु नुवादुम् च्वात्तु आ
सा:मेरिङ् मिक्वा खेन्दुआङ् सुन्दुरो
सेसे नु साङ्साङ् मिक्वाने साक्खुरो ॥ ओ ...रिल्लो ॥
- ए... थाम्बेङ्वा च्वालाम् मुङ्ने पा:न्नाआ
हाङ्वाने आम्बि माङ्वाने ताम्गा आ
हिङ्मुङ् माङ्लेग हिङ्मई थाम्
लोक्फादिङ् सा:हा?रो सिलाम्मिन् साक्त्र
हाङ्वाने मुङ् मुङ्साम् माङ्लेआ
हाङ्वाने युक्त्र माङ्वाने युक्त्र ॥ ओ ... रिल्लो ॥
- ए.... सिमा नु मामा ग मेम्बोङ्ङे आल्ल
तागेम्बा याम्बक्काङ् मेन्दुम्मे आल्ल
लातिये लिये नाम्तिये कुसिङ्ङा
फक्ताङ्गुङ् चम्जम् सेसेलुङ् कुसिङ्ङा ।
नुमा नु तामा हाङ्हाङ्आङ् मेयुङ्गल
साङ्साङ् नु सेसे ओत् ओत्ताङ् मेयुङ्गल ॥ ओ ...रिल्लो ॥

स्रोत: लिम्बू छन्द, २०५८ ।

अन्त्येष्टि कार्यमा

- ए... अधि नै यहाँ भद्रगण जनहरूले
मान्यवर गण मान्यजनहरूले
खाप्पुना मुन्धुम्ले मरङ्ना आख्यानले
परमात्मा कोख् मनकी खानीको कोखमा
मातृ-बोजु कोख पितृ-बाजे कोखमा
स्वर्गवासी मृतकलाई स्वर्गमा लिउन् है
देवलोकमाथि पुन्याई राखे है ॥ ओ.... रिल्लो ॥

- ए... साम्बडराज अष्टबीज सावाला साम्बले
 मूलआधार आम्मै मूलखम्बा मुनि नि
 आँशुदेव देवतालाई एकै ठाउँ राखी
 चाँदीको सिक्का र सातमूलको पानीले
 सन्तान वियोगको आँसुलाई कोरेर पुछ्यो है
 चोखो र पवित्र गरी आँसु नै पुछि पठायो है ॥ ओ..... रिल्लो ॥
- ए.... पवित्र जलबाट आशिष माग्ने कुरा त
 आशीर्वाद आम्मै आयुको प्राप्ति त
 जीवनदाता देवले जीवनदान् दिऊन्
 यो बाँसको घरधनी जनहरूमा मृत्युपथ छेकुन् ।
 आशिष र वरदान दिने देवताले
 आशीष र वरदानै दिऊन् ॥ ओ ... रिल्लो ॥
- ए.... मर्नु र बित्तु त नभई अब
 अपत्-विपत् पनि नभोगी अब
 जून घामैजस्तो उज्ज्वल भई बसून्
 फक्ताडलुड जस्तै उच्च पवित्र भई
 सुख सयलमा खुशीसाथ बसून् है
 स्वास्थ्य र पवित्र भई उज्ज्वल भई बसून् नै ॥ ओ..... रिल्लो ॥
 भावार्थ : डि.वि. आडबुङ् ।
- ए.. लोक्फा ताङ्ओ सिङ्घिम्मे दाङ्ओ
 अया नै मुक्ते तत्ते नै पोक्सेरो
- ए सेरिए थेयेरो लराङ्ए मुक्तेरो ।
 साङ्गुए पेगेरो, थक्लाए नुवेरो
 सिमेरिङ् निङ्वा? रे ताङ्साङ् ए थुन्दुरो
 इसेन्दिङ् मिक्वारे इक्साए चिन्दुरो ।
 ओ साक्का
 सिमेरिङ् सयङ्रेन् निङ्वा?ए युरुम्लो
 मेरिङ्सो पयङ्रेन् मिक्वा ए तुगुम्लो ।
 स्रोत: डि.वि. आडबुङ्

नेपाली भावार्थ

ए... बाँसैको घरमा काठैको घरमा
लोदरै लाग्यो अभासै भयो है ।
ए चट्याङ्ग नै भ्रूयो बज्र नै पच्यो है,
प्राण नै गयो जीवने टुट्यो है ।
मृत्युको मनले आकासै उच्यो है
विछोडको आँसुले धर्ती नै अपवित्र पाच्यो ।
हो त नि
सन्तत्प परिवारको मनलाई फर्काऊँ है
बेदनामय समूहको आँसु नै पुछ्छौँ है ॥

भावार्थ: डि.बि. आडबुङ्ग

७. आशीर्वाद दिँदा

ए सुम्बो ए तड्हा?ओ हुक्वा ए दाड्हा? ओ
हाड्वा ए ताड्हा? ओ माड्वा ए दाड्हा? ओ ।
ओ.....
ए सेसे ए पोड्मा साड्साड् ए वामा
हाड्वा ए हासुम्लो माड्वाए थासुम्लो
ए आहासुम्बा हाड्वाहा? आधासम्बा माड्वाहा?
था एसा थार रो ए थोक्एसा थोक्ल रो ॥

स्रोत: डि.बि. आडबुङ्ग

नेपालीमा भावार्थ :

ए सोवित्कै धनीमा सीपकै मालिकमा
आशिषकै धनीमा शुभाशिषकै मालिकमा
हजुर....
ए उज्जवलै हुने सञ्चसुविस्तै रहने
आशिषै बाँडौ है देवाशिषै भारौ है
ए बाँडेका आशिषहरू भारेका देवाशिषहरू
लागोस् नै लागोस् है फलोस नै फूलोस है ।

भावार्थ: डि.बि. आडबुङ्ग

द. सृष्टिवर्णन

ओ.... रिल्लो

ए.... ओरिल्लो रिल्लो, ओरिल्लो

ए.... तुत्नतुगेन गर तुम्याहाड सासे !

ए.... याक्लागेन्नार सुहाडमा सासे

ए.... उन्छे:ड.म्म उन्छेन चारिक्के उन्छेन्।

ए.... .मुरे:डमु नेस्से खेरे:डलक् नेस्से मु

ओ... रिल्लो,

ए.... ओरिल्लो, रिल्लो, ओरिल्लो रिल्लो

ए.... तरडदिङ्गर ताड्साड्डाड होप्ते

ए.... इक्सादिङ्गर खाम्बेक्काड् होप्ते

ए.... लाबु?आड हो:प्ते नाम्बे?आड होप्ते

ए.... केजाङ्गेनगर सुरि:त्ताड हो:प्तेमु ।

ओ रिल्लो

ए.... ओरिल्लो, रिल्लो, ओरिल्लो रिल्लो

ए.... पाडगेन्दिङ्गर वहि:त्ताड् हो:प्तेमु

ए....सिडबे? आडहो:प्ते लुड्बे? आड होप्ते

ए.... कोइजङ्गर फाडजङ्गलाड् हो:प्तेमु

ए.... ताबुदिङ्गर सिङ्गला:ड्डाड् हो:प्तेमु

ओ... रिल्लो

ए.... ओरिल्लो, रिल्लो, ओरिल्लो रिल्लो

ए.... थक्सागेन्नार कुबुआड् माहो:प्तेमु

ए.... यङ्घ:ङ्गेङ्गर डासाआड् मेहो:प्तेमु

ए.... मेन्छोम्मोन्नार याप्मिआड् आहो:प्तेमु

ए.... मुहङ्गलिङ् नेस्से खेहङ्गलिङ् नेस्केमु

ओ... रिल्लो

ए.... ओरिल्लो , रिल्लो, ओरिल्लो रिल्लो

स्रोत: आदिवासी लिम्बू जातिको सङ्क्षिप्त परिचय, २०६२

नेपाली भावार्थ :

ओ ... रिल्लो,

ए..... ओरिल्लो, रिल्लो, ओरिल्लो रिल्लो

ए..... आदरणीय भद्र भलादमी हो

ए..... आदरणीय महामान्यवर हो
 ए..... उहिलेमा उहिले सारै नै उहिले
 ए..... केवल सुनसान मात्र थियो रे
 ओ..... रिल्लो
 ए..... ओरिल्लो, रिल्लो, ओरिल्लो रिल्लो
 ए..... फलभैँ देखिने आकाश पनि थिएन रे
 ए..... फन्फनी घुम्ने पृथ्वी पनि थिएन
 ए..... प्रकाशमय जून र घाम पनि थिए
 ए..... बेगवान् चल्ने हावा पनि थिएन रे
 ओ..... रिल्लो...
 ए..... ओरिल्लो, रिल्लो, ओरिल्लो रिल्लो
 ए..... आकाशबाट पर्ने पानी पनि थिएन ।
 ए..... वनस्पति र ढुङ्गा पनि थिएन रे
 ए..... पर्वतका श्रृङ्खलाहरू पनि थिएन रे
 ए..... बोटबिरुवा अनि वृक्ष पनि थिएन रे
 ओ..... रिल्लो
 ए..... ओरिल्लो, रिल्लो, ओरिल्लो रिल्लो
 ए..... शरीरधारी पशुपंक्षी पनि थिएन रे
 ए..... पानीका जलचर पनि थिएन रे
 ए..... तेजस्वी मानिस पनि थिएनौ रे
 ए..... केवल शुन्यताले व्याप्त थियो रे
 ओ..... रिल्लो
 ए..... ओरिल्लो, रिल्लो, ओरिल्लो रिल्लो

९. नबोलेसम्म

ए..... नबोलेसम्म को हो नि को हो
 बोले पछि भन् माया मोहो
 नदेखेसम्म को हो नी को हो
 देखेर पछि लोभैमा लाग्यो
 यो आँखा लोभी यो मनै पापी
 आँखाले देख्यो भावीले लेख्यो
 अम्बी! छनछनी गन्थे तेसो पो भन्थे

- ए..... मही पारी घ्यूको तपाईन ज्यूको
कोठेबारी सागछ, ताप्केमा पाक्छ
माया त लागछ, लोभैमा लागछ
लक्ष्मी गाइसाङ्ग तै पनि तैसाङ्ग
कर पापी चाहिँ नलाग्ने रैछ
चिताको जस्तो नहुने रै छ
पारीलाई भित्ता पखेरी ज्यानमा
निन्दान सेख आखेरी ज्यानमा
माया पिलाउने धेरै सो जना
लहना लाउने एकै सो जना
आम्बी ! सो पनि कठै अकै नै रैछ ।
- ए..... पीङ्ग खेली काम्रो तपाई र हाम्रो
उहिलोमा उहिले ताछेको मूर्ति
बालाखैदेखि बाँधेको पिर्ती
दुई खोला दोभान माया र जोभान
सोचलीबाट साँचेर ल्याउँला
सम्भिलीबाट सम्भेर ल्याउँदा
मुटुमा भकभक भक्कानो उठ्छ
अम्बी... ! आँसुको नारन भल पैहो बग्छ ।
- ए..... पारिलाई भित्ता पखेरी ज्यानमामा डढेलो गाको
दुनियाँले देख्छन् तमामले देख्छन्
मालिङ्गो चित्र मनमालुम भित्र डढेलो गाको
कोही देख्ने छैन, कोही बुझ्ने छैन
आफ्नो मन सबैले बुझ्छन् ।
अर्काको मन कोही बुझ्ने छैन ।
अम्बी ! कोठेबारी सागछ के लाग्छ र !
- ए..... घाँसकाटी टुनी मन मान्छे जुनी
डाडुमा पानी उमालीकन
डुबेर मर्नु नहुने रैछ ।
चरचरे ज्यानको लहरा ज्यानमा
भ्रुण्डेर मर्नु नहुने रैछ ।

ढुङ्गासो जस्तो भिरै सो देखि
 लडेर मर्नु नुहने रैछ
 गाइवस्तु जस्तो हर र वर दगुरी हिँड्नु नहुने रै छ
 ए..... आरानै धारान हे इश्वर नारान
 नखाने चरी खाइएछ नै
 नलाउनु माया लाइए छ नै
 साँघु सीङ्ग तर्दा मायाले गर्दा
 नमरी जानु नगरी खानु
 आम्बी ! बालुवा बास्मा नै भइएको
 स्रोत: नेपाली जनसाहित्य, २०२० ।

१०. सगीबुङ्ग अम्बी

सगीबुङ्ग लिङ्मा आड धुम्लो
 तुक्खेवा वाननिन् चिडमा आड थुम्लो
 येत्छागेन होन दोक कक्केरक वाआ
 खाम्बेक्ले करीप हनरेक वाआ
 स्रोत: निर्माण, (ई.सं. १९९९)

नेपाली भावार्थ :

सिन्नुको बोटा चढ्नु नै साह्रो
 दुःखको कुरो लुकाउनै गाह्रो
 टुहुरो जीवन बिताउँदै यहाँ
 संसारलाई भार भाको छु यहाँ

३.३ याक्खा जातिमा प्रचलित हाक्पारे गीतको सङ्कलन

१. ईदेन एल्लोक

केटा- इदेन एल्लोक भाड कोङ्गु काक्साड
 खुःवा माडलोब्वा ग्सेम्ला साडसाड
 साम्याडनुड युप्पा उविनिङ्डा
 खीड उचुन कानिड तुविनिङ्डा

- होम्बुगा सिड्बे, निडगा निडबे
उचुन्नु रेवने, एङ्गा तेनबे
मिमिह चासाक, छोन्दाहालोब्बा
- दुवै- खिड उचुन लालेप, लोब्दा लाब्बा
केटा- ओ.....माडवा.....
- केटी- ए... जोरी मुक फाक्साड निडवा नाक्साड
इखिड उचुन डवे कानिड हाक्साड
ए.. चाक्याक पोलोलो, न्दोडिन लोप्पी
छेम लुप्पा लाक्पा न्जोगिन लोप्पी
ओरि.....ल्लो
लुलोहा लाड्डा ईपुक्का
मे-निड सेम्लाडा ई लुप्पा
निमा ना तामा ईलाक्ती कामाहा
तेड्गु वे ताडवा सेवायो हाडवा
- दुवै- तुडगु वे ताडवा सेवायो हाडवा
केटी- ओ रिल्लो
- केटा- ए.. कानिडगो ड्खोडचा न्दोडिन् होड्चा
यन्चेय्या कातुम, छेम चा लुम्लुम
ए... तुबिनिड लाक्का एनिनिडवा सोरी
सीमाहोड् बान्दिक खाम लुक्खा सोरी
ओ... माड्वा
ठट्ठयौली छेम्मानिड, लेडदीम्या मेन्ना
खीड चेर्या कामानिड, खेन्दिप्पा मेन्ना
तुम्बुकका लट्टा, चोखोमाड ठट्टा
वानुले सोक्का ठट्टा चा चोक्का
- दुवै- वानुड्ले सोक्का ठट्टा चा चोक्का
केटा- ओ ... माड्वा
- केटी- ए... सुसुवा लुप्पा, लुडमा हिम्साड
लुडमा गो चिम्मा, मिवा तुत्साड
ए... थाक्लुम्माड् लाम्मा, होड्मा काक्का
उड्मेनिड मि: वा, ईमिन लाक्का

ओ.....रिल्लो

फोकाएको हिक्वा, मिकचीबे मिब्वा
 हिविवि हिब्वा, उड्मेनिड मिब्वा
 दुखुरुक्पे टोपी, ई लेड्मे लोप्पी
 लुड्मावे चिम्साड, खा चे:या छिम्साड
 दुवै- लुड्मावे चिम्साड, खा चे:या छिम्साड
 केटी- ओ... रिल्लो

केटा- ए.. जिमिन नुड तांखेड, युडननिडा
 साप थाडयाड-निड्वा युडानिडा
 ए.. हाक्लाड गो हाक्साड, घाक्लाक्साड
 उथुक्का मुन्धुम् छेमचा तलुतुम
 ओ.... माड्वा.....

मेन्थुडमा फुडगो, ओन्दोड्ला
 ताडखेडले ड्वाम्मे नाम नुड ला
 हिड्युया याप्पी एको निड्ला
 मेन्जेक्ले वामा, ईमिन ला?
 दुवै- मेन्जेक्लेवामा, ईमिन ला
 ओ... माड्वा

केटी- ए... वेप्माड सिप्पाग्गा माड्च्वा उड्चु
 मेनिमाहा छेम गो माड्चु सिड्चु
 ए... यीक्लाम्बे संम्ला, हेतु, होड्चा
 लुपमाना निड्वा माड्चु होड्चा
 नासा गो लुड्मे, माड्च्वा योड्साड
 लुप्लीवा केम्मे खाम योड्साड
 ताड्खेड्गो काम्मे हिब्वा योड्साड
 निड्वागो युड्मे लुड्मा योड्साड
 ओ... रिल्लो

दुवै- निड्वागो युड्मेलुड्मा योड्साड
 केटा- इखिँड्ले खेप्पो, पुसाडपुसाड
 हाकुर्गो खेई छुसाड छुसाड
 निड्वा नुड सनड्वा, लेन्दुमनाओ

खिड कासाड हाकु मेन्दुम्नाओ
 ओ.... माडवा
 दुवै- अयाजा नामचा याड्थाप लाप्पा
 हेन्गो याक्थुनी वान्दिक लाक्मा
 भेन्दाहा छेम चा हाकु ओक्सिमोड
 मुक फाक्साड सेवामेती फोक्सिमोड
 स्रोत: सङ्कलन : मागमान लिंखा

बिरानो ठाउँबाट

केटा- बिरानो ठाउँबाट डाँडै काटी
 कोइलीसँग स्वर साटी
 सुनचाँदी काटी गहना
 क्या राम्रो भेटको बहाना
 बरको छेउमा हजुरको नाउँमा
 रमाइलो ठाउँमा हाम्रो गाउँमा
 मसिनो चामल सरे जस्तो
 जुनेली रातले भरे जस्तो
 दुवै- जुनेली रातले भरे जस्तो
 केटा- ओ ... माड्वा
 केटी- ए .. दुई हात जोडि मनै माग्दा
 कति छन् राम्रा हामी भन्दा
 ए.. होचो र अग्लो नदाजौं की
 गीत गाउने नाच्ने नगरौं की
 ओ...रिल्लो.....
 दुख्छ नी खुट्टा के धाउनु
 छैन नी स्वरै के गाउनु
 केही जान्नु छैन के भन्नु र
 बिनति नै गर्छु ए हजुर
 दुवै- बिनती नै गर्छु ए हजुर
 केटी- ओ... रिल्लो

केटा- ए... तै पनि हामी नमिले नी
 यै कुरा भन्दै गीत गाउँदै

- ए... भेट हुँदा नाँचौं मन जस्तो
मरेको भोलि वनजस्तो
ओ... माइवा
ख्याल ठट्टा गर्दा भैजाने होइन
दुई कुरा गर्दा लैजाने होइन
बन्दुकै गोली अमृत बोली
रहुन्जेल सास हाँसखेलको आश
- दुवै- रहुन्जेल सास हाँसखेलको आश
ओ... माइवा
- केटी- ए... सुसेली मार्नु विरक्तिदै
मनै त राख्नु आँशु पुछ्छदै
ए... साँघुमा हिँड्नु खोला तर्नु
भर्छ नी आँशु कसो गर्नु
ए... ओ... रिल्लो...
पेटखाली आँसु आँखाभरि
विरही हावा आँसु भारी
के लाउनु टोपी शिरै थिचि
सोधनी हजुर मुटु मिचि
- दुवै- सोधनी हजुर मुटु मिची
ए... ओ रिल्लो...
- केटा- ए... बसेरै आउँदा आकाश धर्ती
हाँसिलो मन भयो भर्ती
ए... दुई कदम सरे नाच्यै गाउँदै
पुरानो कथा गीतको व्यथा
ओ... माइवा
बाबरी फूल छैन गुणको
आकाश मै बास घाम जूनको
बाँचुन्जेल हुन्छ मनको खोपी
नबोली बस्नु कर्म खोटी
- दुवै- ए... प्यास मेटाउन पानी खाउँ
नआउने गीत जस्तो गाउँ
ए... गलामै स्वर अडे पनि
गाउन विचार नजानेनी
ओ.. रिल्लो...
कुद्यो नी माछा पानी हल्ललाई

भूइँचालो आयो जमिन हल्लाई
आकाशै गज्यो हावा हल्लाई
बस्यो नी माया मुटु हल्लाई
दुवै- बस्यो नि माया मुटु हल्लाई
ओ.... रिल्लो

केटा- कति पो लानु बढाउँदै
अब त लैजाउँ घटाउँदै
दुई मन मुटु साटुँ की
यति नै भन्दै छुटुँ की
ओ ... माइवा

दुवै- अस्तायो घाम बास वसुँ
अहिलेलाई भयो पछि नाँचु
गीतै सकियो अब उठौँ
हात जोरी बिन्ति अब छुटौँ

चौथो परिच्छेद हाक्पारे गीतको वर्गीकरण

४.१ हाक्पारे गीतको वर्गीकरणका आधारहरू

सबै किरात जातिलाई हाक्पारे लोकसंस्कृतिले समेटेको छ । हाक्पारे गीत विविध थरी किरात समुदायभित्र फरक फरक ढङ्गले विकास भएको छ । यसरी बेग्लाबेग्लै जातिमा प्रचलित हाक्पारे गीतलाई त्यसैअनुरूप वर्गीकरण गर्नु पर्दछ । यहाँ किरात जातिभित्रका राई, लिम्बू र याक्खा जातिमा प्रचलित हाक्पारे गीतमध्ये याक्खा जातिमा प्रचलित गीतको विशेषता राई र लिम्बू जातिका हाक्पारे गीतसँग समानता रहेको र सङ्कलित गीत संख्या न्यून रहेकोले राई र लिम्बू जातिको गीतलाई मात्रै वर्गीकरण गरिएको छ ।

लोकगीतको प्रवृत्ति र प्रकृति हेरी विभाजन गर्ने कार्यलाई लोकगीतको वर्गीकरण भनिन्छ । नेपाली लोकगीत विभिन्न आधारमा वर्गीकरण गरिएको पाइन्छ । विविध सामाजिक संरचनाद्वारा प्रष्फूटित नेपाली लोकगीतलाई आधार मानी वर्गीकरण गर्न कठिन कार्य रहेको छ ।

लोकगीत वर्गीकरणका आधारहरू निर्धारण गर्दा कतिपय विद्वान्हरूबीच मत भिन्नता रहेको पाइन्छ । यिनमा प्रा. मोहनराज शर्मा र डा. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल्को **लोकवार्ताविज्ञान र लोकसाहित्य** नामक पुस्तकमा प्रस्तुत गरेका आधारहरू बढी वस्तुगत देखिन्छ ।^{४६}

१. क्षेत्रीय आधारमा
२. जातीय आधारमा
३. उमेरका आधारमा
४. लिङ्गका आधारमा
५. सहभागिताका आधारमा
६. बनोटका आधारमा
७. प्रस्तुतिका आधारमा
८. विषयका आधारमा
९. आकारका आधारमा
१०. समयका आधारमा

^{४६} प्रा. मोहनराज शर्मा र डा. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल्, पूर्ववत्, पृ. ८० ।

यसरी तोकिएका वर्गीकरणका आधारहरूलाई नै आधार मानी मोटामोटी रूपमा हाक्पारे गीतको वर्गीकरण गरिएको छ । यो समूहभित्र पर्ने लोकगीतका प्रकारहरूलाई प्रकृति र प्रवृत्तिगत समानताका आधारमा विभिन्न वर्गमा विभाजन गरी अध्ययन गर्न सकिन्छ । यहाँ विविध थरी किरात जातिभित्र हाक्पारे गीतलाई बेग्लाबेग्लै ढङ्गले वर्गीकरण गरिएको छ ।

४.२ किरात क्षेत्रका राई जातिमा प्रचलित हाक्पारे गीतको वर्गीकरण:

किरात राई जातिमा हाक्पारे गीत के कस्तो अवस्थामा रहेको छ, यहाँ यसबारे अध्ययन गरिन्छ । किरात जातिहरूको साभा महत्त्व बोकेको हाक्पारे गीतको अस्तित्व प्रत्येक जाति र थर अनुसार फरक फरक रूपमा विकसित भएको देखिन्छ । त्यसैले राई जातिमा हाक्पारे गीतले कसरी निरन्तरता पाएको छ, भन्ने उल्लेख गर्नु आवश्यक देखिन्छ ।

सामान्य रूपमा अध्ययन गर्दा किरात राई जातिभित्र हाक्पारे गीत लोक महत्त्वका रूपमा विकसित भएको पाइन्छ । स्वभावैले बहुथरीकै भाषा र संस्कारहरू विकसित भएको छ । ती संस्कारहरूबीच एक आपसमा निकटताको अभाव नभएको भने होइन । यी विविध संस्कारहरूसँगै हुर्किएको गीतको सम्पूर्ण प्रकृति अवश्य नै फरक रहेको छ । यसबाहेक स्थान विशेषले पनि हाक्पारे गीतको प्रकृतिले विविधता प्रदान गरेको छ ।

विविध भाषी राई जातिहरूमा एक आपसमा भाषिक सम्प्रेषण कठिनाइका कारणले मातृभाषामा भन्दा बढी भेटघाटका अवसरहरूमा पर्वते भाषामा नै हाक्पारे गीत गाइने गरिएका पाइन्छ । एउटै थरका राईहरूको बाहुल्य रहेको स्थानमा भने भेटघाट र चाडपर्वजस्ता अवसरमा आफ्नै भाषामा गाइन्छ । जुहारी र भाका बस्दा भने प्रायः अपरिचित र परिचित भए भिन्नाभिन्नै थरका राईहरूबीच प्रेमका विषयवस्तु अँगाली गाइने भएकाले प्रायः नेपाली भाषामा नै गाइने गरिएको पाइन्छ । यहाँ हाक्पारे भाकाको यस्तै विविध प्रकृतिहरूका आधारमा वर्गीकरण गरिएको छ ।

४.२.१ सहभागिताका आधारमा

यस आधारमा वर्गीकरण गर्दा गीत गायनमा संलग्न व्यक्तिहरूको सहभागी सङ्ख्यालाई प्राथमिकता दिइन्छ ।^{४७} समूहगत, एकल, सामूहिक दोहोरी र एकल दोहोरी जुनसुकैको सहभागितालाई आधार बनाइन्छ । नेपाली लोकगीतहरूमा एकल, दोहोरी र सामूहिक सहभागिता रहेको पाइन्छ । राई जातिहरूमा हाक्पारे गीत एकल र जुहारी गरी दुई थरीका सहभागिता रहन्छ ।

४.२.१.१ एकल

एकलै वा एकजनाको मात्रै सहभागिता रहने गीतलाई एकल भनिन्छ । किरात राई जातिमा एकल हाक्पारे भाकामा वृद्ध र युवा सबै उमेरका मानिसको सहभागिता रहेको हुन्छ । युवाहरू दैनिक क्रियाकलापका क्रममा उकाली ओराली गर्दै गाउँदछन् । वृद्धहरू भने साथीभाइ भेटघाट भएको बेला वा कुनै विशेष चाडपर्वमा दाजुभाइको घरमा भेट हुँदा गाउँदछन् ।

एकल सहभागिता रहेको हाक्पारे गीत भेटघाटका अवस्थामा भए उपस्थित अन्य मानिसहरू दर्शक र स्रोताका रूपमा रहन्छ । दर्शक स्रोतामध्ये कसैले गीतको बीचबीचमा र

^{४७} ऐजन ।

अन्त्यतिर उक्साउनको लागि लौ है, लौ है, निरकुसुम लुगा धुनुस् भएको कुरा भन्नुस् जस्ता थेगो र तुक्काहरूको प्रयोग गर्दछन् । यदि उकाली ओराली गर्दै र दैनिक गरिने कार्यमा सहभागी हुँदै यो गीत गाइएमा पारीबाट कसैले सुनेमा रूखको पात बजाएर वा कुलुलुलुलुलुलु ! जस्ता थेगोको प्रयोग गरी गायकलाई हौसला दिने गरिन्छ । स्थान विशेषका आधारमा हेर्दा एकल हाक्पारेको प्रयोग धेरै जसो अरुणवारि र वल्लो माभकिराततिर प्रचलित रहेको पाइन्छ ।

यहाँ सङ्कलित निम्न शीर्षकका गीतहरू एकल हाक्पारे गीत अन्तर्गत पर्दछन् । गौथली ज्यानले, गोठालै दाइले, तिमी र म, संसारै खायो, बासकाटी ढुङ्गो, हुरुमा हुरु बतासै चल्थो, घुरुमा घुरु, रातो फूल फूल्यो, राजाको हात्ती, माली त गाईको रहेका छन् । यस्तो प्रकारका गीतहरू पायः एकल सहभागिता रहेको पाइन्छ ।

४.२.१.२ जुहारी

दुई समूहमा विभाजित भई सवाल जवाफ गर्नुलाई जुहारी खेल्नु भनिन्छ । जुहारीमा जो सुकै सहभागी हुन पाउँछन् । तर हाक्पारेमा मुख्य एक एकजनाबीच मात्रै जुहारी खेल्ने चलन छ । अन्य सहभागीहरू भने रमितेका रूपमा मात्र रहन्छन् । केही थरी किरात जातिमा उभेर हात समाती गाइन्छ भने धेरै जसो पलेंटी कसेर दुई समूहमा विभाजित भई जुहारी खेलिन्छ । यस्तो प्रकारको जुहारी जति पनि लम्बिन सक्छ ।

विशेष गरी युवायुवतीबीच मायाप्रेमका विषय अँगाली खेलिन्छ भने वृद्धहरू पनि साथीभाइ भेट भएको बेला खेल्ने गर्दछन् । यदि साइनोमा हक लागेमा वृद्ध र युवाबीच पनि खेलिन्छ । जुहारी परिचितसँगभन्दा अपरिचितसँग खेल्न बढी रुचाउँछन् । पहिले नै मायाप्रेम बसेको हुनुपर्दैन अपरिचितहरूसँग पनि सौहार्दपूर्ण वातावरणमा जुहारी खेल्न सकिन्छ । यसरी सवाल जवाफ गर्दा एक पक्षको कुरा अर्को पक्षले अत्यन्तै ध्यान दिएर सुन्नुपर्ने हुन्छ । त्यसैले भाका बस्ने र जुहारी खेल्ने भन्ने बुझाउन दुवै हातको चोर औलाले कान थुनी सङ्केत गरिन्छ । जुहारी हाक्पारे लयमा भाका बस्ने माध्यम हो । पूर्वका अन्य लयमा पनि जुहारी खेलिन्छ । किरात राईहरूको हाक्पारेमा जुहारी भनेकै आदरपूर्ण भाव आदनप्रदान गरी जीवनसाथी रोज्ने माध्यम हो ।

किरात राई जातिका थरै अनुसार खेलिने जुहारीमा कति समानता र कति असमानता रहेको पाइन्छ । तर मोटामोटी रूपमा अरुण उपत्यका क्षेत्रमा प्रचलित हाक्पारे भाकामा जुहारी यही प्रक्रियाले खेलिन्छ । यहाँ आकाशै ज्यानको, तेनाले ज्यानको, अरुणै खोला शीर्षकका गीतहरू जुहारी अन्तर्गत पर्दछन् ।

४.२.२ उमेरका आधारमा

लोकगीतले सबै उमेरका मानिसहरूलाई प्रभाव पारेको हुन्छ । नेपालका कुनै ग्रामीण ग्रामीण भेगमा मनोरञ्जनको माध्यम नै लोकगीत हो । राई जातिको बस्ती रहेको अरुण उपत्यका क्षेत्रमा वृद्ध र युवा दुवै उमेरका मानिसहरूमा हाक्पारे गीतको प्रभाव परेको छ ।

लयगत कठिनाइका कारणले केटाकेटीहरूमाभ यसको प्रयोग पाइँदैन । वृद्ध र युवामा जसले पनि कुशलतापूर्वक यो गीत गाउने गर्दछन् ।

४.२.२.१ युवा समूह

किरात राईको युवा समुदायमा यो गीत अत्यन्तै प्रचलित रहेको छ । युवाहरू दुई समूहमा विभाजित भई हाक्पारे भावमा सवाल जवाफ गर्दछन् । यसलाई हाक्पारे भाकामा जुहारी खेलु वा भाका बस्नु भनिन्छ । परिचित अपरिचित युवाहरू मेलापात, घाँस-दाउरा गर्दा, उकाली-ओराली गर्दा र चौतारीमा थकाइ मार्दै सामान्य सुखदुःखका विषयवस्तु अपनाई गाउने गर्दछन् । युवाहरू श्रमबाट फूसद लिएर र सामान्य भेटघाटका अवसरमा नियमपूर्वक हाक्पारे गीत गाउँदछन् ।

प्रस्तुत गीतहरूमा आकाशै ज्यानको, तेनालै ज्यानको, अरुणै खोला, शीर्षकका जुहारी गीतहरू विशेषगरी युवा समुदायले गाउँदछन् । अन्य गोठाला दाईले, हुरुमा हुरु, घुरुमा घुरु, रातो फूल फूल्यो, राजाको हात्ती र गौथली ज्यानलेजस्ता एकल भाव पोख्ने गीतहरू भने वृद्ध-युवा दुवैमाभू प्रचलनमा रहेको पाइन्छ ।

४.२.२.२ वृद्ध समूह

राई जातिमा वृद्धहरूले हाक्पारे गीत प्रायः एकल रूपमा गाउँछन् । वृद्धहरू विशेष भेटघाट र सामान्य भेटघाटको अवसरमा गाउँदछन् । पुराना साथीभाइ भेट्दा जीवनका भोगाई र अनुभावहरू र वास्तविक विषय अपनाई गाउँदछन् । ऐतिहासिक घटना, सामाजिक अवस्था र सुखदुःखका भावहरूको अभिव्यक्ति वृद्धहरूको गीतमा पाइन्छ । वृद्धहरू कुनै सांस्कृतिक विधिको अवसरमा तुम्बा तान्दै हाक्पारे भाका गाउने गर्दछन् । अन्य सोल्टी सोल्टिनी र साली भेनाको साइनो परेमा वृद्धवृद्धाबीच, युवा र वृद्धबीच पनि हाँसो ठट्टा गर्दै हाक्पारे गीत गाइन्छ । बासकाटी ढुङ्गो, घुरुमा घुरु, तिमी र म शीर्षकका गीतहरू विशेष बुद्धहरूले गाउने गर्दछन् । वृद्धहरूले अलि गम्भीर विषयवस्तु अपनाई गाउँछन् ।

४.२.३ विषयका आधारमा

लोकगीतमा मानवीय क्रियाकलापका समस्त विषयहरू अभिव्यक्त भएको हुन्छ । लोकमा वरपर घटेका सम्पूर्ण घटनाहरूलाई समेटिएको हुन्छ । विषयको आधारमा लोकगीतका प्रकारहरू निर्धारण गर्दा गीतमा प्रयुक्त विषयलाई प्रमुखता दिइन्छ । गीतको वर्गीकरणको यो सबैभन्दा मुख्य र विभेदक आधार हो । यसमा मानिसका आस्था, विश्वास, दिनचर्या, रीतिथिति, कर्म, व्यवहार आदि यावत् विषयवस्तुलाई समावेश गरिएको हुन्छ ।^{४६}

अरुण उपत्यकाका हाक्पारे गीतहरूले त्यस क्षेत्रका राई जातिहरूको दर्शन, सभ्यता र अस्तित्व कायम राखेको छ । यहाँ किरात राई जातिहरूले हाक्पारे गीतमार्फत् प्रस्तुत गरेका विविध विषयहरूको वर्गीकरण गरी अध्ययन गरिन्छ ।

^{४६} ऐजन, पृ. ८३ ।

४.२.३.१ सामाजिक विषयवस्तु

कुनै पनि कला मानिसको अभिव्यक्ति हो । लोकमा अभिव्यक्त भएका कलाहरू व्यक्तिगत नभई सामुहिक बन्दछ । सामुहिक अभिव्यक्ति वा कलामा नै आफ्ना समाजको सामाजिक विषयवस्तु अवलम्बन गरिएको हुन्छ । मानिसले लोकमा आफ्ना भावहरू प्रकट गर्ने क्रममा जुन समाजका स्थापित मान्यताहरू छन् त्यो कुनै न कुनै माध्यमबाट अगाडि आएको हुन्छ । हाक्पारे गीतले किरात प्रदेशका जनजीवनलाई निश्पक्ष रूपमा चित्रण गरेको छ । राई जातिको हाक्पारे गीतले मानवीय संवेदनाका सूक्ष्म पक्षहरू उजागर गरेको छ । यसबाट मानवीय अस्तित्व स्विकारिएको बुझ्न सकिन्छ । यसरी किरातीहरूको सभ्यतालाई आत्मसात गरिएको हाक्पारे गीतमा सामाजिकताको चित्रणमा आदिम साम्यवादी युगको अभाष पाइन्छ । कुनै जातीय दूरी नभएको यस जातिले स्वयम् किरात जातिहरूभित्र र सँगैका आर्यमूल र मंगोल मूलका बासिन्दाहरूसँग कुनै वैर र भेदभाव रहेको पाइँदैन । आपसी मेलमिलाप र सद्भावमा जोड दिने राई जातिहरू स्वाभिमानी र आफ्नो परिश्रममा नै सन्तुष्ट रहेको पाइन्छ । हाक्पारे गीतमा मानव र प्रकृतिप्रति अगाध प्रेम झल्किएको छ ।

यसरी राई जातिमा कुनै प्रकारको सामाजिक असमानता नभए पछि त्यसप्रति गरिएको विद्रोह, आलोचनाजस्ता विषयवस्तुले पनि हाक्पारे गीतमा स्थान पाएको छैन । राई जातिको हाक्पारे गीत सुखदुःख, कर्म, भाग्य, संयोग, जीवन, मृत्युजस्ता विषयमा सीमित रहेको छ ।

यसबाहेक स्थानीय प्रकृतिको वर्णन, स्थान विशेष हिमाल, पहाड, स्थानीय बासिन्दा, हावापानी, चौतारी, मेलापर्व स्थानीय पेसा र सिमानामा रहेका देश र बासिन्दाजस्ता समाजका भौतिक विषयवस्तुलाई सन्दर्भअनुसार प्रस्तुत गरिएको छ ।

सामाजिक विषयवस्तु प्रस्तुत भएका गीतहरू निम्नप्रकारका छन्- गौथली ज्यानले, गोठालै दाइले, संसारै खायो, रातो फूल फूल्यो, माली त गाईको, घुरुमा घुरु, राजाको हात्ती, हरुमा हरु शीर्षक रहेका गीतलाई सामाजिक विषयवस्तुअन्तर्गत राख्न सकिन्छ ।

४.२.३.२ विशुद्ध प्रेमभाव

स्वभावैले मिजासिला राई जातिहरूको अरुण उपत्यका क्षेत्रमा एक अर्काप्रति प्रेमपूर्ण भाव व्यक्त गर्ने माध्यम हाक्पारे गीत हो । यहाँ प्रेमीप्रेमीकाबीचको प्रेम प्रसङ्गका विषयवस्तुमा मात्र सीमित नरही अन्य साइनो पर्ने सोल्टि सोल्टिनीजस्ता सामाजिक मान्यता पाएका साइनोसँगको चोखो हाँसखेल ठट्टालाई पनि विशुद्ध प्रेमभावअन्तर्गत राख्न सकिन्छ । यी प्रेमभावहरू लाक्षणिक र व्यञ्जनात्मक रूपमा प्रकट भए पनि शिष्टता र सौहार्दताको सीमा नाघिएको हुँदैन । तैपनि यसअन्तर्गत विशुद्ध प्रणय प्रेमभाव प्रकट भएका गीतहरू राखिएको छ । जसअनुसार तेनालै ज्यानको, आकाशै ज्यानको, अरुणै खोला शीर्षकका गीतहरू पर्दछन् । यस प्रकारका गीतहरूमा प्रायः गरेर दोहोरो सवाल जवाफ गरिएको हुन्छ ।

४.३ किरात क्षेत्रका लिम्बू जातिमा प्रचलित हाक्पारे गीतको वर्गीकरण

लिम्बू समाजमा विशेषगरी वृद्ध र मान्यजनहरूको गीत भनी हाक्पारे गीतले स्थान पाएको छ । हाक्पारे गीतलाई मनोरञ्जनात्मक अवसरमा हल्काफूलका मनोरञ्जनभन्दा गम्भीर विषयमाथि वृद्धहरूले गर्ने कुराकानीका रूपमा लिइन्छ । मुन्धुमी दर्शनबाट विकसित सभ्यता र

संस्कृति अंगालेका सम्पूर्ण किरात जातिहरूका प्रत्येक सुखदुःखमा हाक्पारे गीतको उत्तिकै महत्त्व रहको लिम्बू समुदायको हाक्पारे गीतलाई निम्न अनुसार वर्गीकरण गरी अध्ययन गर्न सकिन्छ ।

४.३.१ सहभागिताका आधारमा

लिम्बू समाजमा हाक्पारे गीत प्रायः हाटबजार, चाडपर्व र धार्मिक सांस्कृतिक अवसरमा भेला भएको बेला गाइने गरिन्छ । यस अवसरमा विशेषगरी एक जनाले गाउने र अन्य उपस्थित दर्शक स्रोताले समर्थन जनाउने गर्दछन् । यदाकदा युवायुवतीबीच प्रेमप्रसङ्गका विषय अपनाई जुहारी पनि खेलिन्छ । साथै मुन्धुमका आख्यानलाई आधार मानि गाइएका गीतहरूमा पनि प्रश्नोत्तरको प्रक्रिया रहेको छ । यसै प्रवृत्तिलाई केलाउँदै लिम्बू समुदायको सहभागिताका आधारमा हाक्पारे गीतलाई मुख्य दुई समूहमा विभाजन गरिन्छ ।

४.३.१.१ एकल

लिम्बू समाजमा प्रायः एकल हाक्पारेको बढी प्रचलन रहेको देखिन्छ । संस्कारगत अवसरमा वा कुनै अनुष्ठानिक अवसरमा एकल हाक्पारेको वर्चश्व रहेको देखिन्छ । कुनै संस्कारिक कार्यका अवसरमा फेदाङ्मा र साम्बाहरूले मुन्धुममा आधारित भई गाउनु पर्ने हुँदा एकलै गाउने गरिन्छ । अन्य स्रोता दर्शकले भने उत्साहित गर्नको निम्ति ओ रिल्लो..... जस्ता थेगोहरूमार्फत् गायकलाई साथ दिने गर्दछन् । एकल हाक्पारे प्रायः वृद्ध उमेरकाबीच प्रचलित रहेको पाइन्छ । मायाप्रेमका विषयवस्तु अपनाई कहीं कतै युवाहरूले मनका विरहहरू पोखेको पाइए पनि प्रायः गम्भीर विषयमा वृद्धहरूबीच नै एकल हाक्पारे प्रचलित रहेको छ । यस्ता हाक्पारे लयहरू विनाताल लामो तानेर गाइने गरिए पनि कहींकतै अलि द्रुत च्याबुडको तालमा पनि गाइएको पाइन्छ । यहाँ सङ्कलित गीतमध्ये विशेषगरी सन्तान माग्दा, न्वारान गर्दा, शीर उठाउँदा, आशीर्वाद दिँदा, विवाह कर्ममा, अन्त्येष्टि कार्यमा, सिस्नुको बोट, र नबोलेसम्म शीर्षकका गीतहरू एकल हाक्पारेअन्तर्गत राख्न सकिन्छ ।

४.३.१.२ जुहारी

विशेषगरी लिम्बू समाजमा एकल हाक्पारेकै वर्चश्व रहे पनि जुहारी हाक्पारेको प्रक्रिया अन्य लोकगीतभन्दा भिन्न किसिमको रहेको छ । परम्परागत मौलिक संस्कृतिको प्रतिनिधित्व गर्ने यस्ता प्रचलनलाई सबै सामु जानकारी गराउनलाई यहाँ जुहारी हाक्पारेसम्बन्धी केही तथ्यहरू उल्लेख गरिन्छ ।

तजभ कप्लनभच जबक तय कप्लन बत भिबकत ष्खभ ण्प्लगतभक तय बकियकत यलभ जयगच मभउभलमप्लन गउयल तजभ कगदवभअत णवततभच या मभप्दिभचवतप्यलक बलम तवपभ उवगकभ ायच ाभध ण्प्लगतभक। त्य नष्वभ जष तषभ तय तवपभ व चभकतक बलयतजभच कप्लनभच जबक तय वमम यच त्रगभचथ ककभतजप्लन प्ल दभतधभभल दथ प्ल तजभ ककभ कतथभि ायच व ाभध ण्प्लगतभक^{४९} यो प्रक्रिया कुनै चाडपर्व र भेटघाटका अवसरमा गायकले मानव जीवनका बारेमा मुन्धुमी आख्यानमा आधारित रही चर्चा गर्न उपस्थिति समूहमा आह्वान गरिन्छ । यसै अवसरमा गायकले उठाएका सवाल वा जीवनदर्शनका विषयलाई कुनै व्यक्तिले जिज्ञासा व्यक्त गर्न सक्छ । यो क्रम तत्काल सवाल जवाफ नभई एक जनाले लगातार गाएपछि अर्को व्यक्तिको पालो आउने गर्दछ ।

^{४९} Chaitanya Subba, पूर्ववत् ।

ककभतभभक, ज्वपभउवचभ ककयि तवपभक तगचल या भलतभचतवप्लगलन वततभउत धप्तज तजभ मफअगकप्यल या यिखभ बावपचक बलम थभलतजागलिभकक, दभतधभभल नभल बलम धकभल^{४०} यसरी मायाप्रीतिका विषयको जुहारीबाहेक अर्को जुहारीपरम्परा पनि रहेको छ । तजभचभ धवक बकिय व तचवमप्लप्यल या कप्लनप्लन व कयलन या यिधभच ९उगलन ककयि^{४१} दथ मभअयचवतप्लन प्त प्ल व धवतभच उयत बलम जयमिप्लन अकउभतप्लप्यल दभतधभभल नभभि बलम भवभि कप्लनभच यच कप्लनभचक या तजभ ककभ कभह तय नवपभ तजभ यिधभचक भवमप्लन ९४चभकव^{४२} यच वप्लिभ ९ज्लनकव^{४३} यस प्रक्रियामा भने सवाल जवाफभन्दा पनि मुन्धुममा आधारित रही गाउनु पर्ने भएकाले एकजनाले भन्दै जाँदा मुन्धुमका भागहरू वा आख्यानहरू नछुटोस भनी दोहोरी पालैपालो गाउने गरिन्छ । यही क्रम फूल फुलाउने गीतमा पनि अपनाइन्छ । विवाहमा अथवा कुनै व्यक्तिको श्रीवृद्धि र आशीर्वाद दिँदा यही प्रक्रिया अपनाई फूल फुलाएर बेहुला बेहुली वा उपकारीको शीरमा लगाइदिन्छन् । यस प्रकारका जुहारी प्रेमप्रणयका विषयबाहेक अन्य प्रक्रियामा विशेष वृद्ध वा मान्यजन र मुन्धुमका ज्ञाताहरूले गाउने गर्दछन् । सङ्कलन गरिएका गीतहरूमध्ये फूल फुलाउने गीत र सृष्टिवर्णन लाई लिन सकिन्छ । यी गीतहरू एकल पनि गाउन सकिन्छ ।

४.३.२ आकारका आधारमा

नेपाली लोकगीतहरू कतिपय छोटो विषयवस्तुमा आधारित छन् भने कतिपय अत्यन्त लामो विषयवस्तुमा आधारित छन् । आकारका आधारमा लोकगीतका प्रकारहरू निर्धारण गर्दा त्यसको आकारलाई प्रधानता दिइन्छ । यो गीतको वर्गीकरणको बाह्य आधार हो ।^{४४} किरात क्षेत्रमा प्रचलित हाक्पारे गीतको पहिचान वास्तवमा आकारका दृष्टिले हेर्दा रातैभरि र दिनैभरि गाइनु यसको मुख्य विशेषता रहेको छ । विषयवस्तुअनुसार लिम्बू समाजमा प्रचलित हाक्पारे गीतलाई निम्नअनुसार अध्ययन गर्न सकिन्छ ।

४.३.२.१ लघु आकार

केही नेपाली लोकगीतहरू बाह्यरूपमा लामा भए पनि समान भावको आवृत्ति भइरहने हुँदा त्यस्ता गीतहरूलाई पनि अन्तर्गत राखिन्छ । यही आधारमा लिम्बू समाजको धार्मिक कार्यका आधारमा गाइने र प्रेम प्रसङ्गका हाक्पारे गीतलाई लघु अकारअन्तर्गत आकारमा राखिन्छ । यहाँ सृष्टि वर्णन, फूल फुलाउँदा र नबोलेसम्म शीर्षकका गीतहरूलाई लिन सकिन्छ ।

४.३.२.२ लघुत्तम आकार

सांस्कारिक अवसरमा गाइने हाक्पारे गीतलाई यसअन्तर्गत राखिएको छ । लिम्बू समाजमा यसप्रकारका हाक्पारे गीतहरू एउटा निश्चित विषयमा केन्द्रित रहेको हुन्छ । सङ्कलित गीतमध्ये सन्तान माग्दा, न्वारान गर्दा, शीर उठाउँदा गाइने, आशीर्वाद दिँदा, विवाह कर्ममा, अन्त्येष्टि कार्यमा इत्यादि पर्दछन् ।

४.३.३ विषयवस्तुका आधारमा

^{४०} ऐजन ।

^{४१} ऐजन ।

^{४२} प्रा. मोहनराज शर्मा र डा. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल्, पूर्ववत्, ।

व्यक्त गर्न चाहेको कुरा नै विषयवस्तु हो । लोकगीतका विषयवस्तु अनगिन्ति हुन सक्छन् । इतिहास, दर्शन र सभ्यताका कथाहरूदेखि लिएर प्रणयप्रेम र सम्पूर्ण मानवीय प्रेमलाई विषयवस्तु बनाइ आफ्ना भावहरू व्यक्त गरिएका हुन्छन् । यसरी विभिन्न लय हाली गाइने लोकगीतका विषयहरू मौखिक र स्वभाविक रूपले अगाडि आएको हुन्छ ।

लिम्बू समाजका लोकगीतहरूमा त्यस समाजका सभ्यताका चरणहरू अनुभव गर्न सकिन्छ । यस समाजका प्रत्येक क्रियाकलापलाई लोकगीतकै माध्यमबाट अध्ययन गर्न सकिन्छ । यो प्रक्रिया समाजलाई अध्ययन गर्ने एउटा कडी पनि हो । लिम्बू समाजमा आफ्ना समाजका प्रत्येक क्रियाकलापलाई विषयवस्तु बनाइ हाक्पारे भाकामार्फत् अभिव्यक्त गर्ने परम्परा रहिआएको छ ।

४.३.३.१ धार्मिक विषय

प्रत्येक समुदायका आ-आफ्नो धर्म र मान्यताहरू हुन्छन् । लिम्बू समाजमा सम्पूर्ण विश्व ब्रह्माण्ड नै तागेर-निडवाफूमाडको सृष्टि हो भन्ने विश्वास रहेको छ । यिनीहरू किरात धर्मग्रन्थ **मुन्धुम**मा आधारित जीवनयापन गर्न रुचाउँदछन् । यी जातिहरू आफ्नो परिवार र कुलका श्रीवृद्धिका निमित्त विभिन्न अनुष्ठानहरू गर्दछन् । यस्ता अनुष्ठानिक विषयमा आधारित हाक्पारे गीत गाइने गरिएको पाइन्छ । यस्ता गीतहरू विशेषगरी मुन्धुमी आख्यानमा आधारित रहेको पाइन्छ । सङ्कलित गीतहरूमा **शीर उठाउँदा, फूल फूलाउँदा** शीर्षकका गीतहरू धार्मिक अनुष्ठानमा गाइने धार्मिक विषयवस्तु आत्मसात् भएका गीतहरू हुन् ।

४.३.३.२ सांस्कारिक विषय

संस्कारगत क्रियाकलापका वर्णन भएका गीतहरू नै संस्कारगत गीतहरू हुन् । नेपालीका लोकगीतहरूमा विविध सामाजिक जातीय संस्कारसँगै मौलाएको मौलिक गीतहरूको बाहुल्य रहेको पाउन सकिन्छ । लिम्बू समुदायको संस्कार र हाक्पारे गीत एक अर्काका परिपूरक बनेका छन् । जन्मपूर्वदेखि मृत्युपर्यन्तसम्मका सांस्कारिक विषयका हाक्पारे गीतहरू रहेका छन् । यस्ता संस्कारगत विषयवस्तु अपनाइएका हाक्पारे भाकाहरू खासगरी संस्कार सम्पन्न गर्ने अविभारा बोकेका फेदाडमा, साम्बा र येवाहरूले नै गाउने गर्दछन् । यसरी विधिवत् रूपमा सम्पन्न गरिने सांस्कारिक अवसरमा हाक्पारे भाकाको अनिवार्यता रहेको पाइन्छ । सङ्कलन गरिएका मध्ये **सन्तान माग्दा, न्वारान गर्दा, आशीर्वाद दिँदा, विवाह कर्ममा र अन्त्येष्टि कार्यमा** शीर्षकको गीत यसअन्तर्गत पर्दछन् ।

४.३.३.३ सामान्य विषयमा

मानिसका सुखदुःख, मिलन-विछोड, प्रेमप्रणयजस्ता सम्पूर्ण मानवीय प्रेम र भोगाइ प्रकट भएका गीत सामान्य विषयअन्तर्गत राखिएको छ । यस्ता मानवीय सास्वत सत्यतालाई गीतका माध्यमबाट पोख्ने परम्परा नेपाली लोक समाजको प्रचलित परम्परा हो ।

विशेषगरी लिम्बू समाजमा हाक्पारे गीत भन्नाले वृद्धहरूले गाउने सम्मानित गीतको रूपमा लिइन्छ । युवाहरूले भने प्रेमप्रणयजस्ता विषयवस्तु अपनाई गाउने गर्दछन् । वृद्धहरू भेटघाटका अवसरमा गम्भीर विषयमा हाक्पारे भाकामा नै छलफल गरी मनोरञ्जन लिन्छन् । साथै अब हाम्रा नाता आफन्त चिनजानका छोराछोरी हुर्किए, लगन जुन्यो र फेरि हाम्रो भेट हुने अवसर जुन्यो भनी खुसियाली मनाउँदै गाउँदछन् । युवाहरू भने मायाप्रेमका विषयवस्तु अँगाली

हावपारे भाका गाउँदछन् । यहाँ नबोलेसम्म, सिस्नुको बोटजस्ता शीर्षक भएका गीतहरू यसअन्तर्गत पर्दछन् ।

पाचौं-परिच्छेद

हाक्पारे गीतको विश्लेषण

५.१ संरचनाका आधारमा हाक्पारे गीतको विश्लेषण

हाक्पारे गीतहरूमध्ये हप्तौंसम्म जारी रहने प्रेमप्रणयका विषय अपनाइएका गीतका साथै फूल फूलाउँदा र सृष्टि वर्णन गर्दाजस्ता शीर्षक रहेका गीतमा सूक्ष्म आख्यान घुसेका छन् । त्यसैले यी गीतहरू निकै लामा छन् । तर यी गीतहरू आन्तरिक रूपमा हेर्दा लम्बाइ लामो भए पनि समान भाव आवृत्ति भइरहेको पाइन्छ । विशेषगरी मुन्धुमी आख्यान र ऐतिहासिक घटना र युवायुवतीबीच चल्ने जुहारीमा यस प्रकारको प्रवृत्ति पाइन्छ । साथै एकै क्षणको भेटघाट र कुनै सीमित विषयमा जानकारी दिन गाइएका हाक्पारे गीतहरू भने लघुत्तम आकारका रहेका छन् । समष्टिगत रूपमा हेर्दा हाक्पारे गीतको संरचनात्मक आकार लघु र लघुत्तम दुवै आकारका रहेको छन् ।

हालसम्म प्रकाशित केही लोकगीत सम्बन्धी कृतिहरूमा हाक्पारे गीतको प्रसङ्गवश केही संरचनाहरू ल्याउने प्रयास भएको छ तर ती संरचनाहरूमा पूर्ण रहेको छैन । लोक साहित्यका पारखीहरूमा यस गीतप्रतिको उत्सुकता भने अत्याधिक रहेको देखिन्छ । यसैलाई मध्यनजर गरी यहाँ हाक्पारे गीतको संरचनालाई केलाइएको छ ।

सङ्कलित गीतहरूमा लिम्बू भाषाका सांस्कारिक हाक्पारे गीतहरू पनि पङ्क्ति विधानका आधारमा हेर्दा पङ्क्तिपुञ्जामा अनिश्चितता देखिन्छ । यस्ता गीतमा ११ अक्षरका काफेक्वा छन्दको प्रयोग भएको पाइन्छ ।^{४३} छन्दकै सन्दर्भमा अर्को तथ्य अनुसार यो गीत तुम्याहाङ्ग साम्लोमा परेका गुणहरूमा पाइन्छ । यो गीत करुण अनि मार्मिक हुन्छ । यसमा स्वर माधुर्यता हुन्छ । केही विलम्बित हुन्छ । यसको छन्द पोहा छन्द हो ।^{४४} यहाँ विषयवस्तु र प्रस्तुतिका आधारमा विश्लेषण गर्दा सबै किरात जातिका हाक्पारे गीतलाई उत्तिकै महत्त्व दिए पनि संरचनाका आधारमा विश्लेषण गर्दा मुख्य रूपमा राई जातिका नेपाली भाषामा गाइएका गीतलाई आधार बनाइएको छ । अन्य सबै सङ्कलित मातृभाषी गीतलाई भने सहायक संरचनाको रूपमा लिइएको छ ।

सर्वप्रथम यहाँ हाक्पारे गीतलाई संरचनात्मक रूपले अन्य लोकगीतभन्दा पृथकता दिने केही मापदण्डहरूको चर्चा गरिन्छ । हाक्पारे गीतको संरचनाका रूपमा यहाँ दुई पङ्क्तिका गीतहरू पनि सङ्कलन गरिएका छन् । यी दुई पङ्क्तिका हाक्पारे गीतहरू पूर्ण संरचना नभएर सारंशभाव मात्रै हुन् । यस्ता पङ्क्तिहरू स्थानीय ग्रामीण भेगमा हाक्पारेभन्दा द्रूतलयका लोकभाकाका रूपमा पनि प्रचलित रहेको पाइन्छ । साथै यी भाकाहरू हाक्पारे भाकाबाटै प्रभावित भएको पनि देखिन्छन् । यसरी हेर्दा दुई चरणद्वारा निर्मित अनुच्छेदलाई जुनसुकै भाकामा पनि गाउन सकिने देखिन्छ । यी दुई पङ्क्तिका हाक्पारे भाकाहरू प्रायः तुक मिलाउन वा तुक्का जोड्न नजान्ने र नचाहने प्रयोगकर्ताहरू मार्फत् आगडि आएका हुन् । सङ्कलित गीतहरूमा **हरुमा हुरु,**

^{४३} हाडवासाइ याक्थुड्वा, पूर्ववत्, पृ. ८२

^{४४} वि.वी. सुब्बा, लिम्बू संस्कृतिमा लोकगीतको महत्त्व, निर्माण, सिक्किम : (वर्ष १९, अङ्क ३४, १९९९), पृ. ४६६ ।

माली त गाईका, राजाको हात्ती, घुरुमा घुरु, रातो फूल फुल्यो, गोठालो दाइले, संसारै खायो शीर्षकका गीतहरू यस प्रवृत्तिअन्तर्गत पर्दछन् ।

सङ्कलित गीतहरूमध्ये सांस्कृतिक विषयवस्तु मातृभाषामा गाइएका गीतबाहेक अन्य नेपाली भाषाका प्रस्तुत दुई पङ्क्तिका गीतलाई हाक्पारे गीतको पूर्ण रूप भन्न सकिँदैन । यी गीतहरू गेयात्मकता दृष्टिले हाक्पारे भाका हुन सक्छन् तर संरचनाका दृष्टिले अपूर्ण देखिन्छन् । अर्को अर्थमा हेर्दा प्रस्तुत दुई पङ्क्तिका हाक्पारे गीतहरू प्रायः १६ र १७ अक्षरका जातीय छन्द अन्तर्गत पर्ने भ्याउरे गीत मान्न सकिन्छ । हुन त प्रचलित र स्वतस्फूर्त लोक छन्द नै भ्याउरे छन्द हो । यसरी हेर्दा मुनामदनका भ्याउरे छन्दमा रचित श्लोक र दुई पङ्क्तिका हाक्पारे गीतमा आयामगत समानता देखिन्छ । यदि यसो भएमा एउटा मौलिक र प्राचीन स्वरूप बोकेको हाक्पारे लोकभाका ओभेलमा पर्ने देखिन्छ । कालान्तरमा अध्ययन अनुसन्धान गर्न पनि कठिनाई पर्न सक्छ । यसै उल्फनलाई मध्यनजर गरी यहाँ हाक्पारे लोक भाकाको खास आयामगत संरचना विश्लेषण गरिएको छ ।

५.१.१ विविध पङ्क्तिपुञ्ज

पङ्क्तिपुञ्ज भनेको नटुक्रिने वा गीतहरूको एक समूहमा आउने श्रेणी हो । यसमा समग्र गीतको भावमध्ये सीमित अंश समेटिएको हुन्छ । भावहरू व्यक्त गर्दै जादा र प्रेमप्रसङ्ग अगाडि बढ्दै जाँदा पङ्क्तिपुञ्ज जति पनि लम्बिन सक्छन् र जति पनि पङ्क्तिहरूका पङ्क्तिपुञ्ज पनि बन्न सक्छन् र उदाहरणका निम्ति यहाँ सङ्कलित गीतहरू लिइएको छ ।

तीन पङ्क्ति:

गौथली ज्यानले ज्यान गुँडै लायो धर्मशाल नी हो हजुर पाटीमा
जन्मेको ठाउँमा बाँचुञ्जेल सम्म
तमोरै तर्नु रामरहुस गर्नु मरेलाई नी हौ हजुर माटीमा

चार पङ्क्ति

माथि है बाटा को मान्छे आयो हातैमा तीरबोकी
विनायो र खम्बी, माया सम्भी सम्भी
पटुकी कस्छौ, कतिन्जेल बस्छौ
लहरै वरमा माइतीको घरमा मनैमा पीरबोकी

पाँच पङ्क्ति

अरुणै खोला सिमलको डुङ्गा सातभाइ माभी लट्टेको
जैदाना सस्तो, कल्लो भने जस्तो
बाँसैको हुइत, जाल थाङ्गने दुई त
फूलबारी छायाँ, लाउभन्दा माया
लास्यै छ चीनमा, आजको दिनमा मौकैले गर्दा भेट्टेको

सात पङ्क्ति

आकाशै ज्यानको नौलाखे तारा एक तार जूनसित
सुनकाटी गजुर, सोल्टिनी हजुर
दश गाउँको धामी, माया माया हामी
सलल गङ्गा, सबै र संग
जंगारी तर्नु, रामरसै गर्नु
चीन बास्सा चीनमा आजको दिनमा
छ पैसा गन्छु, मै आसे भन्छु जुगविताउँ हजुर मैसित

प्रस्तुत पङ्क्तिहरू हाक्पारे गीतका केही नमूनाहरू हुन् । गायकले स्वतः स्फूर्त रूपमा तुक्का जोड्दै जाँदा आफ्ना कुराहरू नपुगेजस्तो लागे जति पनि लम्ब्याउन सक्छन् ।^{छछ} यसैले हाक्पारे गीतमा हुनुपर्ने गुणमध्ये पङ्क्तिविधान वा पङ्क्तिपुञ्ज विविधता एउटा महत्त्वपूर्ण पहिचान हो ।

५.१.२ फुँदाहरूको अत्याधिक प्रयोग

हाक्पारे गीतको खास संरचना किटान गर्ने कार्य प्रायः कठिन छ । विभिन्न छन्द अनुसार गीतको सुरुमा बीचमा वा अन्तमा राखिने मनोरञ्जनात्मक वाक्यांशलाई फुँदा भनिन्छ ।^{छट} यसलाई थुँङ्गा पनि भनिन्छ । यसको आयामगत व्यवस्था केलाउनुंदा फुँदा प्रयोगको बाहुल्य रहेको देखिन्छ । साथै यसलाई सम्बोधनात्मक थुँङ्गा पनि भनिन्छ ।

अरुण उपत्यकामा प्रचलित हाक्पारे गीतमा यस्ता फुँदा वा थुँङ्गाको अधिकतम प्रयोग भएको पाइन्छ । आफ्ना मनका भावहरूलाई मनोरञ्जनात्मक वा रोमाञ्चक ढङ्गले आकर्षित गर्न यस्ता काव्यात्मक शैली अपनाइएको हो । यस्ता फुँदाहरू स्थानीय प्रचलित उखान र भनाइहरूमा आधारित हुन्छन् र अनुभवले खारिएको पनि हुन्छन् । स्थानीयताको रङ्ग हाक्पारे गीतमा यिनै फुँदाहरूबाट अनुभूति गर्न सकिन्छ । यो फुँदा जोड्ने प्रक्रियालाई स्थानीय बोलीचालीको भाषामा तुक्का जोड्नु वा तुक्का मिलाउन पनि भन्ने गरिन्छ । यसलाई आफ्ना भावलाई लाक्षणिक ढङ्गमा व्यक्त गर्न प्रयोग गरिएको हुन्छ । हाक्पारे गीतको अन्तरामा आफ्नो कला मार्फत भाव प्रकट गर्ने र अरुको मन जित्ने क्रममा यस्ता थुँङ्गाहरू जति पनि लम्ब्याउन सकिन्छ ।

हाक्पारे गीतमा प्रयोग भएको फुँदाहरूको उदाहरणः

उदाहरण १

श्री पशुपति श्री गह्येश्वरी पित्तलको लै लै घपनी
सुनकाटी गजुर, ओ माया हजुर
मायाको ध्यानमा अल्लारे ज्यानमा
धाएको खेती, लाएको प्रीति

^{५५} क्या. हर्कबहादुर राईबाट प्राप्त जानकारीअनुसार

^{५६} शोभा तिवारी (लोहनी), लोकगीत दर्पण, (काठमाडौं : साभा प्रकाशन, २०६०), पृ. १८ ।

मदेसै जाने, नछुटोस भनी
सुपारी सस्तो दिनरातै जस्तो
चाँदीको चैनले, मै दुःखी ज्यानले गर्दछु लै लै जपनी

सात पङ्क्ति रहेको प्रस्तुत गीतको सुरुको पङ्क्ति सबै र अन्तिमको तुक्का गर्दछु लै लै जपनी बाहेक सबै पङ्क्तिहरू सम्बोधन फुँदा वा थुँङ्गाका रूपमा प्रयोग भएका छन् । गीत गाइने अवधिभरी फुँदा वा सम्बोधन बाहेकका सुरुको र अन्त्यको पङ्क्ति शब्दगत र अर्थगत हिसाबको प्रायः दोहोरिँदैन । थुँङ्गा जोड्दै जाँदा यदाकदा बाँकी प्रयोग भएका फुँदा र सम्बोधनहरू भने गायन अवधिभरी कतैकतै दोहोरिन पनि सक्छ ।

५.१.३ फुँदाहरूबीच अन्तर्सम्बन्ध

अरुण उपत्यकामा प्रचलित हाक्पारे गीतको मुख्य विशेषताका रूपमा फुँदा प्रयोगलाई लिन सकिन्छ । जति पङ्क्ति वा जति लामो फुँदा प्रयोग भए पनि सुरुदेखि अन्तर सम्म प्रयोग भएका फुँदाहरूबीच केहीमात्रामा अर्थगत, भावगत सम्बन्ध कायम रहेको पाइन्छ । यस्ता थुँङ्गाहरू प्रायः दस अक्षरका दरले विश्राम तोकिएको हुन्छ । जस्तै : माथि प्रस्तुत उदाहरणमा:-

सुनकाटी गजुर, ओ माया हजुर,

मायाको ध्यानमा, अल्लारे ज्यानमा

यस थुँङ्गामा सुनकाटी गजुर पाँच अक्षर र ओ माया हजुर पाँच अक्षर गरी जम्मा दस अक्षरको एउटा थुँङ्गा निर्मित छ । प्रत्येक पाँच अक्षरको अन्तरालमा विश्राम कायम भएको छ । यस दस अक्षरका थुँङ्गाहरूमा प्रत्येक थुँङ्गाका पछिल्लो पाँच अक्षरका पङ्क्तिहरू एक आपसमा बढीजस्तो भावगत सम्बन्ध कायम रहेको छ ।

जस्तै :

... ओ माया हजुर

... अल्लारे ज्यानमा

... लाएको प्रीति

.... दिनरातै जस्तो

.... मै दुःखी ज्यानले

यस पङ्क्तिहरूमा एक अर्काबीच सम्बन्धित भावहरू प्रकट भएका छन् । कहींकतै प्रत्येक थुँङ्गाहरूमा अघिल्लो पाँच अक्षरका विश्राम र पछिल्लो पाँच अक्षरका विश्रामबीच भावगत सम्बन्ध स्थापित भएको छ । कुनै थुँङ्गामा भने असम्बद्ध विषयवस्तुको प्रयोग भएको पाइन्छ । जस्तै :

मायाको ध्यानमा, अल्लारे ज्यानमा

धाएको खेती, लाएको प्रीति

यस थुँङ्गामा ध्यानमा र ज्यानमा, खेती, र प्रीति अन्त्यानुप्रास मिलाउने उद्देश्यले प्रयोग भए पनि प्रतीकात्मक रूपमा अघिल्लो विश्राम र पछिल्लो विश्रामबीच अर्थगत वा भावगत अन्तर्सम्बन्ध स्थापित भएको छ ।

त्यसैगरी:

सुपारी सस्तो, दिनरातै जस्तो
चाँदीको चेनले, मै दुःखी ज्यानले

यस थुँगांमा सस्तो र जस्तो, चेनले र ज्यानले अन्त्यानुप्रासकै निमित्त आएका छन् । यहाँ अधिल्लो पाँच अक्षरको विश्राम सुपारी सस्तो र पछिल्लो विश्राम दिनरातै जस्तो मा कुनै किसिमको सम्बन्ध स्थापित देखिन्दैन मात्रै लयात्मकताका निमित्त प्रयोग भएको छ । सहज रूपमा प्रयोग भएका यस्ता फुँदाहरू कतिसम्म लयात्मकता वा काव्यतत्वले पूर्णा र जीवन्त छन् यस उदाहरणबाट अनुमान लगाउन सकिन्छ ।

यी सम्पूर्ण प्रक्रियामा प्रत्येक थुँगाहरू एक पङ्क्ति र अर्को पङ्क्तिबीचभने अन्त्यानुप्रासको आवश्यकता रहदैन भने भावगत तालमेल हुनु पर्दछ । जस्तै :

मायाको ध्यानमा, अल्लारे ज्यानमा
धाएको खेती , लाएको प्रिति
मदेसै जाने, नछुटोस भनी
सुपारी सस्तो , दिनरातै जस्तो

यहाँ ज्यानमा, प्रिति, भनी, जस्तो जस्ता अन्त्यका शब्दहरू एकअर्कामा अन्त्यानुप्रासको प्रयोग छैन । फुँदाविना हाक्पारे गीत अधुरो रहन्छ यहाँ सुनकाटी गजुर, ओ मायाहजुर थुँगाका रूपमा साथै संबोधनका रूपमा पनि प्रयोग भएको छ । यो पङ्क्ति अन्य कुनै अनुच्छेदमा दोहोरीन पनि सक्छ ।

५.१.४ सुरुको चरण संक्षिप्त प्रयोग

हाक्पारे गीतको पङ्क्तिपुञ्जको सुरुआत गर्ने पङ्क्ति यदाकादा छोट्करीका पनि प्रयोग भएको पाइन्छ । जस्तै : सुरुको पङ्क्ति -:

“श्री पशुपती , श्री गुज्देश्वरी, पीतलको लै लै घपनी”

यस पङ्क्तिमा पितलको लै लै घपनी बाट पनि गीत सुरु गर्न सकिन्छ । उदाहरणका लागि संकलित गीतहरूमा :

उदाहरण २:

चित्लाङ्गपारी नुनढाकी
भलल धरान , ओउ माया नारन
सलल गंगा , सबै र संग
कलमले लेखि, पोहर परारदखि
दोकाने कैयाँ , लाउँ भन्दै माया बित्लाकी जीन्दगी

यहाँ सुरुको पङ्क्ति चित्लाङ्गपारी नुनढाकी बाट गीत सुरुभएको छ । यो पक्रिया हाक्पारे गीतको अर्को पहिचान हो ।

५.१.५ तुकबन्दी

यहाँ प्रस्तुत अधिल्ला दुई हाक्पारे गीतको उदाहरणमा धपनी को तुक्का जपनी र नुनढाकी को तुक्का जिन्दगी रहेको छ । यो अन्त्यानुप्रासको प्रक्रियालाई नै स्थानीय भाषामा तुक्का जोड्ने र सभ्य भाषामा तुकबन्दी भनिन्छ । कतिपय अवस्थामा फुँदालाई नै तुक्का जोड्नु पनि भनिन्छ । तुक्क मिल्नु भन्दा एक प्रकारले भनाई मिल्नु पनि भन्ने अर्थ लाग्न सक्छ । यसरी अन्त्यानुप्रास मिलाउनु नै तुक मिलाउनु हो । तुक्का मिलाउनका लागि यति धेरै फुँदाहरूको प्रयोग भएको पाइन्छ । भावलाई काव्यात्मक रूप र लाक्षणिकता प्रदान गर्न यहाँ अन्तिममा तुक्का मिलाइएको छ । हाक्पारे गीतको एउटा अन्तरा पूर्ण संरचनात्मक परिणत हुनका लागि पहिलो उदाहरणमा जपनी र दोस्रो उदाहरणमा जिन्दगी को अनिवार्यता रहेको हुन्छ । यो हाक्पारे गीतको मौलिक संरचनाको अत्यन्तै महत्त्वपूर्ण र मार्मिक पक्ष रहेको छ ।

आफैमा प्राचीन हाक्पारे गीत नेपाली भाषामा गाइएका हाक्पारे गीतहरूमा पनि प्राचीनता भल्किन्छ । पुरानो लोकगीतको नमूना यस गीतलाई मान्न सकिन्छ । शब्द र संरचना दुवै पक्षबाट हाक्पारे गीत प्राचीन गीतको नमूना हो । यी अगाडि प्रस्तुत गरिएका संरचनात्मक विश्लेषणका बुँदा र उदाहरणहरूले हाक्पारे गीतलाई समग्र रूपमा मौलिक र पृथक पहिचान दिन्छ । यसबाहेक लोकसाहित्य अन्तर्गत सैद्धान्तिक ढङ्गले भने अझै निम्न प्रकारले संरचनात्मक विश्लेषण गर्न सकिन्छ :-

लोकगीतका सन्दर्भमा संरचनाको तात्पर्य बनोट वा बुनोट हो । यसबाट लोकगीतको तयारी हुने अवस्था बुझिन्छ । मौखिक रूपमा गेयात्मकता आउने गरी सहज र स्वतः स्फूर्त हुने लोकगीत कथिने भनिने प्रक्रिया नै संरचना हो र यो लोकगीतको प्रमुख तत्त्व वा पर्याधार पनि हो । संरचनाका दृष्टिले लोकगीतका बाह्य र आन्तरिक गरी दुई तह हुन्छन् । बाह्य संरचना गीतको आवरण वा पहिरन हो र यो वर्ण, शब्द तथा सुललित वाक्य र अनुच्छेद हुँदै संकथनसम्म पुगेको हुन्छ । आन्तरिक संरचना चाहिँ वस्तुको सिलसिलेवार संयोजन गरिएको सारपूर्ण टुङ्ग्याउनी हो ।^{४७}

हालसम्म प्रकाशित तथ्यहरूमा हाक्पारे गीतको संरचनात्मक स्वरूपबारे किटान गरिएको छैन । हाक्पारे गीतको संरचना विभिन्न किरात जातिभिन्नका पनि भिन्नभिन्न थर र स्थान अनुसार संरचना रहेका र मौलिक संरचना अँगालेका हाक्पारे गीतलाई आधार मानि संरचनात्मक वा आयमगत विशेषता यहाँ उल्लेख गरिएको छ । हाक्पारे गीतको संरचनात्मक स्वरूपलाई बाह्य संरचना र आन्तरिक संरचना गरी दुई भागमा अध्ययन गर्न सकिन्छ ।

५.१.६ आन्तरिक संरचना

लोकगीतको आन्तरिक संरचना केन्द्रीय कथ्य वा भावनाको शृङ्खलाबद्ध संयोजन हो । कथ्य एउटा मियोमा उर्निदै र घुम्दै अन्तरमा सारभूत वस्तु वा मर्मतर्फ केन्द्रित हुने प्रवृत्ति आन्तरिक संरचनामा हुन्छ । यसैभिन्न आरम्भ, विकास र निष्कर्षका स्रोतहरू भल्कदै जान्छन् ।^{४८} अन्तर्लयका दृष्टिले अत्यन्त मजबुत हाक्पारे गीतमा प्रयुक्त आन्तरिक संरचनालाई निम्न अनुसार विश्लेषण गरिएको छ ।

५.१.६.१ भावगत व्यवस्था

^{४७} कृष्णप्रसाद पराजुली, नेपाली लोकगीतको आलोक, (काठमाडौँ: वीणा प्रकाशन, २०५७), पृ. ७६ ।

^{४८} ऐजन ।

हाक्पारे गीतको आन्तरिक मौलिक पक्ष भनेकै भावगत व्यवस्था हो । आफ्ना भावलाई एउटा निश्चित र व्यवस्थित तवरले उनीएको हुन्छ र यसको अनिवार्यता रहन्छ । साथै हाक्पारे गीत सौहार्दपूर्ण वातावरणमा गरिने कुराकानी भएकोले भावात्मक तादात्म्यता आवश्यक पर्दछ । भाव गठनका आधारमा हाक्पारे गीतलाई उठान, व्याख्यान र वैठान तीन तहमा विभाजित गरी अध्ययन गर्न सकिन्छ ।

१. उठान

अभिवादन, सम्बोधन र नमस्कार आदनप्रदान जस्ता प्रक्रिया पूरा गरिने सुरुआतलाई नै उठान भनिन्छ । एकल हाक्पारेमा सबैसँग गीत गाउने अनुमति लिइन्छ । संस्कारगत अवसरमा गायकले सबैलाई सम्बोधन गरिन्छ । जुहारी हाक्पारेमा अपरिचितसँग परिचय आदनप्रदान गरिन्छ र परिचितसँग भेटभएको मौकामा रमाइलो गर्न आग्रह गरिन्छ । सङ्कलित गीतमा गौथली ज्यानले शीर्षकको एकल गीतलाई उदाहरणको रूपमा प्रस्तुत गर्दा यस गीतको उठान यसप्रकार छ -

गौथली ज्यानले ज्यान गुँडै लायो, धर्मशाल नी हौ हजुरमा पाटीमा

जन्मेको ठाउँमा बाँचुन्जेलसम्म

तम्मोरै तर्नु, रामरहुस गर्नु, मरेलाई नी हौ हजुर माटीमा

यी पङ्क्तिहरूमा भाव नियाल्दा दुःख सुख त्यस्तै हो, बाँचुन्जेल रमाइलो गरौं मरेपछि केही छैन भनेर रमाइलो गर्ने आग्रह गरिएको छ ।

२. व्याख्यान

समग्रमा व्याख्यान भन्नाले सकेसम्म भावविस्तार गर्न सकिने प्रकरण हो । यसमा आफूले व्यक्त गर्न चाहेको मूल कुरो समेटिएको हुन्छ । यो एउटा विकास वा उत्सर्ग भाग हो । हाक्पारे गीतको यही भागलाई धेरैभन्दा धेरै विस्तार गर्न सकिन्छ । माया प्रेमका कुरा जीवनजगतका कटु सत्यता, दैनिक क्रियाकलापका प्रसङ्ग सुमधुर सम्बन्धको आग्रह र आत्मियताका पराकाष्ठ यही भागमा प्रकट भएको हुन्छ ।

सिकारी दाइको जोरनाले बन्दुक, भर्दैछ नी हौ जोरगोली

गाउँलेको घर के दिन छर

भात छैन धानको मै दुःखी ज्यानको लिनुहोस् हजुर यो बोली

यी पङ्क्तिहरूबाट दिनुखानुभन्दा ठूलो बोली वचन हो भन्ने भावात्मक निचोड निस्कन्छ । यो खण्ड एकल हाक्पारेमा एकोहोरो र जुहारीमा दोहोरो भाव आदनप्रदान गरिने खण्ड हो ।

३. बैठान

विदावारी माने भाव प्रकट भएको अंशलाई बैठान अन्तर्गत राखिन्छ । यस खण्डमा नमरी बाँचे अनि संयोग मिले फेरि भेटौंला भन्ने भावावेग प्रकटीकरण हुन्छ ।

हिमालै चुली त्यो पल्लो पट्टि हिउँ पछि नी हौ हजुर छिनको छिन
खेत बन्धकीमा , यो जिन्दगीमा
नमरी बाँचे, कालैले साँचे, भेटौंला नी हौ हजुर कुनै दिन

यो हाक्पारे गीतको अन्तिम प्रकरण हो । यी पङ्क्तिहरूमा विदावारीको आसय व्यक्त भएको छ । साथै मौका मिले भेटौंला भन्ने आशय पनि राखिएको छ । यस किसिमको भावगत व्यवस्थाले हाक्पारे गीतलाई आयामिक उचाइ प्रदान गर्दछ ।

५.१.६.१ लयगत स्वरूप

लय वा शैली लोकगीतको प्रमुख तत्त्व हो । यसैबाट लोकगीतहरूको भिन्नता पहिचान हुन्छ । हाक्पारे भाकाको मौलिक पहिचान नै लयगत विशिष्टता हो । लय वा गायन शैलीका आधारमा नै हाक्पारे गीतलाई अन्य पूर्वी नेपालका लोकगीतहरूभन्दा उत्कृष्ट शैली र स्थानमा राख्न सकिन्छ ।

लयगत मौलिकताका साथसाथै स्थान, जाति र विषयप्रयोग अनुरूपका लय विविधता हाक्पारे गीतको अर्को बलियो पक्ष हो । यस हाक्पारे गीतमा गायनशैलीको सूक्ष्म र बृहत् दुवै प्रकारको भिन्नता रहेको छ । अत्याधिक ध्वनि विस्तारका कारण हाक्पारे गीतको गायनशैली विलम्बित र अति विलम्बित रहेको छ । यस गीतलाई गेयताका आधारमा हेर्दा सुरको उतारचढाव पहाडी भू-बनोटभैँ तलमाथि रहेको हुन्छ ।

प्रस्तुतिका आधारमा हेर्दा कण्ठ्य गीत अन्तर्गत पर्ने हाक्पारे गीतमा स्वतःस्फूर्त तालमा कुनै बाजा र नृत्यबिना प्रस्तुत गरिन्छ । विलम्बित र अतिविलम्बित लय भए पनि हाक्पारे गीतको मिठास वा श्रुतिमाधुर्यता कायम रहनु यसको सकारात्मक पक्ष हो ।

५.१.७ बाह्य संरचना

बाहिरी संरचना भन्नु नै बाहिरी बुनौट हो । लोकगीतको बाह्य संरचना भन्नाले बाहिरी पहिरन हो । यो वर्ण, शब्द, वाक्य र अनुच्छेद हुँदै संकथनसम्म पुग्दछ ।

लोकगीतको बाह्य संरचनामा कुनै लयलाई समातेर शब्द शब्दलाई उन्दै पदमैत्री कायम गरेपछि तिनको संयोजनबाट सिङ्गो आकार तयार हुन्छ । यस प्रक्रियामा भावानुकुल शब्द चयन गरेर पङ्क्तिगत रूपमा खास अडान कायम गर्दै तिनको समायोजन गरिन्छ ।^{४६}

हाक्पारे गीत आन्तरिक साथसाथै बाह्य संरचनात्मक दृष्टिले अति नै सम्पन्न रहेको छ । सबै प्रकारका विषयवस्तु समेटिएका यी गीतहरूमा काव्यात्मकता सरल र सहज रूपमा भित्रिएको छ ।

^{४९} ऐजन ।

५.१.७.१ शिल्पसौन्दर्य

लोकगीतमा स्थानीय बोलीचालीका भाषा प्रयोग हुने शब्दहरू नै हाक्पारे गीतमा पनि प्रयोग भएको हुन्छ । लोकगीतका प्रयोगकर्ता प्रायः गाउँघरका बासिन्दा हुने भएकाले स्वतःस्फूर्त भाषिक प्रवृत्ति पाइन्छ । सचेत रूपले नभई सहज किसिमले काव्यात्मकताको उपस्थिति रहेको हुन्छ । त्यसैले विद्वता तथा शास्त्रीय मान्यताका आधारमा मात्र उभ्याएर लोकगीतको मूल्याङ्कन गर्न मिल्दैन । छन्दमा खुकुल्याई भएर पनि लय सङ्गीतमा सङ्गीत हुन लोकगीतका विशेषता हुन्, अप्रस्तुत नियम भएर पनि सादृष्य योजना रहनु, मौखिक भएर पनि भावोच्छ्रालका सम्प्रेषणमा गीतको सिर्जना हुनु लोकगीतका विशेषता हुन् । यी सबै कुरालाई आँखासामु राखेर नै लोकगीतका काव्यतत्त्वलाई पर्गेल्नु पर्ने हुन्छ ।^{६०}

हाक्पारे गीत किरात जातिको संस्कृति भएकोले त्यही अनुरूप भाषिक अभिव्यक्ति पाइन्छ । स्थानीय कथ्यभाषा, अर्थहीन शब्द, आगन्तुक शब्द, प्रेमीप्रमिकाबीच सम्बोधित शब्द, फुँदा, मौलिक थेगोको प्रयोग भएको छ । यस बाहेक अलङ्कार, चरणगत बुनोटजस्ता वाच्य आयामगत विशेषताहरू हाक्पारे गीतका मौलिक पक्षहरू हुन् ।

१. स्थानीय भाषा र भाषिका

भाषा प्रयोगका दृष्टिले कतिपय किरात जातीय समुदायमा मनोरञ्जनका निमित्त मातृभाषा अपनाइएको पाइन्छ । त्यसैकारणले अधिकांश हाक्पारे गीत मातृभाषामा गाइएको छ । प्रत्येक जातिले गाउने हाक्पारे गीतमा त्यस जातिले प्रयोग गर्ने स्थानीय कथ्यभाषा लगायत आफ्नै मातृभाषाको प्रभाव नेपाली भाषाका हाक्पारे गीतमा पनि देखिन्छ । साथै मातृभाषाबाट नेपाली भाषामा उल्था गरिएका गीतमा पनि केही थेगोहरू र उल्था गर्दा लयात्मकता नदिने शब्दहरूलाई जस्ताको तस्तै प्रयोग गरिएको पाइन्छ ।

आम्बी । (नबोलेसम्म)

ए..... ओरिल्लो (विराने ठाउँबाट)

ओ..... महाड्वा (विरानो ठाउँबाट)

पर्वते भाषामा गाइएका गीतमा कथ्य भाषाको प्रभाव जस्तै :

गावोली (गोवो लिइ)

चीन वास्सा चीनमा (आकाशै ज्यानको)

लहरेवरको सालीज्यूहरको (तेनालै ज्यानको)

यी कथ्याभाषाहरू अन्य स्थानका कथ्य भाषाभन्दा बढी सम्प्रेषित रहेको छ ।

^{६०} ऐजन ।

२. अनुकरणात्मक शब्द

अनुकरणात्मक भन्नाले कुनै कुराको नक्कल हो । त्यो सजीव निर्जिव प्रत्येक वस्तुको क्रियाकलापको नक्कल हुन सक्छ । यस्ता शब्दहरूले लोकगीतमा स्थानीयताको रङ्ग साथै माधुर्यता प्रदान गर्दछ । हाक्पारे गीतमा पनि दैनिक बोलचालका अनुकरणात्मक शब्दलाई टिपी गीतमा प्रयोग गरिएको छ । जस्तै :

छुपुमा छुपु

सलल गंगा

हुरुमा हुरु

तिरिमा तिरी

रिमी र भिमी

३. सम्बोधित शब्द

लोकगीतमा आदरभाव प्रकट गर्न सम्बोधन गरिएको हुन्छ । स्थानअनुसार लोकगीतको सम्बोधित शब्द पनि फरक रहेको हुन्छ । हाक्पारे गीत आफैमा सम्मानपूर्वक भाव व्यक्त गरिने गीत भएकोले सबै प्रकार र समुदायका हाक्पारे गीतमा अनिवार्य रूपमा आज्ञा माग्ने र सम्बोधन गर्ने गरिन्छ । यससम्पूर्ण मानव समुदाय र उपस्थित जनसमुदाय भद्र भलाद्मी सबैलाई सम्बोधन गर्दै गीत गाउन आरम्भ गरिन्छ । यसरी हेर्दा हाक्पारे गीत आफैमा सम्बोधनले भरिपूर्ण गीत हो । यसबाहेक सवाल जवाफका क्रममा केटाले केटीलाई हजुर र केटीले केटालाई नारान भनि सम्बोधन गरिएको पाइन्छ ।

४. विशिष्ट थैगोको प्रयोग :

थैगोलाई स्तोभ पनि भनिन्छ । यो लोकगीतको प्रमुख र अनिवार्य तत्त्व हो । गीत अन्तरा, स्थायीमा बारम्बार दोहोरिने सार्थक र निरर्थक वर्ण, पद र पदावलीलाई नै थैगो, रहनी वा स्त्रोभ भनिन्छ । श्रुतिमाधुर्य प्रदान गर्न यिनीहरूको विशिष्ट भूमिका रहन्छ ।

हाक्पारे गीतको अर्को बलियो पक्ष भनेको थैगो प्रयोग हो । हाक्पारे गीतमा वर्णदेखि वाक्यस्तरसम्मका थैगोहरूको प्रयोग भएका हुन्छन् । यी थैगोहरू कतिपय सामान्य प्रचलित थैगोहरू हुन् भने कतिपय हालसम्मका लोकगीतका सिद्धान्तमा अटाउन नसक्ने किसिमका पृथक थैगाहरू समावेश भएका पाइन्छन् । साथै स्थानीय मातृभाषाबाट प्रभावित थैगोबिना हाक्पारे गीत अधुरो नै रहन्छ । हाक्पारे गीतमा बिल्कुलै मौलिक र विशिष्ट किसिमका थैगाहरूको खानी रहेको पाइन्छ । यस्ता थैगाहरूनै हाक्पारे गीतका परिचान हुन् । यहाँ हाक्पारे लयमा प्रयोगभएका थैगाहरूलाई निम्न अनुसार केलाइएको छः-

अन्तराको सुरुमा आउने थेंगो

हो - - - राँ लौ हुरे ले (संसारै खायो)

ओ हन हन हो - -राँ लौ ढाडी - -(‘आकासै ज्यानको’)

ओ - - रिल्लो (सृष्टिवर्णन, न्वारान)

ए - - मा - - ए - (‘फूल फुलाउने गीत’)

ए- - ए - - ए --(शीर उठाउँदा)

ए - - - । (नवोलेसम्मा, सन्तान माग्ने, आर्शिवाद, अन्त्येष्टि कार्य)

यी थेंगाहरू खासगरी गीत सुरु गर्ने पंक्तिकै रूपमा गाइएको पाइन्छन् । प्रायः लामो लेधो (सुर) तानेर गायन थालिने यी थेंगाहरूले हाक्पारे गीत गाउन सुरु गरिएको सङ्केत पनि दिन्छ । यी थेंगाहरू प्राय प्रत्येक अन्तरा सुरु हुनु अगाडि प्रयोग भएका छन् भने कुनै थेंगो एउटा गीत भरीमा कुनै अन्तराको सुरुमा र तत्काल अन्तमा प्रयोग भएका छन् । जस्तै :- ओ :- रिल्लो ! यस थेंगो यहाँ गीत सुरु गर्ने र विट मार्ने दुवै रूपमा प्रयोग भएको छ ।

अन्तराको अन्तमा :-

नीर कुशुम लुगा धनुस् भएको कुरा भन्नुस् ! (अरुणै खोला)

ज्यू जसो भन्नुस् तेसो ! (तेनालै ज्यानको)

होला होला हो हजुर ! (आकासै ज्यानको)

ओ - - साक्का ! (न्वारान गर्दा)

कु लु लु लु लु लु लु लु लु - - - । (गौथली ज्यानले)

ओ हन हन हो - - राँ,लौ ढाडी, ओछ्याइदेउ हजुर चारपाटे राडी,हामी पनि छौं है पछाडी- - ! (अरुणै खोला)

यी थेंगोहरू धेरैजसो अर्थयुक्त र वाक्यस्तरका रहेका छन् । यहाँ ‘कुलुलुलुलुलु..... ! जस्ता थेंगो भने गीत सुरु गर्नु अगाडि पनि गाइन्छ । तर यसको विशेष प्रयोग भनेको अन्तराको पछि लगत्तै गरिनु हो । यी थेंगाहरू उपस्थित समूहबाट, आग्रह र समर्थन जनाउनका लागि आएका हुन् । यसमध्ये अन्त्यानुप्रासयुक्त विशिष्ट किसिमको थेंगो पनि रहेको छ । जस्तै :

ओ हन हन हो..... राँ लौ ढाडी, ओछ्याइदेऊ हजुर चारपाटे राडी

हामी पनि छौं है पछाडि ।

यो थेगो भने गायकको गीत सुनेर उपस्थितमध्ये कसैले आफू पनि त्यहाँ भएको र गायकलाई समर्थन गर्न र त्यस माहौलमा सामेल हुन चाहेको भाव हो ।

पङ्क्तिको बीच र अन्तमा

बीचमा- है हजुर, हौ (गौथली ज्यानले, गोठाला दाइले)

अन्तमा- लौ लौ । (गौथली ज्यानले)

ज्यू जसो, भन्नुस् तेसो (तेनालै ज्यानले)

होला होला हौ हजुर ! (आकाशै ज्यानको)

थेगोको प्रयोगकर्ता

हाक्पारे गीतको थेगो प्रयोगकर्ता व्यापक रहेका छन् । सामान्यतया अर्थयुक्त र वाक्य स्तरका थेगाहरूलाई गायकले भन्दा बढी दर्शक स्रोताले प्रयोग गर्दछन् । प्रयोगकर्ताका आधारमा थेगोको वर्गीकरण निम्न प्रकार रहेका छन्:

गायक स्वयमूले प्रयोग गर्ने :

होरा लौ लौ, दन्नैले (गोठाला दाइले)

ओ.....रिल्लो (सृष्टिवर्णन, न्वारान, विरानो ठाउँबाट)

निर कुशुम लुगा धनुस, भएको कुरा भन्नुस् (अरुणै खोला)

होला होला हौ हजुर ! (आकाशै ज्यानको)

ज्यू जसो भन्नुस् त्यसो (तेनालै ज्यानको)

हौ हजुर हौ, (गौथली ज्यानले, गोठाला दाईको)

यी थेगाहरू अन्तरा जसले गाउँछन् विशेषगरी त्यही व्यक्तिले गाउने गर्दछन् । यसबाहेक यदाकदा उपस्थित जनसमुदायले पनि प्रयोग गरिएको पाइन्छ ।

दर्शक स्रोताले प्रयोग गर्ने

ओ हन हन हो र लौ ढाडी, ओछ्याइदेऊ हजुर चारपाटो राडी, हामी पनि छौं है पछाडि (अरुणै खोला)

कुलुलुलुलुलु (गौथली ज्यानले)

ओसाक्का! (न्वारान गर्दा)

आम्बी (नबोलेसम्म)

ओ.....रिल्लो (विवाह कर्म, सृष्टिवर्णन)

यी थेगाहरूमा कुनै कुनै एकजना दर्शक स्रोताबाट मात्रै प्रयोग हुन्छन् भने कुनै थेगाहरू गायक र दर्शक दुवैले वा दर्शकबाट सामूहिक रूपले गाउने गर्दछन् । यस प्रवृत्तिका थेगोको उद्देश्य भनेको गायकलाई हौसला दिन, समर्थन गर्ने, उत्साहित गर्ने उद्देश्यले प्रयोग भएको हुन्छ ।

जुहारी र एकल हाक्पारेमा प्रयोग हुने :

दुई समूहमा विभाजित भई हाक्पारे गीत गाउँदा एक पक्षले अर्को पक्षलाई एउटा अन्तरा सकिएपछि वा बीचमा त्यस अन्तर प्रयुक्त भाव अनुसार निम्न प्रकारका थेगाहरू प्रयोग गर्दछन् -

नीर कुसुम लुगा धनुस्, भएको कुरा भन्नुस् (अरुणै खोला)

ज्यू जसो भन्नुस् तेसो । (तेनालै ज्यानले)

होला होला हौ.....हजुर । (आकाशै ज्यानको)

ओ.....साक्का ! (न्वारान गर्दा)

एकल हाक्पारेमा भने सँगैका स्रोता दर्शक वा उकाली ओराली गर्दै गाउँदा वारिपारिका श्रोताहरूले सुनेर हौसलाका लागि वा उपस्थिति जनाउन थेगोको प्रयोग गर्दछन् । साथै यसप्रकारको थेगो गायक स्वयम्ले पनि प्रयोग गर्दछन् ।

कुलुलुलुलुलु SSSSS (गौथली ज्यानले)

आम्बी! (नबोलेसम्म)

ओ..... साक्का ! (न्वारान गर्दा)

ओ.....रिल्लो ! (विवाह कर्म, सृष्टि वर्णन)

हौ हजुर ! (गौथली ज्यानले)

लौ लौ (गौथली ज्यानले)

ए.....एए (शीर उठाउँदा)

ए.....माए (फूल फूलाउने गीत)

ए.....! (सन्तान माग्ने गीत)

हो.....रालौ लौदन्नैले ! (गोठाला दाइले)

५. स्थायीको अनुपस्थिति

लोकगीतमा पटक पटक दोहोरिने मूल अंशलाई स्थायी भनिन्छ । स्थायीपछि गाइने मूल कथ्य अन्तरा हो । आयामगत अनिश्चितता रहेको हाक्पारे गीतमा यस प्रवृत्तिलाई मध्यनजर गर्दा स्थायीको प्रयोग भएको पाइँदैन । अन्तरामात्रै सलल बगेको पाइन्छ । हाक्पारे गीतको अन्य गीतभन्दा यो छुट्टै विशेषताका रूपमा रहेको छ ।

५.२ विषयवस्तुका आधारमा हाक्पारे गीतको विश्लेषण

कुन विषयलाई आधार मानिएको छ त्यही नै लोकगीतको विषयवस्तु हो । लोक गीतका विषयवस्तुहरू अनगिन्ति रहेका छन् । लोकगीतमा इतिहास, दर्शन र समाज विकासका किंवदन्तीदेखि प्रेमप्रणय र सम्पूर्ण मानवीय प्रेमलाई विषयवस्तु अपनाइएको हुन्छ । यसरी विभिन्न लयमा ढाली गाइने लोकगीतका विषयहरू मौखिक र स्वभाविक रूपले पुस्तामा हस्तान्तरित भएको हुन्छ ।

विषयवस्तुका आधारमा हेर्दा किरात क्षेत्रका बासिन्दा किरात जातिहरूको जुन जातिगत विविधता रहेको छ, त्यसै अनुरूप हाक्पारे गीतले विविध विषयवस्तु अपनाइएको पाइन्छ । गम्भीर विषयमा गरिने छलफल वा सवालजवाफ, धार्मिक सांस्कृतिक विषय सामाजिक चालचलन र शुद्ध मनोरञ्जन इत्यादि हाक्पारे गीतको मुख्य विषय रहेको छ । जसलाई निम्न अनुसार विश्लेषण गरिन्छ ।

५.२.१ मुन्धुमी वा धार्मिक विषय

समग्र किरात जातिहरू मुन्धुममा आधारित जीवनयापन गर्दछन् । प्रायः सबै धर्मग्रन्थहरूमा धार्मिक आख्यानहरूको समावेश भएको पाइन्छ । त्यसै अनुरूप किरात जातिको धर्मग्रन्थ मुन्धुममा पनि सम्पूर्ण सृष्टिको वर्णन कसरी भयो भन्ने आख्यानका माध्यमबाट जानकारी गराइएको पाइन्छ । बुढापाकाहरू बेला मौकामा भेला भएका बखत यसै आख्यानमा आधारित भई हाक्पारे लयमा मनोरञ्जनात्मक छलफल गर्दछन् ।

ए.....उन्छेःम्मु उन्छेन चारिकके उन्छेन

ए.....मुरेः डमु नेस्से खेर : ड्लक् नेस्सेभु

ओ रिल्लो

ए..... तेरडदिङ्गर ताडसाडड होप्ते

ए..... इक्सादिङ्गर खाम्बेक्काड्. होप्ते (सृष्टिवर्णन)

जसअनुसार उहिले सबैतिर सुनसान थियो । अहिले देखिने आकाश र घुम्ने पृथ्वी पनि थिएन भन्ने मूल भावार्थ रहेको छ । **सृष्टि वर्णन** शीर्षक दिइएको यस प्रकृतिको हाक्पारे गीतमा पृथ्वीको उत्पत्ति कसरी भयो, पृथ्वी उत्पत्ति हुनुभन्दा अघि के थियो र पृथ्वी सँगसँगै समग्र प्राणी र वनस्पति कसरी उत्पत्ति भए भन्ने दृष्टिकोणलाई विषयवस्तु बनाइएको छ ।

त्यसैगरी मुन्धुममा आधारित धार्मिक अनुष्ठान **तडसिड तक्मा** का अवसरमा **फूल फूलाउने गीत**, शीर्षक अन्तर्गत विभिन्न फूलहरूको उत्पत्ति र त्यसको विशेषतालाई कथानक ढाँचामा प्रस्तुत गरिएको छ । जस्तै :

ए...माए
 नेनेत्ति इक् नु फूडनेत्ति इक नु
 नेत्तिमा पिन्दे कुभुङ्ग मु पिन्दे
 कोइ मु तेत्तु चङ्फा ःङ्ग मु तेत्तु
 मिनुआङ्ग फुङ्गलो सेःक्मारो फुङ्गलो
 आम्बि ? मेन्ध्राम्माङ्ग फुङ्गवे नाम्याप्पि फुङ्गवे (फुङ्गवा चाःङ्गमा साम्लो)

नेपाली भावार्थ :

ए...माए
 जीवनको फूलबारी (गोड्दा गोड्दै) बाट
 फूलको विजन उच्छ्रित्तियो
 पहाड र डाँडामा छरिएर
 सिल्लरीका फूल भएर उम्रियो
 अहो ! मनुष्यको प्रतीक फूल हो त्यो । (फूल फुलाउने गीत)

फूल र मनुष्य जीवनमा समान दृष्टिकोण राख्ने किरात जातिहरू मुन्धुमका आख्यानमा छुट्याइएका फूलहरूको महत्त्व र विशेषतालाई यी उदाहरणबाट स्पष्ट बुझ्न सकिन्छ । यहाँ सेक्मारी वा सेल्लरी फूललाई मनुष्यको प्रतीक मानिएको छ ।

अन्य फूलहरूलाई मानिसको जीवनसँग मिलाइ फूल फुलाउने विधि गरिन्छ । जसअनुसार जीवन फूल, मृत्यु फूल, चेलीको फूल, माइतीको फूल, किशोर किशोरीहरूको फूल र गन्यमान्य व्यक्तिहरूको फूललाई विषयवस्तु बनाइएको छ । विविध लयको संयोजन मुन्धुममा फूल फुलाउने गीत शीर्षक दिइएको हाक्पारे लयको गीत विविध अनुष्ठानिक अवसरका साथै वैवाहिक अवसरमा पनि दुलाहा दुलहीलाई आशीर्वाद दिन प्रयोग गरिन्छ ।

प्रस्तुत माथिका उदाहरणहरू प्रत्यक्ष रूपमा मुन्धुमी दर्शन वा आख्यानमा आधारित हाक्पारे लय हुन् । किरातीहरूका अन्य सांस्कृतिक र सामान्य विषयवस्तु अपनाई गाइने हाक्पारे गीतहरूमा पनि मुन्धुमी दर्शनको अप्रत्यक्ष प्रभाव परेको देखिन्छ । यो स्वभाविक पनि हो । यसको कारण किरातीहरूको संस्कृति नै मुन्धुमबाट सञ्चालित रहेको छ ।

प्रकृतिका पूजारी यी किरात क्षेत्रका किरात जातिहरूले धार्मिक विषयमा हाक्पारे लय प्रयोग गरे पनि भक्ति, आराधनाका भाव नभई मानवीय अस्तित्वलाई बढी केन्द्रविन्दु बनाइएको छ । यसबाट किरात दर्शनको अनन्त गहिराई नियाल्न सकिन्छ ।

संस्कारका धनी नेपाली समाज लोकसंस्कृतिले पनि त्यतिकै भरिपूर्ण देखिन्छ । संस्कारगत नेपाली लोकगीतहरू विशेषगरी जन्म, विवाह, अन्त्येष्टि सम्बन्धी प्रमुख रहेका छन् । किरात जातिहरूको हाक्पारे लोकसंस्कृति पनि यस्तै विविध संस्कारगत विषय अँगाली प्रयोगमा आएको पाइन्छ ।

किरात जातिहरूका हाक्पारे गीत पनि जन्मपूर्वदेखि मृत्युपर्यन्त गरिने सांस्कारिक विषयमा आधारित छन् । किरात समाजमा सन्तान माग्दा पनि हाक्पारे लयको माध्यमबाट आफ्ना देवतालाई खुसी पार्ने काम गरिन्छ । जस्तै :-

लेत्लदिङ् गर लागप्ताङ् माःमाङ्डे
याङ्याङ्दिङ् गर साःमुङ्द्राङ् माङ्डे
लोक्फादिङ् गर कन् येबादाङ् साओ
लागपदिङ् गर साः मुङ् परिसेओ (साःमुङ् साम्लो)

नेपाली भावार्थः

रूखपात तथा धर्तीमाता ए देवता
दरसन्तान तथा सन्तानदाता ए देवता
यो घर अनि मैनाम धनी जनहरूमा
दरसन्तान तथा सन्तान पाउने वर दिनुस् है (सन्तान माग्ने)

यहाँ आफूले मान्दै आएका देवताहरूसँग सन्तानको लागि वरदान मागिएको छ । यसरी हाक्पारे लयमा वरमाग्दा देवी देवता खुसी भई वरदान दिने विश्वास रहेको पाइन्छ ।

त्यसै गरी सन्तान माग्ने क्रममा कुनै टाढाको तीर्थस्थलमा पुगी आफ्नो सन्तान प्राप्तीको इच्छा यसरी प्रकट गर्ने गरिएको पनि पाइन्छ ।

यो साल आएँ डोको बोकी
अर्को साल आउँला कोक्रो बोकी

(कुलुङ् सांस्कृतिक अध्ययन, २०५७)

सन्तान प्राप्तिपछि कोखमा सन्तान हुँदा कोखपूजा गर्ने गरिन्छ र त्यस अवसरमा पनि हाक्पारे लयमा आमा बच्चा दुवैको सुस्वास्थ्यको कामना गरिन्छ । यसरी नै न्वारान वा बच्चा जन्मेपछि किराती समाजमा बच्चाको नाममा गरिने पहिलो संस्कारगत विधिमा पनि हाक्पारे लयको प्रयोग गरिन्छ ।

किराती समाजमा किशोर अवस्थामा शीर उठाइने र आशिर्वाद दिने विषय अपनाई हाक्पारे लयको प्रयोग हुन्छ ।

मेन्छाम्मे यात्तिरेन माङ्गेन्ना लुङ्धुङ्हा ?
नाली ए थाङ्बेन्रेन् माङ्गेन्ना चोत्लुङ्हा ? (माङ्गेना साम्लो)

नेपाली भावार्थः

मानवै जातिको संरक्षक शीरहरू
नवजवान केटाको शीररूपी गरिमाहरू (शीर उठाउँदा)

किशोर किशोरीहरूको उन्नतिका निमित्त गरिने यस्ता अनुष्ठानमा सधैं शीर उच्च रहोस् र प्रगति होस् भन्ने कामना गरिन्छ । किराती संस्कृतिमा किशोर किशोरीलाई आशिर्वाद दिने चलन पनि रहेको छ ।

ए.....सेसे ए पोड्मा साड्साड् ए वामा
हाड्वा ए हासुभ्लो माड्वाए थासुम्लो ।

नेपाली भावार्थ:

उज्वलै हुने सञ्च सुविस्तै रहने

आशिषै बाडौँ है देवाशिषै भारौँ है (आशीर्वाद)

यसको भावार्थ सबै मिली उज्वल र सुख सुविस्ताको आशिष दिनु भन्ने अनुरोध गरिएको बुझिन्छ । आफ्ना देवी देवताहरूसँग किशोरकिशोरीहरूको श्रवृद्धिको निमित्त बल मागिन्छ । शीर उठाउने विधिमा चेली माइती एक आपसमा रक्षकको भूमिका निभाउने गर्दछन् । अर्को वैवाहिक संस्कारलाई विषयवस्तु बनाई त्यसै अवसरमा गाइने हाक्पारे गीतको पनि आफ्नै महत्त्व रहेको छ । किराती समाजमा विवाह सम्बन्धी विशेष नियम र सीमाहरूको पालना गर्नुपर्दछ । यस समाजमा मागी विवाह र रोजी वा प्रेम विवाह गरी दुई प्रकारका वैवाहिक परम्परा पाइन्छ । यी दुवै प्रकारका वैवाहिक परम्परा सम्पन्न गर्दा आ-आफ्नै विधिहरू पार गर्नु पर्ने हुन्छ । यही विधिहरूमध्ये केहीमा हाक्पारे भाकाको अनिवार्यता रहन्छ ।

ए..... फक्ताड्लुड् हेक्के सेसेलुड् हेक्केआ
लाउनोप्पा हेक्के नाम्ओप्पा हेक्केआ
हाड्हाड्ने लट्ठरिक् ओत्ओत्ने त?रिक्का
सेसेने ल?रिक् साड्साड्ने ल?रिक्का
नेत्तिगेन् फुड्वा मेल्लेम्मे युड्सिर (फुड्नाव साम्लो)

नेपाली भावार्थ :

ए.... फक्ताड्लुड्मा जस्तै सेसेलुड् जस्तै नी
जूनलागे भैँ घामलागे जस्तै नी
सुख सयलमा उज्वल भई
सु-स्वास्थ्य भई पवित्र भएर
जीवनको फूल नओइली बसुन् है (फूल फुलाउने गीत)

जसअनुसार वैवाहिक जीवन सुखसयलमा बितोस् कुनै बाधा अड्चन आइनपरोस् र जीवनफूल (सेक्मारी) को प्रतीक भैँ नओइली जीवन चलोस् भनी आशीर्वाद दिने गरिन्छ ।

किरात जातिहरू खुसीको क्षणबाहेक अन्त्येष्टिजस्त दुःखद कार्यमा पनि हाक्पारे लयको प्रयोग गर्दछन् । यस क्षणमा परिवारप्रति सान्त्वना र मृतकप्रति समवेदना प्रकट गर्नका निमित्त गाइने गरिन्छ । साथै आगामी दिनमा त्यस परिवारले यस्तो अशुभ घटना भोग्न नपरोस् भन्ने भाव व्यक्त गर्दछन् ।

सेरिए थेयेरो लराड्ए मुक्तेरो
साड्गुए पेगेरो थक्लाए नुबेरो (फ:जेओला साम्लो)

नेपाली भावार्थ :

चट्याडनै भन्थो बज्र नै पन्थो है
प्राण नै गयो जीवन नै टुट्यो है (अन्त्येष्टि कार्यमा)

कुनै सदस्यको मृत्युप्रति दुःख व्यक्त गरिएका यस्ता भावहरू पछि उपस्थित आफन्तहरूले जीवनपछि मृत्यु अनिवार्य छ । मृतकले स्वर्गमा ठाउँ पाऊन् अब यो घरको आँसु रोकिएन । अबदेखि यस्तो दुःख यो घरले भोग्नु नपरोस् भनिन्छ ।

सिमानु मामा ग मेम्बोड्डे आल्ल
तागेम्बा याम्बक्काड् मेन्दुम्मे आल्ल
लातिये तिये नाम्तिये कुसिड्डा
फक्ताड्लुड् चम्जम् सेसेलुड् कुसिड्डा
नुमा नु तामा हाड्हाड्आड् मैयुड्ल
साड्साड् नु से से ओत् ओत्ताड् मेयुड्ल (फःजेओला साम्ला)

नेपाली भावार्थ:

मर्नु र बित्तु त नभई अब
आपत-बिपत पनि नभोगी अब
जूनघाम जस्तो उज्ज्वल भई बसुन्
फक्ताड्लुड् जस्तै उच्च पवित्र भई
सुखसयलमा खुसीसाथ बसुन् है ।
स्वास्थ्य र पवित्र भई उज्ज्वल भई बसुन् है । (अन्त्येष्टि कार्यमा)

यहाँ मृतकका परिवारलाई अब आउने दिनमा कुनै आपतबिपत र मृत्युको घटना यो घरमा नघटोस् सधैं फक्ताड्लुड् (कुम्भकर्ण हिमाल) भैं उच्च पवित्र र स्वस्थ रही बितोस् भन्ने कामना गरिएको छ ।

किरात समाजमा संस्कारगत हाक्पारे गीतमा मानवीय सम्बेदनाका पक्षहरूलाई उजागर गरिएको देखिन्छ । जीवनको रीत यस्तै हो भनी केही मात्रमा भाग्यवाद वा कर्मवादलाई पनि आश्रय दिइएको देखिन्छ ।

५.२.२ सामाजिक विषय

किरात क्षेत्रका बासिन्दा किरात जातिमा प्रचलित हाक्पारे गीतको अर्को मुख्य विषय सामाजिक व्यवहार पनि हो । समाजको प्रभाव प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष रूपमा त्यस समाजको लोक संस्कृतिमा परेको हुन्छ । यसै आधारले हाक्पारे गीतमा सामाजिक विषयवस्तुलाई कुन तवरले चित्रण गरिएको छ भन्ने अध्ययन गरिन्छ ।

किरात समाजको सामाजिक परिवेश समानतामूलक आपसी मेलमिलापको भावानाले अधि बढेको पाइन्छ । यसै भावना यी जातिहरूका हाक्पारे गीतमा छरिएको छ ।

ए.. बासकाटी ढुङ्ग्रो सीरीमा सिरी नारान ज्यानले
हे रीत छाडी, फरकी थुकी कि जाँदा खेरी
धान खायो गाईले, भेट भयो अैले
फापरको नालमा, बूढेसै कालमा
आगो फूकी बल्छ, रेहासै चल्छ
गाईभैसी जम्मा बाँचुञ्जेलसम्म अरुणै तरुँ रमाइलो गरुँ

(बासकाटी ढुङ्ग्रो)

बूढेसकालमा भए पनि रहोस चल्छ, वा रमाइलो गर्न मन लाग्छ, त्यसैले भेट भएको बेला रमाइलो गरुँ भन्ने आशय व्यक्त भएका यस पङ्क्तिहरूमा सुखदुःख जे होस् सबैमिली बाँडौँ भन्ने आशय रहेको छ ।

पारिलाई भित्ता पखेरी ज्यानमा सुरिलो मालबास
फूल लाउनु केशमा विरानो देशमा गरिजाउँ रामसरस (हरुमा हुरु)

गौथली ज्यानले ज्यान गुँडै लायो धर्मशाल नी हौ हजुर पाटीमा
जन्मेको ठाउँमा बाँचुञ्जेल सम्म
तम्मोरै तर्नु रमाइलो गर्नु मरेलाई नी हौ हजुर माटीमा (गौथली ज्यानले)

यस गीतका भावहरू मानवीय जीवनमा आइपर्ने वास्तविकतालाई स्वीकार्दै जति बाँचिन्छ भेटभएको बेला एक आपसमा दिल खोलेर रमाइलो गर्ने अनुरोध गरिएको छ । अतिथि स्वागत गर्नु कुनै कसुर बाँकी नराख्ने यो सम्पूर्ण किरात क्षेत्रका किरात जातिहरूको सामूहिक भावना हो । सबैप्रति हार्दिकताका भाव प्रस्ट गरिनुका साथसाथै जीवनका अभै कटुसत्यतालाई पनि हाक्पारे गीतमा उजागर गरिएको पाइन्छ । जस्तै-

सगीबुड लिडमा आड धुम्लो
तुक्वेवा वान्निन् विड्मा आड्थुम्लो
पेरछागेन होन् दोक कक्केरक वा आ
खाम्वेक्ले करीप हनरेक वा आ (सगीबुड आम्बी)

भावार्थ :

सिस्नुको बोट चढनु नै साह्रो
दुःखको कुरो लुकाउनै गाह्रो
टुहुरो जीवन बिताउँदै यहाँ
संसारलाई भार भाको छु यहाँ

आफैप्रति र आफ्ना दुःखप्रति गुनासो पोखिएको यो गीतमा दुःखको कुरो जति लुकाउन खोजे पनि नसकिने सत्यता प्रमाणित भएको छ ।

अन्नको दाना नहुँदाखेरी पानीले परान धानीयो
एकदिन गर्दै दुईदिन गर्दै मनुष्य चोला गालियो ।

(संसारै खायो)

यस हाक्पारे भाकामा मानिसको जीवन दुःखैदुःखमा बितेको तथ्य प्रस्तुत भएको छ ।
त्यसमा पनि दिनदिनै आफ्नो दिनहरू छोटीरहेको छ भन्ने भाव प्रकट भएको छ ।

घुमाइमा घुमाई ज्यानजालो बुन्ने त्यो काली माकुरी
जन्म है दिने बाबु र आमा पाल्ने चाही पाखुरी (माली त गाईको)

बाबुआमाले जन्म दिए पनि आफैले कर्म गरी ज्यान पाल्नु पर्ने वास्तविकता यी
पङ्क्तिहरूबाट स्पष्ट हुन्छ ।

यस्ता मानवीय जीवनका भोगाइहरू पोखिए पनि कुनै वर्गीय र लैङ्गिक भेदभावका
विषयले किरात जातिको हाक्पारे गीतमा आश्रय पाएको छैन । यसबाट किरात जातिहरूको
सामाजिक सभ्यताले आपसी मेलमिलापलाई आत्मसात गरेको देखिन्छ । हाक्पारे गीतबाट किरात
जातिहरूको आदिम सभ्यता अनुभव गर्न सकिन्छ । कुनै पनि वर्गीय जातीय, लिङ्गीय,
उच्चनीचजस्ता सामाजिक द्वन्द्वको जिकिरसम्म गरिएको पाइँदैन । जीवनका वास्तविक सत्यलाई
स्वीकारी स्वभिमानका साथ जीवनयापन गर्ने किरात जातिको स्वभाव हाक्पारे गीतमा समेटिएको
छ । यही नै किरात क्षेत्रका हाक्पारे गीतको सामाजिकता हो ।

किरात समाजका सामूहिक दृष्टिकोणका साथै किरात क्षेत्रका बासिन्दाहरूका वाह्य
सामाजिक पक्ष पनि हाक्पारे गीतको विषय बनेको छ ।

स्थानीय किरात जातिले अँगालेका व्यवसाय र पेसाहरूको पनि हाक्पारे गीतमा बारम्बार
उल्लेख भएको छ ।

जस्तै : आरानै धरान हे इश्वर नारान (नबोलेसम्म)

यस उदाहरणमा आरानै धरान भन्नाले आरा काट्नु (स्थानीय भाषामा काठ काट्नु) भन्ने
बुझिन्छ । यही काठ काट्नुका लागि सविधाका निमित्त काठैबाट बनाइएको स्थानलाई धरान
भनिन्छ । सहायक विषयका रूपमा आएका यस प्रकारका शब्दहरूको प्रयोगले किरात क्षेत्रमा
आरा काट्ने परम्परागत व्यवसाय रहेको बुझिन्छ ।

अन्य उदाहरण अनुसार

गोठालै दाइले बाटेको डोरी के राम्रो बरिया (गोठालै दाइले)

छुपुमा छुपु ज्यान खेती रोप्नु गैरी र गावोली (आकाशै ज्यानको)

किरात जातिले पशुपालन कृषि पेसा अपनाएको कुरा यस उदाहरणबाट स्पष्ट हुन्छ ।
यहाँ गैरी खेतमा गावो (रोप्नु तयार गरिएको धानको विरुवा) लिई धान रोप्नु भन्ने प्रसङ्ग आएको
छ । यसबाट किरात क्षेत्रमा कृषि व्यवसाय अपनाइएको जानकारी हुन्छ ।

कृषि र पशुपालनका साथसाथै अन्य व्यवसाय अपनाएको तथ्य निम्न उदाहरणबाट अवगत हुन्छ ।

विनायो खिपी, टपक्कै टिपी (अरुणै खोला)

किरात जातिहरूको मौलिक बाजा विनायो विशेष किरातीहरूले मात्रै बनाउन र बजाउन सक्ने भएकाले यहाँ विनायो खिप्ने प्रसङ्ग आएको हो ।

त्यस्तै अर्को उदाहरण :

शिकारी दाइको जोरनाले बन्दुक, भदैंछ नी हौ हजुर जोर गोली (गौथली ज्यानले)

घुरुमा घुरु परेवै घुयो वाहाँको जोर्तीमा

अहिलेको साल यत्तिकै भयो आघौँ चै भर्तीमा (राजाको हात्ती)

यस्तै किरात जातिको पुख्र्यौली पेसा शिकार खेल्ने चलनका साथै समयक्रमसँगै भारतीय सेना र मलायाको लाहुरेमा भर्ती हुने परम्पराको स्मरण गराउँदछ ।

यसरी हाक्पारे गीतमा आएका यी परम्परागत पेसाका प्रसङ्गहरूले यस गीतको विषय विविधताको क्षमतालाई उच्च स्थानमा राखेको छ । आर काट्ने गोठालो गर्ने, खेत रोप्ने, शिकार खेल्ने र भर्ती जाने, स्थानीय वा जातीय पेसाका अतिरिक्त यदाकदा स्थानीय कथन वा भनाइका रूपमा प्रचलित अन्य जाति र स्थानका पेसा वा चलनलाई पनि हाक्पारे गीतमा विषय बनाइएको छ । जस्तै :-

अरुणै खोला सिमलको डुङ्गा सात भाइ माभी लट्टेको (अरुणै खोला)

यहाँ सिमलजस्तको काठको डुङ्गालाई अरुण नदीको वेगमा सात जना माभीलाई पनि तार्न कठीन रहेको बुझिन्छ । यसरी त्यस क्षेत्रमा डुङ्गा चलाउने व्यवसाय माभी जातिले नै गर्ने गरेको स्पष्ट हुन्छ ।

खुट्टीमा खुट्टी जुत्ताहै सिउने खर्साङ्गको चमारे (राजाको हात्ती)

दोकाने कैयौँ लाउँ भन्दै माया बित्लाकी जीन्दगी (राजाको हात्ती)

यहाँ जुत्ता सिउने पेसा अपनाएका जाति र उसको कामको लोकप्रियताका आधारमा सीमापारी खर्साङ्गको प्रसङ्ग जोडिएको छ । अर्को प्रसङ्गमा कैयाँ जातिले दोकान (पसल) को पेसा गरेर बसेको बुझिन्छ ।

यी विभिन्न पेसा र त्यसको ख्यातिका अतिरिक्त स्थानीय हाटबजारले पनि हाक्पारे गीतमा स्थान पाएको छ ।

खुकुरी भिर्दा, वरुण बजारदेखि फिर्दा

लहरे वरको, साली ज्यूहरूको (तेनालै ज्यानको)

स्थानीय बरुण बजारदेखि फिर्दा सालीहरू भेटिएको विषयलाई लिइएको छ । यसका साथै अन्य क्षेत्रका धार्मिक ख्यातिको पनि उल्लेख भएको छ । जस्तै :

श्री पशुपतिनाथ जी श्री गुह्येश्वरी पीतलको लै लै

घपनी (अरुणै खोला)

यो राजधानी काठमाडौँमा अवस्थित पशुपति र गुह्येश्वरीको गुणगानका आधारमा विषय बनाइएको हो ।

हाक्पारे गीतको विषयवस्तु किरात क्षेत्रका जनजीवनका प्रत्येक क्रियाकलापहरूलाई समेटेको पाइन्छ । समाजमा मानवीय संवेदनाका प्रत्येक विशेषगरी युवापुस्तामाभ आफ्ना भावना साटासाट गर्ने एउटा औपचारिक माध्यमका रूपमा हाक्पारे लय रहेको छ । यी विषयवस्तु रहेका हाक्पारे गीतहरूमा जीवनमा आइपर्ने कठिनाइहरूलाई स्वीकार्दै प्रेमप्रणयमा बाँधिने आग्रह, स्विकारर अस्वीकारका भावहरू पोखिएका हुन्छन् ।

उदाहरणका लागि :

केटी- चित्लाडपारि नुनढाकी

भलल धरान, ओउ माया नारान

सलल गंगा, हजुरहरूसंग

कलमले लेखि, पोहरपरारदेखि

दोकाने कैयो, लाउँ भन्दै माया बित्लाकी लै लै जिन्दगी

केटा- माथि हैबाट को मान्छे भन्थो हातैमा तीरबोकी

बिनायो खम्बी, माया सम्झी सम्झी

पटुकी कस्छौ, कतिञ्जेल बस्छौ

लहरे वरमा, माइतीको घरमा मनैमा पीरबोकी (अरुणै खोला)

यो केटाकेटीबीच सवाल जवाफका रूपमा प्रचलित दोहोरी हाक्पारेको उदाहरण हो । यहाँ केटीले चीनजान र मन परापर भएर पनि माया लाउने परिस्थिति नमिलेको र केटाले तड्पिँदै माइतीकै घरमा मनमा पीर बोकेर नबस भन्ने आग्रह गरेको बुझिन्छ । यस्ता जुहारी हाक्पारे गीतमा युवायुवती एक अर्कामा रहेको प्रेमप्रणयका भाव शिष्ट र सभ्य किसिमले सिँगारिएको हुन्छ ।

किरात जनजीवनका बाह्य क्रियाकलाप बाहेक किरात समाजमा सामाजिक विश्वास र मान्यताले पनि हाक्पारे गीतमा स्थान पाएको छ । हाक्पारे गीतको अध्ययनबाट किरात समाजमा भाग्य संयोग, मौका र कर्मजस्ता विषयले पनि प्रमुख स्थान ओगटेको देखिन्छ ।

हुरुमा हुरु बतासै चल्यो हल्लायो सालघारी

लेखतमा भए म आफैँ आउँला हुँदैन बलगरी (हुरुमा हुरु)

खुकुरी कर्दा, भाग्यले गर्दा (तेनालै ज्यानको)

यी दुवै हाक्पारे गीतमा मानिसको जीवनमा भाग्यको कति महत्व छ भन्ने बुझिन्छ । जीवनसाथीको चयनमा पनि भाग्यवादको असर परेको देखिन्छ । बलगरेर कसैको जोडी नमिल्ने भाग्यमा लेखेकै हुनुपर्ने उल्लेख गरिएको छ ।

नमरी बाँचे, कालैले साँचे, भेट होलानी हौ हजुर कुनै दिन (गौथली ज्यानले)

सिलगुडीबाट मालगाडी आयो घुम्तीमा हजुर लेट भयो
कहाँको तिमी कहाँको हामी संयोगले हजुर भेट भयो (गोठाला दाइले)

यहाँ कालले साँचे र मौका मिले कुनै दिन भेटहुने आशा व्यक्त गरिएको छ । साथै टाढाटाढाका अपरिचित व्यक्तिहरू पनि संयोगले गर्दा भेट भएको कुरा उल्लेख भएको छ ।

तिरीमा मुरली बज्यो हातैको मर्मैले
भ्यालैमा बस्ने जीउ मेरो थियो दिएन कर्मैले (हरुमा हुरु)

भाग्यका साथसाथै कर्मले गर्दा सुख पाउन नजुरेको कुरा यस गीतबाट अवगत हुन्छ । संयोग, भाग्य र कर्म करिब करिब एउटै अर्थ रहे पनि केही मात्रमा फरक रहेको छ ।

अन्तमा किरात क्षेत्रका बासिन्दा किरात जातिहरूको मौलिक पहिचान बोकेको हाक्पारे गीतमा किरात समाजका विविध सामाजिक पक्षहरूको चित्रण भएको देखिन्छ । किरात क्षेत्रका बासिन्दाहरूको वास्तविक क्रियाकलापभन्दा बढी संवेदनात्मक पक्षलाई समेटिएको देखिन्छ । दुःख, सुख, मिलन-बिछोड, भाग्य र संयोगजस्ता संवेदनशील विषयले हाक्पारे गीतमा बढी आश्रय पाएको देखिन्छ । अथवा भनौं समाजमा रहेका सामाजिक विकृति, द्वन्द्व, विद्रोह नभएर लोक जनजीवनका माया, प्रेम र आपसी मेलमिलापद्वारा संवेदनात्मक गहिराईमा पुग्न नै हाक्पारे गीतको सामाजिक विषयवस्तुगत मुख्य प्रवृत्ति हो ।

५.२.३ प्राकृतिक र भौगोलिक विषय

किरात जातिहरू आफूलाई प्रकृतिको वरदान मान्दछन् र प्रकृतिकै काखमा रमाउने गर्दछन् । आफ्ना वरिपरि रहेका प्रकृति भूमि, हावा, पानी र अन्नबाली साथै वनस्पतिहरूको पनि पूजा गर्नु यिनीहरूको विशेषता हो ।

हाक्पारे गीतमा प्रकृतिका सूक्ष्म क्रियाकलापलाई पनि बेलाबखत चित्रण गरिएको पाइन्छ । फूल र मानिसको जीवनलाई समान देख्नु र किरात समाजमा बतास चल्यो, हिउँ पर्नु, फूल फूल्यो, खोला बग्यो, घाम लाग्यो जस्ता प्राकृतिक सौन्दर्यलाई चित्रण गरिएको छ ।

रातोफूल फूल्यो नीलो फूल फूल्यो काँकरी भैलैमा
आँसुको धारा नबगाउ बहिनी छुट्टिनै बैलैमा (रातो फूल फूल्यो)

मुन्धुममा आधारित फूल फूलाउने गीतमा फूलहरूको विशेषतालाई केलाइएको छ । त्यसबाहेक फूललाई सामान्य रूपमा पनि उल्लेख गरिएको पाइन्छ । अन्य प्राकृतिक सौन्दर्यलाई निम्न अनुसार चित्रण गरिएको पाइन्छ -

हुरुमा हुरु बतासै चल्थो हल्लायो सालघारी (हुरुमा हुरु)

हिमालै चुली त्यो पल्लो पट्टि हिउँ पन्यो छिनको छिन (गौथली ज्यानले)

सलल कोशै, सुन्नु ज्यू होसै (तेनालै ज्यानले)

घाम है लाग्यो भल र मल त्यो पारि पाखा पारिलो (अरुणै खोला)

यी प्रकृतिका मनोरम् पक्ष बाहेक हाक्पारे गीतमा प्रकृतिका नकारात्मक पक्षलाई यदाकदा विषय बनाइएको छ । प्रकृतिका दैवी प्रकोप भू-कम्प पैहोजस्ता दुखद अविस्मरणीय क्षणलाई पनि विषय बनाइएको छ ।

घुरुमा घुरु परेवै घुन्यो राजाको कौशीमा (घुरुमा घुरु)

नब्बे है सालमा भुइँचालो गयो सोमबारे औसीमा

हेई भन्ने भैसी हो भन्ने गोरु ड्याउँ भन्ने विरालो

लामबगर मैदान पैहोले लग्यो गाइखर्क भिरालो

यसरी प्रकृतिका विविध रूपहरूलाई लिनुका साथै स्थानीय भौगोलिक परिवेश अथवा स्थान विशेषलाई पनि विषय बनाइएको पाइन्छ । जसले गर्दा लोकगीतको स्थानीयता पत्ता लगाउन सकिन्छ ।

लास्सा छ चीनमा (अरुणै खोला)

चीन बास्सा चीनमा (आकाशै ज्यानको)

लास्सा छ चीनमा भन्दा चीनको स्वशासित क्षेत्र तिब्बतको ल्हासा हो भन्ने बुझ्न सकिन्छ । त्यसैगरी चीन बास्सा चीनमा भन्ने अंशमा चीनको वादशाह चीनमा बस्छ भनिएको हो । यी दुवै उदाहरणको बारम्बार प्रयोगबाट नेपालसँग चीन र तिब्बतको सिमाना जोडिएको र हाक्पारे गीत यिनै सीमावर्ती क्षेत्रमा प्रचलित रहेको किटान गर्न सकिन्छ ।

हिमाल फेदी निकट बसोबास गर्ने किरात जातिहरूले हाक्पारे गीतमा बारम्बर हिमालचुलीहरूको उल्लेख गरिएको पाइन्छ । स्थानीय केही हिमालचुलीसँग धार्मिक सम्बन्ध पनि रहेको पाइन्छ । पवित्रताका प्रतीकका रूपमा हिमालहरूको प्रसङ्ग जोडिएको पाइन्छ ।

फक्ताड्लुड जस्तै उच्च पवित्र भइ (अन्त्येष्टि कर्मको हाक्पारे)

हिमालचुली त्यै चुली मुनी घाम लाग्यो हजुर घमाइलो (अरुणै खोला)

फक्ताड्लुड (कुम्भकर्ण हिमाल) जस्तै पवित्र हुने आर्शिर्वाद दिइएको यस पङ्क्तिमा हिमाललाई पवित्रता र उच्चताको प्रतीक मानिएको पाइन्छ । भौगोलिक विषयप्रयोगका क्रममा स्थानीय प्रयोगकर्ताहरूले कुनै स्थानको विशेषतालाई आधार मानी किंवदन्तीजस्तै कसैबाट त्यसस्थानको महत्त्वका बारेमा वर्णन गरिएको आधारमा पनि टिप्पणी गरिएको पाइन्छ -

चित्लाङ्गपारि नुनढाकी (अरुणै खोला)

भलल धरान, ओऊमाया नारान (अरुणै खोला)

सातटारे खहरे लैजाऊ माया अरे (आकाशै ज्यानको)

विशेषताका आधारमा चित्लाङ्ग, सातटारे खहरे, नुनढाकी, धरान, धनकुटाजस्ता ठाउँको विशेषताका आधारमा प्रसङ्ग आएको छ । यसबाहेक तमोर नदी, अरुण नदी, बरुण नदीजस्ता स्थानीय नदी खोलानालको बारम्बार उल्लेख भएको पाइन्छ ।

लोकगीतमा सन्दर्भअनुसार अन्त्यानुप्रास (तुक) मिलाउन स्थानीय प्रकृतिका अनगिन्ति रूपहरूको सन्दर्भ अगाडि आएको पाइन्छ । यसै अनुरूप हाक्पारे गीत पनि प्रकृतिका विविध पक्षलाई खासगरी सहायक विषयका रूपमा प्रयोग गरिएको पाइन्छ ।

५.२.४ आर्थिक अवस्थाका विषय

किरात क्षेत्रका बासिन्दाहरूको आर्थिक व्यहोरा हाक्पारे गीतको आर्थिक विषय हो । यस क्षेत्रका विशेष गरी आदिवासी किरात जातिहरूको आर्थिक स्थिति गरिबको रेखामुनि नै रहेको छ । किरात जातिहरूको आदिम स्वभाव मिहिनेत र परिश्रमको कमाई खाने रहेकोले यी जातिहरूको दैनिक जनजीवन चित्त बुझ्दो छैन । किरात जातिहरूको बसोबास रहेको ग्रामीण पहाडी भेगहरूमा दैनिक जीवन जटिल प्रकारले बितिरहेको पाइन्छ ।

गाउँलेको घरमा वर्षभरी परिश्रम गर्दा पनि अन्नको अभाव हुने अथवा धानको भातखान पाउनु भनेको आर्थिक अवस्था राम्रो रहेको व्यहोरा निम्न उदाहरणबाट स्पष्ट हुन्छ ।

गाउँलेको घर के दिनु छ र

भात छैन धानको मै दुःखी ज्यानको लिनुहोस् हजुर यो बोली (गौथली ज्यानले)

अन्नको दाना नहुँदाखेरी पानीले परान धानियो

एकदिन गर्दै, दुईदिन गर्दै मनुष्य चोला गालियो (संसारै खायो)

गाँस, बास र कपासको सधैं अभाव रहने काम चलाउ गाउँलेहरूको जनजीवन दुःखै दुःखमा बित्ने गरेको यी पङ्क्तिहरूबाट खुलासा हुन्छ -

डाँडापारि रूखो, दुःखोको दुःखो (अरुणै खोला)

राजाले खेल्छ छक्का र पन्जा रानीले तास मात्रै

सुखीलाई आउँछ सुखै सुख दुःखीलाई आसमात्रै (माली त गाईको)

जेजस्तो आर्थिक अभाव देखिए पनि एउटा कुरा भने स्पष्ट छ किरात समाजमा सुख-दुःख जीवनका दुई पाटाहरू हुन् भनी खुसीसाथ स्वीकारी जीवन गुजारा गरिरहेको प्रतीत हुन्छ ।

५.३ प्रस्तुतिका आधारमा हाक्पारे गीतको विश्लेषण

प्रस्तुतिका आधारमा हेर्दा हाक्पारे गीत किरात क्षेत्रमा स्थान अनुसार भिन्नाभिन्नै प्रकारले विकास भएको छ । समग्रमा भन्दा खासगरी बाघरहित गीत हो । त्यसैले यस गीतलाई कुनै बाजा र नृत्यविना अत्यन्तै लामो लेघो (सुर) तानेर गाइने हुनाले शब्द बुझ्न कठिन पर्दछ । यसरी प्रस्तुत गरिएका शब्दका साथसाथै त्यसको भावपक्ष पनि बुझ्नु पर्ने हुन्छ । कुनै हल्ला वा कोलाहलका वातावरणमा यो गीत प्रस्तुत गर्न सकिँदैन । दिउँसोको समयमा चौतारी वा कतै जनजङ्गलमा भए रूखका पात र विनायो, मुर्चुङ्गजस्ता सँगै बोकिएका बाजाहरू बजाइन्छ । त्यो पनि गीत सँगसँगै नभइ बीचको खाली समयमा बजाइन्छ । यसरी कोलाहलमा हाक्पारे गीतको प्रस्तुतिको कुनै औचित्य रहँदैन ।

प्रायः वृद्ध उमेरका मानिसले संस्कारगत धार्मिक र अन्य भेटघाटमा अवसरमा गम्भीर विषयलाई हाक्पारे लयमा प्रस्तुत गर्दछन् । सुरुमा लामो लय तानेर सुरुआत गरिन्छ । गीतको सुरुको अन्तरामा खासगरी आफ्ना देवी देवता र उपस्थित दर्शक स्रोतालाई सम्बोधन गरिन्छ ।

लिम्बू भाषा

ओरिल्लो..... ।

एओरिल्लो, रिल्लो, ओरिल्लो रिल्लो

ए..... तुक्तगेन गर तुम्याहाड सासे ।

ए..... याक्लागेन गर सुहाडमा सासे !

नेपाली भावार्थ :

ओरिल्लो

ए.....ओरिल्लो, रिल्लो, ओरिल्लो रिल्लो

ए..... आदरणीय भद्र भलाद्मी हो ।

ए..... आदरणीय महामान्यवर हो । (सृष्टि वर्णन)

यसरी आदरभाव प्रकट गरी उपस्थित मानिसलाई सम्बोधन गरिन्छ भने यसबाहेक संस्कारगत विषयका हाक्पारे गीतमा आफ्ना देवी देवतालाई पनि सम्बोधन गरी बल मागिन्छ ।

ए..... तेत्लादिड गर लागप्ताड मा:माडडे

याड्दाड्दिड गर सा:मुइदाड माडडे

लोक्फादिड गर कन् येवोदाड साओ

लागप्दिड गर सा:मुइ पिरसेओ

थाड् फूल्नु फूल्नु तक्मुई पिरसेओ

निडवा? सो सेसे नीनिड्वा? फोसेओ ॥

ओ.....रिल्लो ।..... (सा:मुइ साम्लो)

नेपालीमा भावार्थ :

ए..... रूखपात तथा धर्तीमाता ए देवता
दरसन्तान तथा सन्तानदाता ए देवता
यो घर अनी मैनाम धनी जनहरूमा
दरसन्तान तथा सन्तान पाउने वरदान दिनुस् है
घर भरि भरि अनादि दिनु है
पवित्र मनले शुभ सोच बढाउनु है
ओ.....रिल्लो (सन्तान माग्दा)

यस पङ्क्तिमा आफ्ना देवी देवतालाई सन्तानको इच्छा पूरा गरिदिनु अनुरोध गरिएको छ । यसरी नै किरात समुदायमा जेठापाका व्यक्तिहरू आफ्ना चाडपर्व र हाट बजारमा भेट भएका बेला पलैटी मारेर वरिपरि बसी हाक्पारे भाका प्रस्तुत गर्दछन् । वृद्धाहरूले खास गरी एकल गायन प्रस्तुत गर्दछन् । प्रत्येक अन्तरा सकिनसाथ उपस्थित समूहले वा सँगसँगै गायकले पनि एकै लयमा समर्थन जनाउने र लयलाई छोप्ने गर्दछन् ।

लिम्बूभाषा

ए.. सुगुपने आम्बि लेछाम् मेन्दुम्नेन्ल
कुधेगेन केन्तक् फेन्लाम् मेबोनेन्ल
केजङगेन् गर सम्मित्ले मेन्भेए
बालुम्दिङ गर वाभोःक्ले मेन्छुए
साम्योयान् कुसिङ् युक्लारक् युङ्लरो
ओ..... रिल्लो ! (साःमुइ साम्लो)

नेपालीमा भावार्थ :

ए.. प्रेतात्मा तथा सेहेँको देखमा नपरुन
हुन नहुनु कुमार्गी नहोऊन
हावा बतास र हुरीले नउडाई
बाढी, पहिरो तथा पानीले नबगाई
अग्निदेव तथा आगोको ज्वालाले नछुई
दुबो भार जस्तै फैलिएर बसुन् है
ओ.....रिल्लो । (साःमुइ साम्लो)

यहाँ आएको अन्तराको अन्तिमको थेगो ओ...रिल्लो ! गायक स्वयम्ले, उपस्थित समूहले र उपस्थित समूहसहित गायकले सामूहिक स्वरमा प्रस्तुत गर्न सक्छन् । अन्यथा मुख्य हाक्पारे गीत एक जनाले मात्रै गाउने गर्दछन् ।

(लिम्बू भाषा)

नोसाकान पोक्सेअड लि येन्ले केरेल्ले
सेसेनु साडसाड आड, याडदाड ऐ पोगेल्ले
ओ.... साक्का ॥ (सा:मुइ साम्लो)

नेपाली भावार्थ :

शुभ जन्म भएर चार दिनै पुग्दा
स्वच्छ र पवित्र गरी कोक्रोनै उठ्दा
हो ... त नी (सन्तान माग्दा)

यहाँ ओ.... साक्का ! अर्थात हो त नी ले समर्थनको भाव देखाएको छ ।

यस्ता वृद्ध समुदायले गाउने हाक्पारे गीत विशषगरी एकै ठाउँमा भेला भएर आफ्ना अनुभव र सांस्कारिक विषयका बारेमा जानकारी दिने गरिन्छ ।

अरुण उपत्यका क्षेत्रका हाक्पारे गीतको प्रस्तुति भने केही फरक किसिमको रहेको पाइन्छ । विशेष युवाहरूबीच गाइने गरिन्छ । यो युवायुवतीको प्रेम साटासाट र सुखदुःख पोख्ने प्रमुख लोकसंस्कृति हो । युवाहरूले मात्र योजनाबद्ध भएपछि जवानीका अनुभवहरू यदाकदा पुराना साथीभाइ भेट भएको बेला हाक्पारे लयमा पोख्ने गर्दछन् ।

युवा उमेरमा किरात क्षेत्रका बासिन्दा भने मेलापात, घाँसदाउरा गर्न उकाली ओराली गर्दा थकाई मादैं, सुस्केरा हाल्दै र पात बजाउँदै आफ्ना भाव व्यक्त गर्दछन् । प्रायः समसामयिक र आफ्ना मनमा रहेका अव्यक्त भावहरू एकलै वनपाखामा पोख्ने गर्दछन् । प्रायः यसरी गाइने गीतलाई हाक्पारे गीतलाई वारिपारि कसैले सुनेमा त्यसको जवाफ दिने र समर्थन वा उपस्थिति जनाउने गर्दछन् । यस क्रममा केटाकेटी जसले जसलाई पनि उपस्थित जनाउन सक्दछन् ।

गौथली ज्यानले ज्यानगुँडै लायो धर्मशाल नी हौ हजुर पाटीमा
जन्मेको ठाउँमा बाँचुन्जेलसम्म
तम्मोरै तर्नु, रामरहुस गर्नु, मरेलाई नी हौ हजुर माटीमा
कुलुलुलुलुलु.....! (गौथली ज्यानले)

यहाँ एकोहोरो आफ्नो भाव व्यक्त भए पछि कुलुलुलुलुलु गरेर पारिबाट कसैले उपस्थिति जनाउने गर्दछन् । यसक्रममा अर्कोतर्फबाट कसैले सुनेमा सवाल जवाफ पनि चलन सक्छ । अरुण उपत्यका क्षेत्रमा भने योजनाबद्ध ढङ्गले भाका बस्ने र विवाह गर्ने प्रचलन रहेको छ । भाकावस्तु भनेको जुहारी वा हाक्पारे लयमा सवाल जवाफ गर्नु हो । युवयुवतीको हाक्पारे लयमा अपरिचित भए परिचय गर्ने र परिचित भए भेटघाटको मौकामा माया लाउनका निम्ति आग्रह गरिन्छ ।

केटी - अरुणै खोला सिमलको डुङ्गा सातभाइ माभि लट्टेको
जैदाना सस्तो, कल्ले भने जस्तो
बाँसैको हुई त जाल थाङ्गने दुई त
फूलबारी छायाँ, लाउँ भन्दा माया
लास्यै छ चीनमा , आजको दिनमा, मौकैले गर्दा भेटेको । (अरुणै खोला)

हाक्पारे भाकामा जुहारी खेलन केटाकेटी जसले जसलाई पनि निम्तो दिने र गीत गाउन सुरु गर्ने गर्दछन् । साथै हाकवाला साइनो जस्तै : साली-भेला र सोल्टी सोल्टिनी छन् भने पनि जुहारी चलन सक्छ ।

भेना- तेनालै ज्यानको पानसये जन्ती अवीरले पर्सन
सलल कोशै, सुन्नुज्यू होसै
खुकुरी कर्दा, बरुणबजारदेखि फिर्दा
लहरेवरको सालीज्यूहरूको
बहरबाछ्छा दाइयो, आज त पाइयो
खुकुरी कर्दा, भाग्यले गर्दा
लास्यै छ चीनमा यो शुभदिनमा के राम्रो दर्शन
ज्यू जसो भन्नुस् तेसो! (केटी)

साली - हिमालै चुली त्यै पल्लो पट्टि घुम्तिमा लै लै खेत भयो
आरानै धारान , ओउ माया नारान
भोटे र पेम्बा ओउ मेरो भेना
लास्यै छ चीनमा आजको दिनमा
जाँगरी तर्दा बजारले गर्दा
हातैको बाइँले, भन्छुनी मैले
डोकोलाई काम्रो कति नी राम्रो हजुरी नारान भेट भयो । (तेनालै ज्यानको)

यहाँ सालीभेनाको साइनो पर्ने युवा युवती मौकाले गर्दा भेट भएको र मामा लाउने आग्रह गर्दै हाँसखेल ठट्टा गरिएको भन्ने अर्थ लाग्छ । साली र सोल्टि सोल्टिनीको साइनो भएमा वृद्ध उमेरका व्यक्तिहरू पनि साइनोले दिएको भन्दै ठट्टा गरी हाक्पारेमा सवाल जवाफ गरी रमाइलो गर्न पछि पर्दैनन् ।

युवयुवतीबीच चलने जुहारीमा जति भाव पोखिन्छ, त्यो उपस्थित मानिसहरूमाभ्र आफ्ना भावशिष्ट र सभ्य किसिमले प्रस्तुत गरिएको हुन्छ । जुहारी हाक्पारेमा पनि एक एक जनाले नै गाउँदछन् । कतै योजनाबद्ध निम्ता दिएर भाका बस्दा पनि रमितेहरू वा केटार केटीले आ-आफ्ना साथीलाई लिएर आएका हुन्छन् । किरात क्षेत्रका बासिन्दाहरूलाई हाक्पारेको थोरबहुत जानकारी भए पनि गीत गाउन भने थोरै मात्रै निपूर्ण हुन्छन् । हाक्पारे गीत गाउन जान्ने गायकको पनि हतपत्त गाउन स्विकार्दैनन् । त्यसैले पनि यो गीत प्रायः निश्चित स्थान र सीमित मात्रामा प्रस्तुत गरिन्छ ।

छैठौँ परिच्छेद

हाक्पारे गीतको विशेषता र महत्त्व

६.१ हाक्पारे गीतको विशेषता

नेपाली लोकगीतहरूले आ-आफ्नै विशेषता अँगालेका छन् । स्थानगत, जातिगत र विभिन्न पर्वगीतको रूपमा नेपाली लोगीतले चिनारी बनाएको छ । किरात क्षेत्रको हाक्पारे गीतलाई यहाँ विभिन्न दृष्टिले विश्लेषण गर्ने क्रममा यसको विशेषतालाई केलाइएको छ । अवसर, प्रस्तुति, भाव, विषयवस्तु, संरचना, शैली र प्रयोग आदि लगायत अन्य लोकगीतका तत्त्वहरूको आधारमा यहाँ यस गीतको विशेषतालाई आँकलन गर्ने प्रयास भएको छ । यसरी हेर्दा किरात क्षेत्रका किरात जातिमा प्रचलित हाक्पारे गीतको विशेषतालाई मौलिक विशेषता, सामान्य विशेषता र संरचनागत विशेषता तीन वर्गमा विभाजन गरी अध्ययन गर्न सकिन्छ ।

६.१.१ मौलिक विशेषता

सम्पूर्ण लोकगीतको आफ्नो पहिचान हुन्छ । एउटा निश्चित विशेषताबाट आफ्नोपन भल्किएको हुन्छ । त्यहीँ नै त्यस गीतको मौलिक विशेषता हो । यहाँ हाक्पारे गीतका प्रकृतिलाई अध्ययन गरी मौलिक विशेषता किटान गरिएको छ । अन्य लोकगीतको भन्दा पृथक विशेषताहरूलाई यस गीतको मौलिक चिनारीको रूपमा राखिएको छ । यही नै यस गीतको मौलिक विशेषता हो ।

१. भाका बस्ने प्रचलन

हाक्पारे गीतमा भाका बस्ने परम्परा अरुण उपत्यका क्षेत्रको अत्यन्तै गौरवमय आदिम साँस्कृतिक परम्परा हो । त्यसक्षेत्रमा मेलापात तथा खेतीपातीको कामबाट फूसद पाएको समयमा मनोरञ्जनका लागि भाका बस्न सुरु गरियो । यो प्रचलन युवायुवतीबीच सम्मानपूर्वक प्रेमप्रणयका विषयमा वार्ता गर्ने र वृद्धहरूबीच आफ्ना भोगाइका तीतामीठा सत्यहरू पोख्ने माध्यमको रूपमा रहिआएको छ ।

युवायुवतीबीच सवाल जवाफको क्रम टुङ्गिएन भने अर्को उत्सव वा समयको भाका राखि विदा हुने गरिन्छ । वास्तवमा यही परम्परालाई भाका बस्नु भनिएको हो । तर यसलाई अर्को अर्थमा पनि लिइएको पाइन्छ । सामान्य बोलचालको भाषामा भन्दा “आज फलना ठाउँमा भाका बस्ने रे !” भनेर खबर गरिने चलन छ । साथै हाक्पारे भाकामा त्यसभन्दा अघि कुनै किसिमले सवालजवाफ नचलेका परिचित अपरिचितलाई पनि “भाका बस्ने निम्तो है !” भन्दै ल्वाड, सुपारी र नरिवालजस्ता खानेकुरा दिएर निम्तो दिने चलन रहिआएको पाइन्छ ।^{६१} यसबाट हामी के अर्थ लगाउन सक्छौँ भने हाक्पारे गीतमा सवाल जवाफ गरिने सम्पूर्ण अवधिलाई पनि ‘भाका बस्नु’ भनेर नै बुझिन्छ ।

भाका बस्ने प्रचलन वृद्धहरूमा भन्दा युवाहरूबीच लोकप्रिय रहेको छ । भाका बस्ने चलन स्थान अनुसार फरक फरक रहेको पाइन्छ । साधारणतया केटा-केटीमा जसले जसलाई पनि निम्तो दिन सक्छन् । तैपनि विशेषगरी केटाले केटीलाई भाका बस्ने निम्तो भनेर दिने चलन छ ।

^{६१} निर्विक राई, पूर्ववत् ।

त्यसपछि केटीले स्वीकारेमा कहाँ, कहिले र कसरी बस्ने भन्ने निर्णय भने केटीले दिने गर्दछन् । कुनै समुदायमा केटीबाट एक जना वृद्ध महिलालाई साक्षीको रूपमा लने गर्दछन् । ती महिलाले केटा र केटीको समूहबीच मध्यस्थकर्ता वा आचारसंहिता पालनकर्ताको भूमिका निर्वाह गर्दछिन् । ती वृद्धाले फलाना ठाउँ बस्ने फलानकी छोरीचेलीहरू तपाईंहरूसँग गीत गाउन आएका छन्, तपाईंहरू चिनाजाना गर्नुस्, माया खेलाउनुस् भनी सुरु गर्न अनुमति दिने गर्दछन् । यसो गर्दा समाजमा मान्यता भएको मानिन्छ । ती वृद्धा महिलाले दुई समूहबीचमा माटाको ढिस्को बनाई सिमलीको हरियो स्याउला गाडिदिने गर्दछन् । यसको अर्थ आचारसंहिता उलङ्घन नहोस् भन्ने हो । यस सिमानाको रूपमा रहन्छ । यसरी भाका बस्नु सुरु गरिएको दिनदेखि सिमलीको स्याउला नसुकिन्जेल वा सात दिन सात रातसम्म भाका बसिने चलन रहिआएको पाइन्छ ।^{६२}

योजना अनुरूप भाका बस्दा केटापक्षबाट चुरोट, सलाई, नरिवाल, भित्री, ल्वाड, सुपारीजस्ता खानेकुरा र तेल काइयो, विनायो, मुर्चुङ्गजस्ता मायाको चिनोहरू लाने गर्दछन् । त्यसरी नै केटीपक्षबाट भने चाम्रे, अण्डा, फिलिङ्गेको अचारजस्ता खानेकुरालाई टपरीमा राखी नेति लगाएर बर्कीले छोपी ल्याउने चलन छ । त्यसपछि निश्चित गरिएको स्थान र समयमा भेट भएर हाक्पारे भाकामा धुमधामका साथ सवाल जवाफ गरी गीत गाउने गर्दछन् । बीचमा केही क्षण थकाइ मार्दा भने दुवै पक्षबाट लिएर आएको खानेकुराहरू खाने र मायाका चिनोहरू साटासाट गर्दछन् ।^{६३}

युवायुवतीबीच एक आपसमा गीत गाउँदै जाँदा तुरुन्तै मन मिलेमा केटी केटाको घरमा जाने नभए केटा केटीको घरमा माग्न जाने चलन छ । यसरी विवाह गर्ने स्थितिसम्म पुग्ने गर्दछन् । यस प्रक्रियामा सवालजवाफका क्रममा केटीले हारे केटाको घरमा केटी लाने की माग्न जाने चलन छ तर केटा हरूवा पक्ष परेमा केटीको घरमा घरज्वाइँ बस्ने चलन रहेको छ । सवालजवाफको क्रम नसकिएमा हरूवा पक्षले जित्नेको सर्त स्वीकार्नु पर्नेहुन्छ भने हार्नेले अर्को स्थान र उत्सवलाई भाका राखी उम्किने गर्दछन् । तर त्यसको निर्णयको अधिकार भने जितुवा पक्षले गर्दछन् । अन्त्यमा यदि मन नमिले पनि अधि गरेका प्रेमप्रणयका सवाल जवाफहरू चोखो हाँसखेल ठट्टा सम्झी माफ गरिदिनु भनी चेली माइती मानी ढोगभेट गरी बिदा हुने चलन रहेको छ ।

भाका दिउँसो र राती जुनसुकै बेलामा पनि बस्न सकिन्छ । मुख्य रूपमा एक एक जनाबीच सवालजवाफ हुन्छ बाँकी केटाकेटी र बूढाबूढी र अन्य दौतरीहरू सबै रमितेका रूपमा हुन्छन् । गीत गाइरहेको बेलामा उपस्थित रमितेहरूबाट साथै विपक्षीहरूबाट उत्साहित गर्न गायन प्रस्तुतीका क्रममा विभिन्न तुक्काहरूको प्रयोग गर्दछन् ।^{६४} यस गीतमा अन्य बाजाको प्रयोग नभए पनि रमितेहरूले रूखका पातहरू हाक्पारेकै लयमा बजाई गाउनेहरूलाई सघाउने गर्दछन् । यसरी भाका बस्दा जुनसुकै उमेर र जुनसुकै साइनोबीच पनि बस्न सकिन्छ । तर सबैभन्दा लम्बिने भनेको युवायुवती त्यसमा पनि अपरिचितसँग भाका बस्दा धेरै लामो तन्किने गर्छ ।^{६५}

^{६२} चेतनारायण राई, पूर्ववत् ।

^{६३} नवीन खड्का, पूर्ववत् ।

^{६४} निर्विक राई, पूर्ववत् ।

^{६५} ऐजन ।

समग्रमा भन्नुपर्दा यो किरात क्षेत्र र किरात जातिको मौलिक सांस्कृतिक परम्परा हो । यसलाई एक आपसमा सम्मानपूर्वक गरिने वार्तालापका रूपमा हेर्न सकिन्छ । भाका बस्ने परम्परा हाक्पारा गीतमा मात्रै रहेको छ । भाका बस्दा सवालजवाफ मार्फत जुन जुहारी पर्छ त्यो त माध्यम मात्रै हो । पूर्वका अन्य जुनसुकै लोकगीलयमा जुहारी खेल्न सकिन्छ। तर पनि सबैभन्दा बढी जुहारीको प्रयोग भाका बस्दा हाक्पारे लायमा हुन्छ । यसरी हेर्दा भाका बस्न प्रक्रिया हाक्पारे गीतमा मात्रै निहित छ । अरुण उपत्यका क्षेत्रमा हाक्पारे गीतको अर्को रूप नै भाका बस्नु हो । यहाँ गीतहरूमा जुहारी गीत अरुणै खोल, तेनालै ज्यानको, आकाशै ज्यानको शीर्षकका गीतहरू पर्दछन् ।

२. विवाह बन्धनमा बाँधिने

हाक्पारे गीतमा भाका बस्नु र विवाह बन्धनमा बाँधिने प्रचलन एक अर्कामा निकटता रहेको छ । खासगरेर भाका बस्नु भनेको नै अविवाहित युवायुवतीबीच आफ्ना विचार र भावहरू आदनप्रदान गर्ने माध्यम हो । विवाह बन्धनमा बाँधिनुलाई आपसी चिनजानको आवश्यकता पर्दछ । भाका बस्ने प्रचलनबाट नै त्यस आवश्यकताको परिपूर्ति हुन्छ । यसैक्रममा मन मिलेमा उमेरदार युवायुवतीहरू विवाह बन्धनमा बाँधिने गर्दछन् । हाक्पारे गीत गाएर प्रस्तुत गरिने भावहरूकै माध्यमबाट मन मिले केटी केटाको घरमा र केटा केटीको घरमा बस्न सक्छन् । अझै मन मिले आ-आफ्नो रीतअनुसार विवाह गर्न सक्छन् । यदि केटी केटाको घरमा केही दिन बसेर फर्किएमा पनि अभिभावकबाट कुनै किसिमको सवाल उठाउने चलन छैन । त्यस्तो अवस्था आएमा केटाकेटी दुवैका अभिभावकले सम्बन्ध स्थापनाका निमित्त पहल गर्दछन् । किरात क्षेत्रमा प्रचलित गीतमध्ये यो यस्तो गीत हो जुन गीतको माध्यमबाट विवाह बन्धनमा बाँधिने स्थितिसम्म पुग्न सकिन्छ । अन्य प्रक्रियाबाट पनि विवाहको प्रचलन रहेको किरात समुदायमा यो मौलिक परम्परा हो ।

३. भाषा, भाव र प्रस्तुतिगत शिष्टता

किरात क्षेत्रका हाक्पारे गीतले नेपाली लोकगीतको मर्मलाई संरक्षण गर्ने काम गरेको छ । यस गीतमा आदरार्थी र उच्च आदरार्थी सम्बोधनको मात्रै प्रयोग गरिएको पाइन्छ । उपस्थित सम्पूर्ण सानाठूला व्यक्तिहरूलाई सम्बोधन गरी सुरु हुने उच्च आदरार्थी भाव प्रकट भएका मुन्धुमे शब्दहरूको प्रयोग भएको पाइन्छ । हजुर र तपाईं, ज्यूजस्ता आदरार्थी शब्दहरू पनि प्रसस्त मात्रमा प्रयोग भएको पाइन्छ । यसबाट भाषका साथसाथै भावगत शिष्टता प्रकट भएको महसुस हुन्छ ।

गीतमा प्रयोग भएका सम्बोधनका अलावा सम्पूर्ण गीतभरी सम्मानका साथै शिष्ट आत्मिय भाव व्यक्त भएको पाइन्छ । चाहे प्रेमप्रणय, मानवीय प्रेम, परिचित, अपरिचित, नाता, आफन्त सबैप्रति आत्मियता झल्किएको पाइन्छ । यी गीतहरूमा प्रेमप्रणयका विषयमा सवाल जवाफ गर्दा, सुख दुःख पोख्दा र जीवनका सत्यता प्रकट गर्दा पनि स्तरीय र औपचारिक तवरले गरिएको वार्तालाप भैँ प्रतीत हुन्छ । अरुको भावना बुझी विस्तारै आफ्ना मनका पोकोहरू खोतल्ने प्रक्रिया हाक्पारे गीतको विशेषता हो । विशेषगरी अपरिचितसँग आफ्ना कुराहरू तुरुन्तै अगाडि राखिदैन । यसरी जुनसुकै विषयवस्तु अपनाए पनि लक्षणात्मक तर सरल किसिमले आफ्ना कुरा एक अर्कामा राखिन्छ । अथवा यो गीत आउँदा शिष्टता नै आचारसंहिता हो र यो सबैले पालना गर्दछन् । यसरी भाषा र भाव शिष्ट भएपछि प्रस्तुतिमा स्वतः शिष्टता झल्किन्छ । जस्तै :

सुन्नुहोस् हजुर कानथापी (अरुणै खोला)

सलल कोशै सुनिदिनु होसै (अरुणै खोला)

मही पारी घ्यूको तपाइँ र ज्यूको (नबोले सम्म)

सुनकाटी गजुर, ओऊ माया हजुर (तेनालै ज्यानको)

यी प्रस्तुत सम्बोधन वा बुँदाहरूमा हार्दिक अनुरोध गरिएको पाइन्छ । यसबाट एक अर्काप्रतिको सम्मान भल्किएको छ । मुख्य गायकले गाउने गीत बाहेक संगैका अन्य स्रोत, दर्शक र दोहोरीमा हो भने अर्को पक्षबाट व्यक्त गरिएका थैगोहरू पनि आदरार्थी शब्द भावको प्रयोग हुन्छ । जस्तै :

ज्यू जसो भन्नुस् तेसो

होला होला हौ हजुर

निरकुशुम लुगा धुनुस्, भएको कुरा भन्नुस्, (अरुणै खोला)

यस्ता अर्थयुक्त वाक्यत्मक थैगोहरूमा पनि आदर भाव प्रयोग भएको छ ।

४. किरात समुदायको साभा संस्कृति

सबै किरात समुदायका आ-आपनै संस्कृति रहेको छ । लिम्बूको धाननाच, राईको चण्डी नाच त्यसबाहेक पनि अरु संस्कारहरू छुट्टै प्रकारका छन् । प्रत्येक किरात जातिमा भिन्ना भन्नै तरिकाले विकास भए पनि हाक्पारे गीत किरात जातिको एउटै मात्र प्रष्ट रूपमा घोषित साभा संस्कृति हो । त्यसैले पनि यो किरात जातिको प्राचीन सभ्यता हो ।

५. प्रकृतिलाई नियन्त्रण राख्ने क्षमता

प्रकृतिकै काखमा रमाएका हुर्किएका किरात जातिहरू प्रकृति पूजकमा रूपमा चिनिन्छ । सम्पूर्ण सुष्टि र मानिसका दैनिक आवश्यकता पूर्ति प्रकृतिबाटै हुने यिनिहरूको विश्वास छ । प्रकृतिबाट प्राप्त अन्नबाली प्रकृतिलाई नै पहिला चढाएर मात्रै उनीहरू ग्रहण गर्दछन् । हाक्पारे गीतको लय पनि पछाडी धरातलीय स्वरूप भैँ उतारचढाव रहेको पाइन्छ । उकाली ओराली वनजङ्गलमा हाक्पारे गीत घन्किँदा प्रकृतिले नै साथ दिन्छ ।

हाक्पारे गीत गाउँदा गीतलाई राम्ररी गाउन सक्नेले प्रकृतिलाई वशमा पनि पार्न सक्दछन् भन्ने किरात जातिमा रहेको छ । हाक्पारे गीत गाउँदा राग तीव्र गतिले बढेमा दुङ्गा पग्लन्छ, हरियो स्याउला नुहिन्छ । कोपिला आइरहेको फूल फक्रन्छ र फक्रिसकेको फूल कोपिला बन्छ भन्ने मान्यता रहेको पाइन्छ । मानिसको जीवनलाई सुन्दर फूलहरूसँग तुलना गर्ने यी जातिहरूमा यसरी प्रकृतिलाई नजिकबाट गरिएको छ । यहाँ फूल फुलाउने शीर्षकको गीत यसको प्रत्यक्ष उदाहरण हो ।

६. विविध अवसरमा प्रयोग

नेपाली लोकगीतहरू धेरैजसो निश्चित अवसरमा गाइने प्रचलन रहेको छ । हाक्पारे गीत धार्मिक, सांस्कृतिक र सामान्य भेटघाटजस्ता सबै अवसरमा प्रचलित रहेको पाइन्छ । अवसर अनुरूपका विषयवस्तु अँगाली गाइन्छ । विधिवत् संस्कारका अवसरमा अनिवार्यरूपमा हाक्पारे लयमा गाउनुपर्ने हुन्छ । यसै अवसरमा विशुद्ध मनोरञ्जनको लागि पनि गाइन्छ । सामान्य अवसरमा सुख, दुःख, माया प्रेमजस्ता विषयवस्तु अँगाली भाव साटासाट गरिन्छ । त्यसबाहेक सामान्य दैनिक क्रियाकलापका अवसरमा शारीरिक र मानसिक थकाई मेटाउने माध्यम यस गीतलाई लिइन्छ ।

यहाँ सङ्कलन गरिएका गीतहरूमा सन्तान मार्ग, न्वरान गर्दा, आशिर्वाद दिँदा, शीर उठाँदा, विवाह कर्ममा, अन्त्येष्टि कार्यमा, फूल फूलाउँदा, सृष्टिवर्णनजस्ता शीर्षक रहेका गीतहरूको धार्मिक संस्कारका अवसरमा अनिवार्यता रहने गर्दछ । यस्तै धार्मिक कार्यहरूमा भेला भएका बेला समसामयिक विषयवस्तु अपनाई हाक्पारे गीत गाइन्छ । यहाँ नबोलेसम्म, तिमी र म, गौथली ज्यानले, बाँसकाटी दुङ्गो, गोठाला दाइले शीर्षकका गीत यसअन्तर्गत पर्दछन् । संसारै खायो, हुरुमा हुरु, रातो फूल फुल्यो, राजाको हात्ती, माली त गाईको, शीर्षकका गीतहरू भेटघाट र मेलापात, उकाली ओराली गर्दा गाउने गरिन्छ । त्यस्तै गरी योजनाबद्ध ढङ्गले प्रेमप्रणयको भाव प्रकट गरिएका तेनालै ज्यानको, अरुणै खोला, आकाशै ज्यानको, बिरानो ठाउँबाट शीर्षकका गीतहरू सामान्य भेटघाटका अवसरमा गाइने गरिन्छ । यसबाट के बुझिन्छ भने हाक्पारे गीत गाउन कुनै समय, अवसर, मौसम, महिनाको पावन्दी रहँदैन । जुनसुकै अवसरमा गाउन सकिन्छ ।

७. गहन शैलीको प्रयोग

हाक्पारे गीत प्रस्तुतिगत, लयगत, भावगत र विषयवस्तुगत सबै दृष्टिकोणले गम्भीर शैलीको गीत हो । समाजका गन्यमान्य व्यक्तिदेखि सामान्य व्यक्तिसम्मले गाउन सक्ने हाक्पारे गीतमा स्वतःस्फूर्तरूपले लयगत गम्भीरता प्रकट भएको हुन्छ । जुनसुकै वर्ग, जाति र उमेरका मानिसहरूले गाउने भए पनि आ-आफ्नै दक्षता अनुरूपको भाषिक गहनता रहेको पाइन्छ । भद्रभलाद्मीहरूले भाव, भाषा र विषयवस्तुको गहिराइलाई हदैसम्म मापन गरिएको पाइन्छ । यिनीहरूले आफ्ना समुदायका दर्शन र सभ्यता आदि विषयमा केन्द्रित गरिएको हुन्छ । किरात समुदायका सामान्य व्यक्तिहरूले भने सामाजिक क्रियाकलापका अनुभवहरू पोखेका हुन्छन् । यसरी दैनिक क्रियाकलापहरूलाई स्वतःस्फूर्त र स्वभाविक ढङ्गले टिप्पणी गरिएको हुन्छ । जस्तै : यहाँ फूल फूलाउने गीत, सृष्टि वर्णन शीर्षकका र अन्य विधिवत् संस्कारका अवसरमा गाइने गीतहरूमा स्वभावैले सभ्यता र दर्शनको अन्ततः गहिराई अनुभूति गर्न सकिन्छ । त्यसैगरी नबोलेसम्म, सिस्नोको बोट, गौथली ज्यानले, गोठालै दाइले, संसारै खायो, हुरुमा हुरु, माली त गाईको आदि शीर्षकका गीतमा किरात क्षेत्रको सामाजिक जीवनप्रतिको गहिराई अनुभव गर्न सकिन्छ ।

८. किरात दर्शनको अवलम्बन

हाक्पारे गीतले किरात दर्शनको अस्तित्वलाई कायम राखेको छ । कुनै व्यक्तिका आचरणबाट उसले उपभोग गरेको समाजको व्यवहार थाहा पाए भैं हाक्पारे गीतको पृष्ठभूमिको लागि किरातीहरूको दर्शनले कस्तो भूमिका खेलेको छ भन्ने अवगत हुन्छ ।

किरात दर्शनको प्रवृत्तिबाटै यो प्राचीन दर्शन हो भन्ने निचोड निस्कन्छ । प्रकृतिसँगै प्रादूर्भाव मानव अस्तित्वलाई किरात दर्शनले स्वीकारेको छ । प्रकृति नरहे मानिस रहन्न र मानिस नरहे देवता, स्वर्ग, नर्क, पृथ्वी रहन्छन् । त्यसैले मानिस मानिसबीच जाति, वर्ण, लिङ्ग र बर्गीय समानता नै किरात दर्शनको मूल नारा हो । यसरी हेर्दा किरात दर्शन नै जीवन दर्शन हो भन्ने बुझिन्छ । यही प्रवृत्तिको जीवनदर्शन किरात क्षेत्रमा प्रचलित सम्पूर्ण हाक्पारे गीतमा बारम्बार प्रस्फुटन भएको पाइन्छ । यी गीतहरूमा यो मानवीय जीवनजगत्प्रतिको दृष्टिकोणलाई व्याख्या गर्ने वास्तविकतालाई स्वीकारिएकोले किरात दर्शनको अवलम्बन भएको पाइन्छ ।

९. साभा जीवनपद्धतिको भलक

कुनै पनि कला उद्देश्यअनुरूप सिर्जित भएको हुन्छ । समाजमा प्रचलित प्रत्येक लोकगीतहरूले एउटा उद्देश्य वा सन्देश अवस्य बोकेको हुन्छ । समग्रमा हाक्पारे गीतको एउटा महत्त्वपूर्ण सन्देश भनेको साभा जीवनपद्धति पनि रहेको छ । यो सम्पूर्ण किरातीहरूले अपनाइएको जीवनपद्धति हो ।

सम्पूर्ण किरातीहरू किरात दर्शनद्वारा निर्देशित जीवनपद्धति भोगिरहेका छन् । किरातहरूको सभ्यता किरात दर्शनद्वारा नै विकसित भएको छ । सभ्यता नै संस्कृति हो र हाक्पारे गीत नै किरात जातिहरूको लोक संस्कृति र सभ्यताको एउटा महत्त्वपूर्ण दस्तावेज हो । यसमा किरातहरूको दैनिक रहनसहन र चालचलनमा आदिम प्रवृत्ति झल्किएको छ ।

किरात जातिहरूमा प्रचलित हाक्पारे गीतहरूमा सम्पूर्ण मानव समुदायप्रति सुमधुर सम्बन्ध र बारम्बार मित्रताको आह्वान गरिएको पाइन्छ । यी गीतहरूमा सुख, दुःख, हाँसो खुसी सँगै मिलेर बाँडौँ, मिलेर बसौँ, खाऔँ भन्ने सकारात्मक सामूहिक भावनाको प्रबलता रहेको छ । यस्तो साभा जीवनपद्धतिको झल्को किरातीहरूको सभ्यताको चरम बिन्दु हो । हाक्पारे गीतमा यो प्रवृत्तिले उन्मुक्तिका साथ स्थान पाएको छ ।

१०. आयामगत मौलिकता

मौलिक र मनोरञ्जनात्मक थेगो, लय, भाव र विषयवस्तुद्वारा सिर्जित हाक्पार गीतको सम्पूर्ण आयाममा पनि मौलिकता रहेको हुन्छ । संरचनात्मक दृष्टिले विविध फुँदा, सम्बोधन र तुक्काद्वारा पूर्ण मौलिक आयाममा परिणत भएको हुन्छ । स्थायीको प्रयोग नहुने र जति पनि व्याख्यान भाग लम्बिन वा तुक्का जोड्न सकिने हाक्पारेको बाह्य संरचना हो भने आख्यानात्मक कथनपद्धति र भावगत व्यवस्था आन्तरिक मौलिक संरचनात्मक विशेषता हो ।

६.१.२ सैद्धान्तिक र सामान्य विशेषता

अन्य लोकगीतभन्दा पृथक रहेको मौलिक विशेषता बाहेक लोकगीत भनेर चिनाउने विशेषतालाई यस अन्तर्गत राखिएको छ । नेपाली लोकगीतहरू धेरै मात्रामा समानता र असमानता रहेको पाइन्छ । नेपाली लोकगीत हुनुमा यही नै विशेषता हुनुपर्छ भन्ने त छैन । तर कतिपय सामाजिक संरचनात्मक समानता रहेको कारणले पनि नेपालमा प्रचलित लोकगीत कुनै न कुनै रूपले समानता रहेको पाइन्छ । यी समान विशेषताले नै लोकगीतको चिनारी दिन्छ । यहाँ मौलिक विशेषताले अन्य लोकगीतभन्दा फरक देखाउने काम गर्दछ भने सामान्य विशेषताले अन्य व्यक्ति सिर्जित शिष्ट साहित्यिक गीतभन्दा भिन्न राख्दछ । त्यसैले निम्न विशेषताहरूलाई सामान्य विशेषता अन्तर्गत राखिएको छ । त्यसकारण यहाँ सामान्य भन्नाले सर्वमान्य भन्ने अर्थ लाग्छ ।

१. सदाकालिक गीत

बाह्रै महिना प्रयोगमा आउने लोकगीतलाई सदाकालिक गीत अन्तर्गत राखिन्छ । यसरी हेर्दा यसरी हाक्पारे गीत जुनसुकै मौसम, स्थान र समयमा गाउन सकिने सदाकालिक गीत हो । विविध अवसर, चाडपर्व, भेटघाट सबैमा गाउन सकिने सदाकालिक गीत हो । विविध अवसर, विविध चाडपर्व, विविध किसिमले यस गीतलाई प्रयोगमा ल्याउने भएकोले यो सदाकालिक गीतभिन्न पर्न गएको हो ।

२. जुहारी

हाक्पारे गीतमा अन्य केही लोकगीतभन्दा एकल र जुहारीको प्रयोग भएको हुन्छ । एकल गीतमा एकलै मनका बहहरू पोखिन्छ । सुखदुःख, जन्म-मृत्यु जुनसुकै विषयवस्तु अपनाइन्छ । विविध विषयवस्तुलाई आत्मसात गरी सवाल जवाफ गर्ने प्रक्रियालाई किरात क्षेत्रमा जुहारी भनिन्छ । एकल हाक्पारे गाउने विधि प्रत्येक किरात जातिमा समानता रहेको पाइन्छ । एकल हाक्पारेमा एक जनाले गाउने र बेलाबेलामा स्रोताहरूले उत्साहित गर्ने तुक्का, थेंगोहरूको प्रयोग गरिन्छ ।

त्यस्तैगरी जुहारी हाक्पारे आ-आफ्नो जातीय समुदाय अनुसार प्रयोगमा आएको पाइन्छ । सबै उमेर र सबै विषयवस्तु अपनाई हाक्पारे लयमा सवालजवाफ गरिन्छ । यसैलाई हाक्पारेमा जुहारी खेलु भनिन्छ । पूर्वका हाक्पारे भाकाबाहेक अन्य द्रुतलयमा पनि जुहारी खेलिन्छ ।

कुनै समुदायमा भाकाबस्ने समयमा प्रेम प्रणयका विषयवस्तु अपनाई जुहारी खेलिन्छ भने कुनै समुदायमा धार्मिक संस्कारका अवसरमा मान्यजन पूजारीहरूबीच जुहारी खेलिन्छ । यस अवसरमा सम्पूर्ण सृष्टिका कथाहरू नछुटोस भनी एक अर्कामा सवाल जवाफ गरिन्छ । यो प्रक्रियामा सवाल जवाफको क्रम एकपछि अर्को लगातार पनि हुन्छ र एकपक्षबाट सवाल गर्ने क्रम सकिएपछि अर्को पक्षबाट लगातार जवाफ दिन सुरु गरिन्छ । कुनै समुदायमा तुरुन्तै भेट भएपछि नियमपूर्वक भाका नबसी नै जुहारी खेलिन्छ । केही स्थानमा निरन्तर प्रश्नोत्तरको क्रमसँगै अन्तिमको हरफ दुवैको पक्षले सँगै दोहोर्न्याउने चलन रहेको देखिन्छ । हाक्पारे गीतको जुहारीमा प्रश्नोत्तरको क्रम मिलेको हुनुपर्छ भन्ने छैन । कुनै जुहारीमा भावहरूको सिलसिला मिलेको मात्रै पनि पाउन सकिन्छ ।

यहाँ सङ्कलित गीतहरूमा नबोलेसम्म, संसारै खायो, गोठालै दाइले, गौँथली ज्यानले, माली त गाईको, रातो फूल फूल्यो, सिस्नुको बोट, राजाको हात्ती, घुरुमा घुरु, हुरुमा हुरुजस्ता मानवीय क्रियाकलापका विषयवस्तु अपनाई गाइएका एकल हाक्पारे गीतहरू हुन् । त्यसै गरी धार्मिक विशेष अवसरमा अनिवार्यता रहेको गीतहरू जस्तै : सन्तान माग्दा, न्वरान गर्दा, शीर उठाउँदा, आशीर्वाद दिँदा, फूल फुलाउने, विवाह कर्ममा, अन्त्येष्टि कार्यमा शीर्षकका गीतहरू पनि एकल हाक्पारे गीत अन्तर्गत पर्दछन् । यदाकदा यी गम्भीर भाव र विषय प्रकट भएका गीतलाई धार्मिक कार्यलाई सम्पन्न गर्ने जिम्मेवारी बोकेका साम्बा, फेदाङ्मा र तुम्याहाङ्गहरूबीच पनि कुनै विषयमा जुहारी चलन सक्छ ।

३. नृत्य र वाद्यवादनको बेवास्ता

अधिकांश लोकगीतहरूमा नृत्य पनि समावेश रहेको हुन्छ । हाक्पारे गीतमा भने नृत्य र वाद्यवादनको प्रयोग हुँदैन । यसको लय नै प्राकृतिक रूपमा सलल बगेको हुन्छ । त्यसैले पनि

हाक्पारे गीतमा बाजाको आवश्यकता पर्दैन । तर आजभोलि केही समुदायमा भने द्रूलयका हाक्पारे गीतहरूमा सञ्चार माध्यममा भित्र्याउनको लागि बाजाको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । यदाकदा प्राकृतिक रूपमा रूखका पातहरूलाई हाक्पारेकै लयमा बजाइन्छ । यो एकल हाक्पारे गाउँदा पारिबाट कसैले सुनेमा सँगै रहेका अन्य सहभागीहरूले बजाउने गर्दछन् । कुनै कुनै स्थानमा भने किरात चेलीहरूले चौबन्दी चोलीको तुनामा भुण्ड्याएका मौलिक बाजा विनायो गीत गाउँदै थकाइ मादै बजाउने गरिएको पाइन्छ । अन्यथा यस गीतको प्रकृति भनेकै विना ताल प्रकृतिसँगै रमाउँदै गाउनु हो । त्यसैगरी नृत्य नगरिने हाक्पारे गीत विशेषतः गालामा हात राखी पलैटी कसेर गाउने गरिन्छ । कुनै समाजमा उभेर हात समातेर पनि गाउने गरिएको पाइन्छ ।

४. स्थानीयता

स्थानीयता लोकगीतको मुख्य विशेषता हो । सबै लोकगीतमा स्थानीय भक्ति भएको हुन्छ । हाक्पारे गीतमा मातृभाषा, स्थान, स्थानीय कथ्यभाषा, व्यवसायजस्ता स्थानीयता प्रकट भएको पाइन्छ । हाक्पारे गीतमा स्थानीय मातृभाषाको बाहुल्यता रहेको छ । थरै अनुसार र जाति अनुसार आ-आफ्नो मातृभाषा हुने भएकोले प्रायः आफ्नै मातृभाषामा भावहरू व्यक्त गरिएको हो । साथै पर्वते भाषामा नै गाइएका गीतहरूमा पनि मातृभाषाको प्रभाव देखिन्छ । स्थानीय बोलचालमा प्रयोग हुने तुक्का र थैगोहरूले पनि हाक्पारे गीतलाई सिँगारेको छ । किरात क्षेत्रका बासिन्दाहरूले सुन्दा अनौठो लाग्ने र जटिल प्रकारका भाषिकाको प्रयोग गरिएको पाइँदैन । जस्तै : भाको, गाको, जुग, त्यै, कल्लेजस्ता सरल भाषिकाको प्रयोग गरिएको पाइन्छ ।

हाक्पारे गीतमा स्थानीय प्रचलित व्यवसायको पनि उल्लेख भएको पाइन्छ । शिकार खेल्नु, धान रोप्नु, विनायो खिप्नु, आरा काट्नु, हलो जोल्नु, बरिया बाट्नु, डुङ्गा खियाउनुजस्ता क्रियाकलापको उल्लेख भएवाट स्थानीय रङ्गको अनुभव गर्न सकिन्छ । त्यसैगरी स्थानीय पहिरनको पनि उल्लेख भएको पाइन्छ । हाक्पारे गीतमा किरात प्रदेशका कुनै न कुनै रूपबाट प्रचलित हरेका स्थानहरूको बारम्बार उल्लेख गरिएको पाइन्छ । स्थानीय नदी तमोर, अरुण, स्थानीय हाटबजारबाहेक अन्य मुख्य शहर बजारको गुणगान गाइएको छ । धरान, धनकुटा र मधेशजस्ता शहरको उल्लेख गरिएको पाइन्छ । यातायात र सञ्चारको असुविधा रहेको त्यस ठाउँमा सुविधायुक्त भिलिमिली सहरलाई महत्त्वका साथ लिइएको अनुभव हुन्छ । यी स्थानहरू यहाँ तुक्का जोड्ने र सम्बोधनका क्रममा प्रयोग भएको छ । यसबाहेक सीमापारिका र सीमा नजिकका चीन, ल्हासा, खर्साङ्ग, सिलगुडीजस्ता स्थानहरूको उल्लेख भएवाट अन्य देशसँग निकटता रहेको बुझिन्छ । साथै मकालु, कञ्जनजङ्घा हिमालको काखमा बसोबास गर्ने किरात जातिहरू हिमालचुलीको पनि उल्लेख पाइन्छ । यसरी किरात जातिहरूलाई जसरी आफ्नो वरिपरिको वातावरणले प्रभाव पारेको छ त्यसलाई उनीहरूले मनोरञ्जनको माध्यम बनाएको पाइन्छ । धार्मिक अवसरमा गाइने हाक्पारे गीतमा पनि स्थानीय किरात जातिका बासिन्दाहरूको धार्मिक क्रियाकलापहरूको जानकारी प्राप्त भएको छ । यो पनि स्थानीयताको एउटा नमूना हो ।

५. विषयवस्तुगत विविधता

लोकगीतमा समाजमा प्रचलित विषयहरूलाई मनोरञ्जनको माध्यम अपनाइएको हुन्छ । किरात क्षेत्रका हाक्पारे गीतमा मायाप्रेम, धार्मिक, सामान्य सुखदुःख, जीवनदर्शन, विशेष घटना इत्यादि सबै विषयले स्थान पाएको छ । तर यसबाहेक सामाजिक विकृति र त्यसप्रति असन्तुष्टि भने व्यक्त भएको पाइँदैन । मायाप्रेमका विषयहरू प्रेमप्रणय र सम्पूर्ण मानवीय प्रेम

प्रसङ्ग समेटिएका हुन्छन् । मानिस र प्रकृतिको सम्बन्ध अत्यन्त नजिक रहेको पाइन्छ । जीवनका सास्वत सत्यतालाई स्वीकारिएको पाइन्छ । त्यसबाहेक किरात समाजमा भर्ती जाने र रोजगारीका लागि सीमापारिका देशहरूमा जाने प्रवृत्ति पाइन्छ । यसरी रोजगारीका लागि विदेशीने क्रममा चेलीमाइतीको विछोडको प्रसङ्ग पनि आएको छ ।

यहाँ सङ्कलित गीतहरूमा आकाशै ज्यानको, अरुणै खोला, तेनालै ज्यानको, बिरानो ठाउँबाट जस्ता शीर्षकहरूका गीतहरू विशुद्ध मायाप्रेमका भाव प्रकट भएको गीतहरू हुन् । गौँथली ज्यानले, गोठालो दाइले, हुरुमा हुरु, नबोलेसम्म शीर्षकका गीतहरूमा भने व्यक्तिगत साथै सम्पूर्ण मानव जातिप्रतिको प्रेमको भावना प्रकट गरिएको पाइन्छ ।

त्यसैगरी धार्मिक अवसरमा गम्भीर विषयवस्तु अपनाई गाइन्छ । यहाँ सन्तान माग्दा, न्वरान गर्दा, फूल फुलाउने, शीर उठाउँदा, विवाह कर्ममा, अन्त्येष्टि कार्यमा, आशीर्वाद दिँदाजस्ता शीर्षकका गीतहरू यस अन्तर्गत पर्दछन् । अन्य समसामयिक विषयवस्तु अपनाई गाइने गीतहरू संसारै खायो, घुरुमा घुरु, रातो फूल फुल्यो, माली त गाईको, राजाको हात्ती, सिस्नोको बोटजस्ता शीर्षकका गीतहरू पर्दछन् । हाक्पारे गीतको विषयवस्तु, जुनप्रकारको अँगाले पनि यी गीतहरूमा अभिव्यक्तिगत गहनता र भावगत मर्म उजागर भएको पाइन्छ ।

६. सहभागितामा विविधता

विशेषगरी किरात जातिमा प्रचलित भए पनि हाक्पारे गीतमा जुनसुकै वर्ग र जातिको सहभागिता रहन्छ । सँगै बस्ने अन्य गैर किरातीहरूले पनि गाउने गर्दछन् । समाजका मान्यजन व्यक्तिदेखि सामान्य मानिसले यसको प्रयोग गर्न सक्छन् अथवा समग्रमा भन्दा भाका टिप्न र तुक्का जोड्न जान्ने जोसुकैले यसमा सहभागिता जनाउन सक्छन् । उमेरका हकमा बूढापाका, अधवैसे, युवा युवती, परिचित, अपरिचित, साइनो लाग्ने नलाग्ने इत्यादि विभिन्न किसिमका मानिसहरूको सहभागिता रहन्छ । यसको लय टिप्न सकेमा स्थानीय केटाकेटी समेतले ठूलाहरूको नक्कल गरी गाउने गर्दछन् ।

६.२ हाक्पारे गीतको महत्त्व

हरेक दृष्टिकोणले लोकगीतको महत्त्व लोकसाहित्यमा र सम्पूर्ण नेपाली साहित्यमा रहेको छ । केवल साहित्यमा मात्र नभई अन्य महत्त्वपूर्ण क्षेत्रमा पनि नेपाली लोकगीतको योगदान रहेको छ । हाक्पारे गीतको पनि नेपाली लोकगीतको क्षेत्रमा आफ्नो छुट्टै स्थान रहेको छ । कममात्रामा चर्चा गरिने यस गीतप्रतिको उत्सुकता भने सबैमा रहेको छ । यस दृष्टिले पनि यो गीतको महत्त्व बढेको देखिन्छ ।

१. साहित्यिक महत्त्व

मौखिक ढङ्गले अगाडि आएका लोकगीतहरूले निश्चय नै नेपाली लोक साहित्यलाई ठूलो योगदान दिएको छ । त्यसैकारण किरात प्रदेशका हाक्पारे गीतले पनि लोसाहित्यलाई उचाइमा पुऱ्याउने काम गरेको छ । भाषिक विन्यास र भावविधानका दृष्टिले हाक्पारे गीतलाई अग्र र उच्च स्थानमा राख्न सकिन्छ । हाक्पारे गीतमा सम्प्रेषित सरल र मिठासपूर्ण कथ्यभाषाको प्रधानता रहेकाले लोकसाहित्यको लागि यो ठूलो उपलब्धि हुन सक्छ साथै तुक्का जोड्ने क्रममा प्रयोग भएका काव्यात्मक थुँगा र फुँदाहरूको प्रयोगले यसको साहित्यिक महत्त्व अझै गरिमामय

बनेको छ । मातृभाषामा गाइएका हाक्पारे गीतले नेपाली भाषालाई टेवा प्रदान गर्दछ । साथै किरात धर्मग्रन्थमा आधारित केही हाक्पारे गीतको भाषिक वा साहित्यिक उच्चता अतुलनीय रहेको छ ।

२. साङ्गीतिक महत्त्व

स्वभावैले लोकगीत कुनै स्थान, क्षेत्र र सम्पूर्ण देशकै पहिचान हो । गेयात्मक वा लयका दृष्टिले विविध थरिका लयहरू हाक्पारे गीतको परिचय हो । विविध भाकामा गाइए पनि केही समानता भने अवश्य छ साथै आन्तरिक सङ्गीतका दृष्टिले अत्यन्त प्रबल हाक्पारे गीत सङ्गीतका पारखीहरूका निमित्त अभ्यासको माध्यम बन्न सक्छ । यो एउटा मौलिक र दुर्लभ भएकाले अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा लोकसङ्गीतमार्फत नेपालको स्थापना गर्न सकिन्छ ।

३. ऐतिहासिक महत्त्व

भाव आदनप्रदान गर्न समाजमा सबैभन्दा छरितो र आकर्षक माध्यम लोकगीत भएकोले अवश्य पनि ऐतिहासिक महत्त्व रहको हुन्छ । प्राचीनकालदेखि नै मानिसहरूबीच मनोरञ्जनको माध्यम लोकगीत रहेको छ । सरलता र सहजता लोकगीतको विशेषता भएकोले ऐतिहासिक घटनाक्रमलाई लयात्मक ढङ्गमा सबैसामु जानकारी गराइने माध्यम नै लोकगीत हो ।

हाक्पारे गीत आफैमा प्राचीन सभ्यता, संस्कृति बोकेको लोकगीत हो । यसबाट भावी पुस्ताले आफ्नो आदिका संस्कार र सम्पूर्ण क्रियाकलापका बारेमा जानकारी प्राप्त गर्नेछन् भने अन्य इच्छुक समुदायहरूले पनि किरातीहरूका लागि सांस्कृतिक बारेमा बुझ्ने अवसर पाउने छन् । यसबाहेक देशविदेशका लोकगीतका पारखी र अन्य इतिहासका खोजकर्ताहरूका लागि पनि हाक्पारे गीत माध्यम बन्न सक्छ । सम्पूर्ण मानव सृष्टिका कथाहरू समेत समेटिएका हाक्पारे गीतहरू कालान्तरमा ऐतिहासिक दस्तावेजका रूपमा रहनेछ ।

४. सामाजिक महत्त्व

लोकगीत लोकसाहित्य भन्नु नै समाजको प्रतिबिम्ब हो । लोकगीत विविध जाति र संस्कृतिको संवाहक पनि हो । हाक्पारे गीतले सम्पूर्ण किरात क्षेत्रमा बसोबास गर्ने किरात जातिहरूको सामाजिकता समेटेको छ । किरात समाजका अर्थव्यवस्था, जातीय व्यवस्था, लैङ्गिक व्यवस्था, पारिवारिक सम्बन्ध र जन्मदेखि अन्त्येष्टिसम्मका सामाजिक सम्बन्धहरू के कस्ता रहेका छन् भन्ने सामाजिक अध्ययनका निमित्त हाक्पारे गीत बलियो माध्यम बन्न सक्छ ।

किरात समाजमा धार्मिक र सांस्कृतिक विधिहरू कसरी निरन्तरता पाइरहेका छन् । प्राचीन विधिहरू के कस्ता छन् । हाक्पारे गीतबाटै किरातीहरूको आर्थिक अवस्था कस्तो छ, कुन पेसा प्रचलनमा छ, र कसरी अगाडि बढेको छ भन्ने सामाजिक अध्ययन गर्न सकिन्छ । यी सम्पूर्ण कुराबाट सामाजिक व्यवस्था कसरी चलेको छ भने अध्ययन हाक्पारे गीतबाट गर्न सकिन्छ ।

५. भौगोलिक महत्त्व

स्थानीयताको चित्रण लोकगीतको विशेषता रहेकाले हाक्पारे गीत भौगोलिक हिसाबले पनि महत्त्वपूर्ण रहेको छ । लोकगीतमा चित्रित स्थानहरूबाटै कुन ठाउँमा बढी प्रचलित गीत हो भन्ने थाहा हुन्छ । साथमा त्यस स्थानको विशेषताका बारेमा पनि लोकगीतमा उल्लेख भएको हुन्छ । त्यसैले अन्य क्षेत्रका बासिन्दाहरूलाई त्यसबारे जानकारी प्राप्त हुन्छ ।

हाक्पारे गीतमा प्रयोग भएका स्थानहरू जस्तै : लास्सा, चीन, धरान, धनकुटा, बरुणबजार, छिन्ताङ्ग, चित्लाङ्गपारि, नुनढाकीजस्ता स्थानले यो गीतले कतिसम्म भौगोलिक महत्त्व दर्साउन सक्छ भन्ने अनुमान गर्न सकिन्छ । ग्रामीण पहाडी भेगमा प्रचलित हाक्पारे गीतले हिमाल र पहाडी भेगको गुणगान स्वभाविक रूपमा गाएको छ ।

सातौँ परिच्छेद उपसंहार

नेपाली लोकसाहित्यका क्षेत्रमा पृथक हाक्पारे गीतले पृथक विशिष्ट स्थान ओगट्न सफल भएको छ । यस गीतले के कति योगदान दिन सकेको छ भन्ने अध्ययन यहाँ क्रमशः परिच्छेद २,३,४,५ र ६ मा गरिएको छ । यस परिच्छेदमा भने उक्त अध्ययनकै निष्कर्ष दिने प्रयास गरिएको छ ।

हाक्पारे गीत पूर्वी नेपालका किरात क्षेत्रमा प्रचलित लोक भाका हो । यी किरात क्षेत्रका किरात जातिहरूमध्ये राई, लिम्बू र याक्खा जातिमा प्रचलित लोकसंस्कृति हो । जाति र स्थानानुरूप यसको प्रकृति र प्रवृत्तिगत स्वरूप पनि बेगलाबेगलै रूपमा विकास भएको छ । यो एउटा दुर्लभ र मौलिक लोक भाका हो ।

हाक्पारे गीतको नामकरण वा उत्पत्तिका सम्बन्धमा सबै खोजकर्ताहरूबीच एकमत रहेको छैन । कतै जातिगत आधारमा र कतै स्थानका आधारमा यसको नामकरण भएको पाइन्छ । अझ भनौ कुनै निश्चित स्थान र व्यक्तिका नामसँग पनि हाक्पारे शब्द जोडिएको पाइन्छ । कुनै थरीका विद्वान्हरू भने यस गीतको लय र शब्दलाई आधार मानी यसको उत्पत्तिका कारण अगाडि ल्याएको पाइन्छ ।

हाक्पारे गीतलाई समग्र अध्ययन गर्दा एउटा कुरा भने अवश्य स्वीकार्न सकिन्छ, त्यो के भने यो सम्पूर्ण किरात जातिको गीत हो । यसको उत्पत्ति प्राचीन किरात जातिसँगसँगै भयो । यसको विकास भने किरात जातिभित्र आ-आफ्नै ढङ्गले भयो साथै नामकरण उत्पत्तिका सम्बन्धमा भने किरात जातिहरूले मनाउने विविध चाडपर्वकै अवसरमा उत्पत्ति भएको तथ्यलाई बलियो मान्न सकिन्छ ।

हाक्पारे गीत किरात क्षेत्रका प्रत्येक क्रियाकलापका अवसरमा गाइने गरिन्छ । यो गीत किरात जातिको हाटबजार र चाडपर्वमा भेट भएको बेला आत्मियता आदनप्रदान गर्ने परम्परागत लोकसंस्कृति पनि हो । यसबाहेक संस्कारगत क्रियाकलापका अवसरमा पनि हाक्पारे गीतको उत्तिकै अनिवार्यता रहन्छ । मेलापर्म, उकाली ओरालीजस्ता किरात बस्तीका दैनिक क्रियाकलापहरूमा हाक्पारे गीतको महत्त्व रहेको हुन्छ । यस अवसरमा थकाइ मेटाउने, परिचय गर्नेजस्ता मनोरञ्जनका माध्यम नै हाक्पारे गीत हो । सांस्कृतिक अवसरमा भने मान्यजनहरूले आशीर्वाद र सान्त्वना दिनेजस्ता आत्मीयताका भाव प्रकट गर्ने उद्देश्यले गाइन्छ ।

हाक्पारे गीत प्रचलन रहेको किरात क्षेत्र र किरात जाति एक अर्कामा सम्बन्धित देखिन्छ । किरात जातिहरूको उत्पत्ति र विभाजनका ऐतिहासिक किंवदन्तीहरू पनि प्रशस्तै पाइन्छ । किरात जातिहरू आदिकालमा एउटै किरात जाति थिए भन्ने तथ्यलाई भने सबैले स्वीकारेको पाइन्छ । साथै किरात क्षेत्रलाई पनि माझ किरात, वल्लो किरात र पल्लो किरात भनी विभाजन गरिएको अथवा यसैलाई लिम्बूवान र खम्बूवानमा विभाजन गरिएको छ । हाल यस क्षेत्रभित्र पर्ने जिल्लाहरूमध्ये संखुवासभा, भोजपुर, खोटाङ्ग, तेह्रथुम, ताप्लेजुङ्ग, इलाम, पाँचथर र उदयपुरजस्ता पहाडी जिल्लाहरूमा मात्रै हाक्पारे गीतको प्रचलन रहेको छ । यी जिल्लाहरूका मध्यपहाडी ग्रामीण बस्ती जहाँ किरात जातिहरूको बाहुल्य रहेको छ, त्यहाँ मात्रै हाक्पारे गीतको प्रचलन रहेको पाइन्छ । यस अध्ययनमा यी जिल्लाहरूमध्ये अरुण उपत्यकाभित्र पर्ने जिल्लाहरूलाई मात्र

विशेष अध्ययनको क्षेत्र बनाइएको छ । यसरी हेर्दा जहाँ आधुनिकताले छोइनसकेको मध्य पहाडी इलाकाहरू मात्रै हाक्पारे गीतको खानी रहेको देखिन्छ ।

किरात क्षेत्रमा विशेषगरी किरात जातिमध्ये राई, लिम्बू र याक्खा जातिको स्वमित्वमा रहे पनि बसोबास गर्ने अन्य जातिले पनि गाउने गर्दछन् । हाक्पारे गीत लिम्बू जातिका वृद्धहरूको गीत भनेर चिनिन्छ भने अरुण उपत्यकाका राई समुदायमा युवाहरूको गीत भनेर परिचित रहेको छ ।

हाक्पारे गीत उकाली ओराली गर्दै थकाइ मादै र मेलापात हाटबजार, चाडपर्वमा भेटघाट हुँदा, दाउरा घाँस र गोठालो गर्दा जुनसुकै बेला पनि गाइने गरिन्छ ।

आफ्नै संस्कारगत विशेषता, राई, लिम्बू र याक्खा जातिमा संस्कृति र सांस्कारिक समानता र केही भिन्नता रहेको छ । यसै अनुरूप हाक्पारे गीतको सङ्कलन र वर्गीकरण गर्न सकिन्छ । राई जातिको गीतलाई सहभागी, उमेर र विषयका आधारमा र लिम्बूजातिको हाक्पारे गीतलाई सहभागी, आकार र विषयका आधारमा वर्गीकरण गरिन्छ । यहाँ संख्यात्मक न्यूनता र प्रवृत्तिगत समानताका कारण याक्खा जातिको हाक्पारे गीतलाई वर्गीकरण गरिएको छैन ।

हाक्पारे गीतको विश्लेषण गर्दा यस गीतको मौलिक र सहायक स्वरूपको पहिचान गर्नु पर्दछ । यसका अलावा हाक्पारे गीतमा प्रयोग भएका विषय र प्रस्तुतिका आधारमा पनि विश्लेषण गर्नु पर्दछ ।

हाक्पारे भाकाको आफ्नै पृथक संरचना रहेको छ । यहाँ नेपाली भाषामा गाइएका हाक्पारे गीतलाई मात्रै आधार मानिएको छ । यस प्रकारका गीतमा फुँदाहरूको प्रयोग र फुँदाहरूबीच एक आपसमा अन्तर्सम्बन्ध रहेको देखिन्छ । साथै तुक्वन्दी पनि मिलेको पाइन्छ । स्वतःस्फूर्त रूपमा प्रष्फूटित रहेको यस्ता हाक्पारे गीतको संरचनात्मक र प्रस्तुतिगत आफ्नै नियम रहेको छ ।

हाक्पारे गीतको संरचना केलाउँदा खास संरचनात्मक स्वरूप के हो भन्ने देखाउनु पर्दछ । त्यसैले यहाँ दुई पङ्क्तिका गीतलाई सहायक स्वरूप र अन्य फुँदाहरूको प्रयोग भएका गीतहरूलाई मौलिक र मुख्य स्वरूप भनी अध्ययन गरिन्छ । सैद्धान्तिक पक्षबाट विश्लेषण गर्दा हाक्पारे गीतको आन्तरिक र बाह्य संरचना दुवै सबल रहेको छ । भावगत व्यवस्था र विशिष्ट लय व्यवस्था हाक्पारे भाकाको अन्तरिक संरचनात्मक स्वरूप हो ।

हाक्पारे गीतको बाह्य संरचनात्मक विश्लेषणमा स्थानीय भाषाभाषिका र स्थान विशेषका प्रसङ्गको प्रयोगबाट स्थानीयता प्रचुर मात्रामा प्रकट भएको छ । अनुकरणात्मक शब्द र संबोधित शब्दको प्रयोग प्रसस्त मात्रामा भएको छ । हाक्पारे गीतको सबैभन्दा मौलिक पक्ष भनेको विविध किसिमका विशिष्ट थेंगाहरू हुन् । यी थेंगोहरूको विभिन्न तवरले प्रयोग भएको । स्थायीको अनुपस्थिति रहने यस्ता गीतहरूमा गायक र दर्शकस्रोता साथै दुवैले सामूहिक रूपमा प्रयोग गरिने थेंगोहरू रहेक छन् । किरात क्षेत्रका प्रत्येक क्रियाकलापहरू हाक्पारे गीतमा प्रतिबिम्बित भएको छ । किरात जातिहरूको सामाजिक व्यवहारदेखि त्यसक्षेत्रका स्थानीय प्रकृति र आर्थिक अवस्थाका विवरणहरू हाक्पारे गीतमा प्रयोग भएको छ । किरात जातिको धार्मिक सांस्कृतिक विषयहरू पनि हाक्पारे गीतको मुख्य विशेषता रहेको छ ।

प्रकृतिप्रेमी किरात जातिहरूको हाक्पारे गीत आफैमा विशिष्ट क्षमता र मौलिक विशेषता बोकेको लोक भाका हो । यसमा समग्र पक्षको विश्लेषण गरेर हेर्दा मौलिक विशेषता र सैद्धान्तिक विशेषता दुई चरणमा अध्ययन गर्न सकिन्छ ।

हाक्पारे गीतको विशेषता अन्य नेपालका लोकगीतभन्दा भिन्न रहेको छ । प्रस्तुति, विषयवस्तु र संरचनात्मक दृष्टिले पनि यो गीत विल्कुलै भिन्न किसिमको गीत हो । साथमा यसको सामाजिकता, सांस्कृतिक, आर्थिक, भौगोलिक र साहित्यिकजस्ता हरेक दृष्टिकोणले महत्त्वपूर्ण गीत हो ।

समग्रमा भन्दा हाक्पारे गीत प्रकृतिप्रेमी किरात जातिहरूको मानवीय संवेदनात्मक पक्षलाई प्रश्रय दिइएको शिष्ट तथा गहन शैलीमार्फत आत्मीय सम्बन्ध बढाउने विशिष्ट प्राचीन लोकभाका हो ।

सन्दर्भसामग्री सूची

- कन्दड्वा, काजीमान, नेपाली जनसाहित्य, काठमाडौं : रायल नेपाल एकेडेमी, २०२० ।
- के.सी., टंक, लोकसङ्गीतका थुङ्गाहरू, काठमाडौं : राष्ट्रबचाउ नेपाल, २०५३ ।
- चाम्लिङ राई, खड्गविक्रम, किरात ऐतिहासिक घटनाक्रम, दो.सं., काठमाडौं : श्रीमती मेनुका लिम्बू, २०५९ ।
- तिवारी, (लोहनी), शोभा, लोकसङ्गीतार्पण, काठमाडौं : साभा प्रकाशन, २०६० ।
- थापा धर्मराज, हाम्रो लोकगीत, काठमाडौं : रेडियो नेपाल, २०२० ।
- _____, गण्डकीका सुसेली, काठमाडौं : साभा प्रकाशन, २०३२ ।
- थोमरोस, भूपध्वज, कुलुङ सांस्कृतिक अध्ययन, काठमाडौं : द माउण्टेन इन्टिच्युट, २०५७ ।
- देवान, दुर्गामणि, याक्खा भूमि, किरात याक्खा स्मारिका, काठमाडौं : किरात याक्खा छुम्मा (२०६२) ।
- पराजुली, कृष्णप्रसाद, नेपाली लोकगीतको आलोक, काठमाडौं : वीणा प्रकाशन, २०५७ ।
- फोम्बो, लुङ्गा प्रकाश, दुःखसुखका गीत हाक्पारे साम्लो, पालम (वर्ष १, अङ्क ३, २०६१ जेठ), पृ. १७-१८ ।
- वर्तमान, नवराज, किरात राई जातिको परम्परागत गीत, सयपत्री (वर्ष २, अङ्क १, २०५३) पृ. ९५-१०० ।
- याक्थुडवा, हावासाङ्, (सम्पा.) हाक्पन्या, लिम्बू छन्द, पाँचथर : रूपनारायण लावती, २०५८ ।
- राई, चतुरभक्त, राई शब्दबारे केही बहसहरू, निप्सुङ (वर्ष १३, अङ्क २४, २०६३, वैशाख) पृ. ५-१४ ।
- राई, भीमराज, नेपालका आदिवासी जनजातिहरू र संवैधानिक प्रश्न, पारुहाङ्ग, (स्मारिका, २०६०), पृ. ६-७ ।
- शर्मा, मोहनराज र लुइटेल् खगेन्द्रप्रसाद, लोकवार्ताविज्ञान र लोकसाहित्य, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार, २०६३ ।
- सुब्बा, वि.वी., लिम्बू संस्कृतिमा लोकगीतको महत्त्व, निर्माण, सिक्किम: (वर्ष १९, अङ्क ३४, १९९९) पृ. ४६२-४६७)
- काददव, ऋजवप्तबलथव, त्जभ ऋगतिगचर्बा बलम च्छिण्ण्यल याीषदगक, प्वतज्कबलमग स प द्या काददव, ज्जढढडा
- काददव ९एबलमजवप०, व च, त्जभीषदग या त्जभ भ्वकतभचल ज्जबविथबक, क्खपपष स थ्वपतजगदव :गलमजगक क्वउयिउउव, ज्जढढडा

